

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA TOPLULUKLARI (HUKUK)
ANABİLİM DALI

AZERBAYCAN -AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ
(HUKUKSAL ÇERÇEVE)

Yüksek Lisans Tezi

Fuad HÜSEYNOV

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Tuğrul ARAT

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURUMU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Ankara-2000

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA TOPLULUKLARI (HUKUK)
ANABİLİM DALI

AZERBAYCAN -AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ
(HUKUKSAL ÇERÇEVE)

Yüksek Lisans Tezi

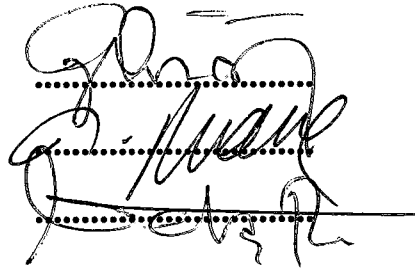
Tez Danışmanı: Prof.Dr. Tuğrul ARAT

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı:

İmzası:

Prof. Dr. Tuğrul ARAT
Prof. Dr. Füsun ARSAVA
Doç. Dr. Sertac BAŞEREN

Tez Sınavı Tarihi:.....03.10.2000.....

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: AZERBAYCAN'IN AVRUPA İLE İLİŞKİLERİ GENEL BAĞLAMINDA AVRUPA BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLERİNİN GELİŞMESİ.....	8
A. GENEL GÖZLEMLER.....	8
1. Siyasi ve Ekonomik Yapı	8
2. Jeopolitik Konum ve Enerji Kaynakları	15
3. Dış Ekonomik İlişkiler Sistemi	20
4. Avrupa'ya Yönelik Strateji ve AB ile İlişkilerin Yeri ve Önemi.....	25
B. AZERBAYCAN-AB İLİŞKİLERİNİN KURULUŞU	31
1. Genel Olarak	31
2. Sektörel Anlaşmalar	33
3. Mali Yardımlar	34
4. <i>TACIS</i> Programı ve Azerbaycan'a Yönelik Projeler	37
a) Genel Olarak	37
b) <i>TRACECA</i> Projesi	39
c) <i>INOGATE</i> Projesi	46
d) Diğer Projeler	50
C. İLİŞKİLERİN GELİŞİMİ.....	51
1. Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması.....	51
2. Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmasını İzleyen Dönem	52
3. Geleceğe Dönük Değerlendirmeler (Azerbaycan-AB İlişkilerinin Perspektifi)	55
a) Azerbaycan Açısından	55
b) Avrupa Birliği Açısından.....	59
D. AZERBAYCAN-AB İLİŞKİLERİNİN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	66
II. BÖLÜM: PARTNERLİK VE İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASININ MADDELER AÇISINDAN İNCELENMESİ.....	78
A. DIBACE	79
B. GENEL PRENSİPLER	81
C. SİYASİ DİYALOG	82
D. MAL TİCARETİ	84

1. Genel hükümler	84
2. Miktar kısıtlamalarının kaldırılması	86
3. Koruma önlemleri	86
4. Spesifik sektörler	87
E. EKONOMİK BİRİMLERİN FAALİYETİ VE SERMAYE YATIRIMI....	88
1. Temel Prensipler	88
2. Şirketlerin kuruluşu ve faaliyette bulunma koşulları	89
3. Birlik ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında sınır aşıcı hizmetlerin yapılması	92
4. Genel hükümler	93
5. Cari ödemeler ve sermaye hareketleri	95
6. Fikri, sınai ve ticari mülkiyetin korunması	96
F. MEVZUAT ALANINDA İŞBİRLİĞİ	98
G. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ	99
1. Mal ve hizmetlerin ticareti alanında işbirliği.....	100
2. Ortak üretim	100
3. İnşaat	101
4. Sermaye yatırımının teşvik edilmesi ve korunması.....	101
5. Hükümet alımları	102
6. Standardizasyon alanında işbirliği	102
7. Maden ve hammadde sanayii.....	102
8. Bilim ve teknoloji alanında işbirliği	103
9. Eğitim ve mesleki hazırlık	104
10 Tarım ve tarıma dayalı sanayiler.....	105
11. Enerji	105
12. Çevre	106
13. Ulaşım	108
14. İletişim.....	108
15. Finansal hizmetler	109
16. İşletmelerin yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesi	110
17. Bölgesel kalkınma.....	111
18. Sosyal alanda işbirliği	111
19. Turizm	112
20. Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler	113

21. Bilgi değişimi	113
22. Tüketici haklarının korunması	113
23. Gümrük	114
24. İstatistik alanında işbirliği	115
25. Ekonomi	115
26. Para politikası	116
H. DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARINA DAİR KONULARDA İŞBİRLİğİ	116
İ. YASA DIşI FAALİYETİN VE YASA DIşI GÖÇÜN ÖNLENMESİ ALANINDA İŞBİRLİğİ	117
1. Para aklama	118
2. Uyuşturucu maddeler	118
3. Yasadışı göç	119
J. KÜLTÜREL İŞBİRLİğİ	119
K. TEKNİK YARDIM ALANINDA MALİ İŞBİRLİğİ	120
L. KURUMSAL, GENEL VE SON HÜKÜMLER	121
1. Kurumsal hükümler	121
a) İşbirliği Konseyi	121
b) İşbirliği Komitesi	123
c) Parlamento İşbirliği Komitesi	123
d) Özel Komite ve Organlar	124
2. Genel hükümler	124
a) Hakların Korunması	124
b) Ayrımcılığın Önlenmesi	125
c) Korunma Hükümü	126
d) Terimlerin Anlamı	127
e) Anlaşmanın Süresi	127
f) Anlaşmanın Uygulanması	127
3. Son hükümler	128
SONUÇ	130
EKLER	135
KAYNAKÇA	139
ÖZET	144
SUMMARY	146

KISALTMALAR

AAET	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AB	: Avrupa Birliği
a.g.e.	: adı geçen eser
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
a.g.m.	: adı geçen makale
AK	: Avrupa Konseyi
AKT	: Avrupa Kömür ve elik Topluluğu
AT	: Avrupa Topluluğu
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
bkz.	: bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
COMECON	: Council for Mutual Economic Aid
DT	: Dünya Ticaret rgt
EBRD	: European Bank for Reconstruction and Development
ECHO	: European Community Humanitarian Office
ECO	: Economic Cooperation Organization
ECU	: European Currency Unit
EFTA	: European Free Trade Association
FEOGA	: Fonds Europeen d'Orientalion et de Garantie Agricole
GATS	: General Agreement on Trade of Services
GATT	: General Agreement on Trade and Tariffs
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla

GSP	: Generalized System of Preferences
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IBRD	: International Bank for Reconstruction and Development
IMF	: International Monetary Fund
INOGATE	: Interstate Oil and Gas Transport to Europe
KEİT	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
md.	: madde
MDAÜ	: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
MECU	: Million ECU
MFN	: Most Favored Nation
mln.	: milyon
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NGO	: Non Governmental Organization
OECD	: Organization for Economic Cooperation and Development
RARP	: Regional Agricultural Reform Project
s.	: sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TACIS	: Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States
TRACECA	: Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia

GİRİŞ

XXI. yüzyılın eşiğindeyken dünyadaki dengelerin ağırlık merkezi Avrupa'da tarih yeniden yazılmaktadır. Avrupa kıtasının İkinci Dünya Savaşı ardından yaşanan yaklaşık elli yıl aradan sonra yeniden yapılanması ihtiyacı, Doğu blokundaki çözülme sonucu soğuk savaş döneminin sona ermesi üzerine ortaya çıkmıştır. Sosyalist blokun ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, bölgesel ölçüde ve dünya çapında güç dengelerine yeni unsurlar katmıştır. Bu gelişmeler, Avrupa'nın gelecekteki yapılanmasında anahtar rolü oynama durumundaki Avrupa Birliği'nde çeşitli görüşlerin ve politikaların ortaya çıkmasına neden olmuştur¹.

Bilindiği üzere sosyalist sistemin hızla çökmesi ile birlikte Dünya siyasi tarihinde olduğu gibi Avrupa siyasi tztirinde de yeni bir sayfa açılmıştır. Avrupa uluslarının siyasi rejim farklılıkları nedeniyle İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ayrı bloklarda yer almaları, bir yandan Avrupa güvenliğini tehdit ederken bir yandan da aynı dönem içerisinde başlayan entegrasyon hareketinin sınırlarını kısıtlamıştır. Ancak Doğu blokunun dağılmasıyla meydana gelen değişiklikler doğrultusunda "Birleşik Avrupa" fikri de yeni sınırlarına ulaşmış, Avrupa Birliği ve Doğu bloku ülkeleri arasında uzun bir süreden sonra yeni bir yakınlaşma doğmuştur.

Avrupa bütünleşmesinin temelinde duran Avrupa Birliği, bölgede barış ve güvenliğin sağlanması, ayrıca eski düzene olası bir dönüşün engellenmesi amacıyla, ilk önce Merkezi ve Doğu Avrupa (MDA) ülkelerinde AB'ye entegre olma yolunda girişilen reform hareketlerine destek vererek hazırlık stratejileri izledi ve bu ülkeleri genişleme kapsamına aldı. AT ile COMECON arasında Haziran 1988'de imzalanan

¹ BOLAT Ömer, *Geleceğin Avrupası*, İKİ yayını, İstanbul, 1992, s.4.

Ortak Bildiri ile tarafların birbirlerini resmen tanınması üzerine başlayan ilişkiler, Eylül 1988-Mayıs 1990 tarihleri arasında MDA ülkeleri ile imzalanan Ekonomik ve Ticari İşbirliği Anlaşmalarıyla daha da pekiştirildi, Aralık 1991-Mart 1993 tarihleri arasında imzalanan Avrupa Anlaşmaları ile ise ortaklık seviyesine ulaştı². Bu gelişmeleri Aralık 1997 tarihinde Lüksemburg'da yapılan AB Zirvesinde beş MDA ülkesine (Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Estonya) birinci öncelikli, diğer beş MDA ülkesine (Romanya, Bulgaristan, Litvanya, Letonya, Slovakya) ikinci öncelikli adaylık statüsünün verilmesi ve ilk grupta yer alan ülkelerle katılım müzakerelerinin, ikinci grupta yer alan ülkelerle ise 1 Mart 1999 tarihinden itibaren ikili izleme sürecinin başlatılması izledi³. Bu çerçevede Avrupa Komisyonu, 4 Kasım 1998'den itibaren aday ülkelerin durumunu Kopenhag kriterleri ışığında değerlendirerek düzenli raporlar hazırlamakta ve Doğuya genişleme hususunun AB'nin dikkat merkezinde duran esas konulardan biri olduğunu vurgulamaktadır.

Coğrafi yakınlık, paylaşılan ortak değerler gibi nedenlerin, Avrupa bütünleşmesi açısından AB'nin öncelikle MDA ülkelerine verdiği önem hususunda etkili olduğu söylenebilirse de, bu durumun eski Sovyetler Birliği mekanında oluşan yeni devletlerle ilişkilerin, kıtanın odak noktası durumundaki AB tarafından önemsenmediği sonucunu doğurmadığı açıktır. Aksine, S.S.C.B.'nin dağılmasından sonra yeni devletlerin kurulması, jeopolitik açıdan bölgeye karşı duyulan dikkat ve ilgiyi daha da artırdı. Bağımsızlıklarının hemen ardından bu ülkelerle diplomatik ilişkiler kuran AB, bölgesel stratejik çıkarlar açısından önemli olan ve söz konusu

² Ayrıntılı bilgi için bkz.: *Europe Agreement Establishing an association between The European Communities and Their Member States of the one Part and Bulgaria of the other Part, Final Act, (OJL 358, 31/12 94).*

³ İKV Bülteni, 1-15 Mart 1999, s.3.

devletlerde başlatılan köklü reform hareketlerine destek verdi. Esasen demokrasi ilkelerinin benimsenmesini ve merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişi hedefleyen bu reform hareketlerine büyük ölçüde teknik ve mali yardım sağlandı. Bu çerçevede yeni bağımsız devletlerle uyumlu ve güçlü ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olmak amacıyla Birlik, Aralık 1990 tarihinde Roma Zirvesinde alınan kararlar ışığında 1991 yılından itibaren TACIS Programını uygulamaya başladı.⁴ Programın esas amacı siyasi bağımsızlığı ve ekonomik kalkınmayı temel alan düzenin kurulması için tarafların çabalarını desteklemekten ibarettir. Program kapsamında ilk altı yıllık faaliyet sonucu söz konusu ülkelere 3 milyar 390 milyon ECU tutarında karşılıksız yardım yapılmış ve 2500'den fazla projenin gerçekleşmesi sağlanmıştır.⁵

Eski S.S.C.B. devletleriyle ilişkilerin hukuki zeminde geliştirilmesi amacıyla, AB ile bu ülkeler arasında, 18 Aralık 1989 tarihinde S.S.C.B. ile imzalanan Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasından doğan yükümlülüklerin geçerli olacağının kabul edilmesiyle birlikte, bunların çoğunluğu ile ayrıca Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmaları (Ukrayna ile 14.06.1994'de, Rusya ile 24.06.1994'de, Moldova ile 28.11.1994'de, Kazakistan ile 23.01.1995'de, Kırgızistan ile 09.02.1995'de, Beyaz Rusya ile 06.03.1995'de, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile 22.04.1996'da) imzalanmıştır. AB, eski S.S.C.B. mekanında bulunan devletlerle olan ilişkilerinin odak noktasını Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmalarının oluşturmasını istemektedir. Bu Anlaşma, AB'ne üye olmaları değişik nedenlerle şu anda mümkün olmayan devletlerle

⁴ *Европейская Комиссия: Программа ТАСИС, Годовой отчет за 1997 год, Брюссель (Avrupa Komisyonu Rusça yayını: TACIS Programı, 1997 yılı raporu, Brüksel), 03.07.1998, s.57.*

⁵ *Avrupa Komisyonu Rusça yayını: TACIS Programı, 1997 yılı raporu, s.4.*

yapılmaktadır. Anlaşma ayrıca AB'ne, Anlaşma taraflarının demokrasi, insan hakları veya piyasa ekonomisini önemli ölçüde ihlal edecek davranışlarda bulunması halinde, müeyyide uygulama hakkını vermesi dolayısıyla da önem taşımaktadır. Anlaşmalar 10 yıl sürelidir ve kendiliğinden birer yıl uzayabilmektedir. Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleriyle yapılmış olan Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmalarında Rusya ve Ukrayna ile yapılanlardan farklı olarak daha sonra bir "serbest ticaret anlaşmasına" dönüşme hedefine yer verilmemiştir.⁶ Bu durum, ayrı ayrı ülkelerle ilişkilerin değişik boyutlarda seyir izlediğini de göstermektedir. Başlangıçta, Kafkasya'da ve Orta Asya'da bulunan Cumhuriyetlerin AB dış politikasında özel bir konumu bulunmadığı söylenebilirse de, daha sonra bu ülkelere yönelik politikanın değiştiği görülür. Bu bağlamda 1995 sonbaharında AB ülkelerinin belirlemiş olduğu Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası kapsamında bir siyasi program oluşturulmuştur. Bu programa göre muhtelif AB üyesi ülkelerin bölgedeki devletlerle olan ikili ilişkileri bundan böyle AB'nin bölgeye ilişkin dış politikasına dahil edilmiş olacaktır. Ortak karar ile AB Kafkasya ve Orta Asya üzerinde önemli jeopolitik ve ekonomik çıkarları bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu hususlar şunlardır:

- Önemli hammadde potansiyelinin bulunduğu;
- Avrupa ile Asya ve Uzakdoğu arasında önemli bir bağlantı oluşturduğu;
- Çok sayıda tüketiciden oluşan bir pazar olduğu ve büyük bir kalkınma potansiyeline sahip bulunduğu;
- İstikrarsız durumu dolayısıyla uluslararası organize suçlar için özellikle de uyuşturucu ve silah ticareti için önemli bir kapı oluşturduğu;

⁶ Nahit TÖRE, *Avrupa Birliği ve Türk Cumhuriyetleri*, İstanbul Friedrich Ebert Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s.17.

- Artık dünyaya açıldığı için Rusya, ABD, Çin, İran ve Türkiye gibi güçlerin ilgi odağı haline geldiği ve etki altında bırakılmak istendiği;
- Bölgenin AB'ne üye ülkelerle daha yoğun ilişkide bulunmak istediği⁷.

Görüldüğü gibi AB, özellikle bölgedeki enerji kaynaklarıyla ilgilenmektedir. Bunun yanında bu ülkelere piyasa ekonomisine geçiş aşamasında *TACIS* Programı çerçevesinde maddi ve teknik yardım da sağlamaktadır. Ticari ilişkiler henüz büyük miktarlarda olmamakla birlikte hızla gelişme sinyalleri vermektedir. Avrupa Komisyonunun Gündem-2000 Raporu Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova ile ilişkilerin geliştirilmesini, Kafkasya ve Orta Asya ile ilişkilerin güçlendirilmesini öngörmektedir. Bunun sonucunda Üye Devletler enerji ve doğal kaynaklarla zengin olan eski S.S.C.B. ülkeleriyle yoğun ekonomik ve ticari ilişkilere girecek, Trans-Avrupa şebekeleri geliştirilecektir. Bütün bunlarla birlikte, az önce de işaret ettiğimiz gibi, ilişkilerin ayrı ayrı ülkelerde farklı yoğunluk boyutlarına ulaştığını ve çeşitli özellikler arz ettiğini unutmamak gerekir.

Bu çalışmanın amacı, yukarıda belirtilenleri somutlaştırmak ve Avrupa Birliği'nin eski S.S.C.B. devletlerine (özellikle Kafkasya ve Orta Asya bölgesine) yönelik politikasını saptamak açısından önemli jeopolitik konuma ve enerji potansiyeline sahip Azerbaycan Cumhuriyeti'nin AB ile ilişkilerini ortaya koymaktır. Ayrıca bu ilişkiler kapsamında temel hukuki metin olan Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmasının incelemesinin yapılması, ilişkilerin perspektifinin ve her iki tarafla (özellikle Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı Anlaşmasından ve 9-10 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesinden sonra) stratejik bağlantıları olan Türkiye üzerindeki etkilerinin

⁷ Nahit TÖRE, a.g.e., s.14.

araştırılması amaçlanmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti S.S.C.B. dağıldıktan sonra Avrupa'ya entegre olmak için büyük çaba göstermektedir. Azerbaycan'ın jeopolitik konumuna Avrupa Birliği tarafından da büyük önem verilmekte ve bu ülkeyle kapsamlı ilişkilerin kurulması, Birliğin temel prensiplerinin benimsenmesi için uygun ortamın hazırlanması, XXI. yüzyılın Avrupa coğrafyasında istikrarın, güvenliğin sağlanması amacıyla Avrupa entegrasyonuna yeni bir ivmenin kazandırılması hedeflenmektedir. Söz konusu ilişkilerin bölgedeki gelişmeler (özellikle Avrupa'ya enerji transferi) açısından önemli sonuçları ve AB ile Gümrük Birliği oluşturan aday ülke konumundaki Türkiye'nin dış ticareti üzerinde etkileri bulunmaktadır.

Azerbaycan örneğinde Avrupa Birliği'nin bu bölgeye yönelik politikasını saptama açısından, ayrıca Avrupa-Kafkasya-Asya şebekeleri bakımından (özellikle TACIS Programının *INOGATE* ("Interstate Oil and Gas Transport to Europe") ve *TRACECA* ("Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia") projeleri çerçevesinde) Azerbaycan'ın mevcut pozisyonunun anlaşılması için ilişkilerin bir bütün halinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Avrupa entegrasyonunda yer alma çabalarını sürdüren Azerbaycan'ın AB ile imzalamış olduğu Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmasının detaylı bir analizinin yapılmasının, ilişkilerin yakın tarihli olması ve 90'lı yılların politik ve diplomatik hayatında yaygın bir biçimde kullanılan partnerlik kavramının uluslararası hukuk teorilerinde henüz ayrıntılı olarak incelenmemesi⁸ nedenleriyle, kuramsal ve uygulamaya yönelik yararlarının olacağı açıktır. Ayrıca çalışmanın önemi, Türk dış politikasında ve dış ticaret hacminde önemli yeri olan Azerbaycan'ın Avrupa

⁸ Б.Н. ТОПОРНИН, *Европейское Право, Москва* (B.N. TOPORNIK, *Avrupa Hukuku, Moskova*), 1998, s.253.

Birliği ile mevcut ilişkilerinin izlediği gelişim çizgisinin ve bu ilişkilerin Türkiye-AB Gümrük Birliği açısından yaratacağı etkilerin bilinmesi noktasında da ortaya çıkmaktadır.

Çalışmada öncelikle, Azerbaycan'ın çağdaş siyasi ve ekonomik yapısına, Avrupa entegrasyonunda yer alma stratejisine yönelik sürece nasıl girdiğine, Avrupa Birliği ile ilişkilerinin tarihçesine ve Birliğin *TACIS* Programı çerçevesinde sağlanmakta olan yardımlara ilişkin genel açıklamalar yer alacak ve özellikle, Azerbaycan-Avrupa Birliği ilişkilerinin temel hukuki altyapısını oluşturan 22 Nisan 1996 tarihinde Lüksemburg'da imzalanmış Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmasının ayrıntılı inceleme ve değerlendirmesi yapılacaktır. Ayrıca söz konusu ilişkilerin perspektifine değinilecek ve Türkiye açısından etkileri tartışılacaktır. Bu konuda temel hukuki metin olan Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmasının hukuki incelemesi ve bir durum tespiti yapılması nedenleriyle çalışma, kaçınılmaz olarak tanımlayıcı ("*descriptive*") bir yapıda olacaktır.

I. BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN AVRUPA İLE İLİŞKİLERİ GENEL BAĞLAMINDA

AVRUPA BİRLİĞİ İLE İLİŞKİLERİNİN GELİŞMESİ

A. GENEL GÖZLEMLER

1. Siyasi ve Ekonomik Yapı

18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti, “Bağımsızlık hakkında Anayasal Karar”ın⁹ kabulüyle birlikte siyasi bağımsızlığına kavuştu. Aslında söz konusu karar, yeni kurulan devletin, 1918-1920 tarihleri arasında mevcut olan Bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin hukuken halefi olduğunu saptadı. Siyasal yapının ayrıntılarına geçmeden önce, Azerbaycan’ın çağdaş durumunu anlayabilmek için ülkeyi bu noktaya getiren sürece kısaca göz atmakta fayda vardır.

1920-1991 yılları arasında 15 S.S.C.B. Cumhuriyetinden biri olan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Sovyetler Birliğinin son dönemlerinde yaşanan değişim sürecinin acılarını üzerinde en fazla hissedilen bölgelerden biri oldu. 1985 yılının Nisan ayında başlatılan “perestroyka” (“перестройка”) ve “glasnost” (“гласность”) reformu devlet ve toplum hayatındaki çatlamların sinyallerini verince, komünist rejiminin çözüleceği ve “dünyanın kara parçasının altında birine sahip olan Sovyet İmparatorluğunun” dağılacağı anlaşıldı. Bazı bölgelerde olduğu gibi, Azerbaycan’da da halk bağımsızlık yolunda mücadeleye girişti. Fakat bu girişimler, 20 Ocak 1990 tarihinde Moskova’nın emriyle ordunun Bakü’de yaptığı katliamla ve uygulamaya konan Olağanüstü Hal Rejimiyle önlenmek istendi. Bağımsızlık konusunda Azerbaycan Halk Cephesi önderliğinde devam eden direnişler, diğer taraftan da 1988

⁹ Fakat bu karar, S.S.C.B. ’nin dağılmasını onaylayan 8 Aralık 1991 tarihli Belovejsk Anlaşmasının ardından 29 Aralık 1991’de yapılan referandum sonucu hukuken geçerlilik kazandı.

yılının Şubat ayından itibaren başlatılan Karabağ sorunu ile bastırılmaktaydı. Milletleri karmaşık bir idari yapıda yönetmeyi temel alan Sovyet politikasının, Ermeni milliyetçilerinin haksız toprak iddialarına fırsat vermesi, Yukarı Karabağ'ın Rusya destekli Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından işgaline ve 200 000 Azerinin Ermenistandan zorla çıkarılmasına neden oldu. Bu olaylarla, S.S.C.B.'den kopmaya çalışan Azerbaycan'a baskı yapılmaktaydı. Fakat değişim sürecinden S.S.C.B. de nasibini aldı. 1991 yılının sonlarında hukuken varlığına son verilen S.S.C.B., kendisinden sonra geriye birtakım çözülmesi zor olan problemler bıraktı. Bunlardan biri de Karabağ sorunuydu.

Azerbaycan'ın çağdaş iç ve dış politikasında önemli ağırlığı olan Karabağ sorununun, ülkenin siyasi hayatında ve uluslararası ilişkilerinde bazen belirleyici bir fonksiyonu da vardır. İç politika açısından bu fikri, 1991 yılında Rusya'ya yakınlaşma politikasını yürüten *A.Mutallibov* döneminin ve Mayıs 1992-Haziran 1993 tarihleri arasında *E.Elçibey'in* önderliğinde Azerbaycan Halk Cephesi döneminin sona ermesinde söz konusu sorunun etkili olması da desteklemektedir. Diğer taraftan Karabağ sorunu, ülkesinin %20'si Ermenistan tarafından işgal edilen ve 1 000 000 mültecisi bulunan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin, özellikle uluslararası örgütlerle ilişkileri de dahil dış politikasının esas unsurlarından birini teşkil etmektedir¹⁰.

Bağımsızlık sonrası karşısına çıkan esas problemleri, öncelikle Karabağ sorununu çözebilmek ve piyasa ekonomisine geçişi hızlandırmak için uluslararası örgütlerin rolünden yararlanmak amacıyla Azerbaycan, kısa sürede BM'nin (02.03.1992), AGİT'in (31.01.1992), IMF'nin (03.01.1992), IBRD'nin (03.01.1992),

¹⁰ Ali HASANOV, *Azerbaycan'ın Xarici Siyaseti: Avropa Dövlətləri və ABŞ (1991-1996)*, Dövlət Neşriyyatı, Bakı, 1998, s.198.

İslam Kalkınma Teşkilatı'nın (Aralık 1991), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (25.06.1992), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (29.11.1992), BDT'nin (24.09.1993) üyesi oldu¹¹, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, *NATO* gibi örgütlerle ilişkiler kurdu. Şu anda Karabağ sorununa, AGİT'in bünyesinde Mart 1992'de kurulan 11 üyeli¹² Minsk grubu aracılığıyla çözüm aranmaktadır. Mayıs 1994'den beri uygulanan ateşkesin, Ermenistan-Azerbaycan krizinin çözülmesi yolunda verdiği fırsatı değerlendirmek için bu konu AGİT zirvelerinde görüşülmektedir.

1993 ve 1998 yıllarında Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilen *Haydar Aliyev* (1969-1982 tarihlerinde Azerbaycan Komünist Partisi Başkanlığı, 1982-1988 tarihlerinde S.S.C.B. Başbakan Birinci Yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur)¹³, Karabağ sorunu, politik istikrarsızlık, ekonomik bunalım gibi sorunların çözülmesi yolunda bazı reform hareketlerini başlattı. 12 Kasım 1995'de yapılan referandum sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası kabul edildi. Anayasanın 7. maddesine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti demokratik, laik, üniter bir hukuk devletidir. Aynı maddenin 3. fıkrası uyarınca, yasama yetkisi Milli Meclise, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı'na, yargı yetkisi ise bağımsız mahkemelere aittir. Görüldüğü gibi, Azerbaycan'da başkanlık sistemi benimsenmiştir. Cumhurbaşkanı halk tarafından 5 yıl süre için seçilir. Bir kişi en fazla iki kere Cumhurbaşkanı seçilebilir (101. madde). Ülkenin Parlamentosu statüsündeki Milli Meclis, 5 yıl süre için seçilen 125 milletvekilinden oluşmaktadır (82. madde). Resmi olarak 32 siyasi partinin bulunmasına rağmen, en son 1995 yılında yapılan parlamento seçimlerinde sadece 6

¹¹ *Azerbaycan Ülke Raporu, TİKA Yayınları No: 32, Ankara, 1996, s.3.*

¹² *ABD, Almanya, Fransa, İtalya, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Türkiye, Beyaz Rusya, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan.*

¹³ *Years of Establishment and Creation, Statistical Yearbook, Baku, 1998, s.15.*

partinin adayları (çoğunluğu *Haydar Aliyev'in* başkanı bulunduğu Yeni Azərbaycan Partisine ait olmak üzere) Milli Meclise girebilmiştir¹⁴.

Anayasanın hazırlanması Avrupa Konseyine adaylık sürecine rastladığı için Konseyin tavsiyeleri de dikkate alınarak temel haklar ve özgürlükler konusuna geniş yer verilmiştir. Yine bu çerçevede 1998 yılında idam cezası kaldırılmıştır¹⁵.

Yeni devlet yapısının kurulması ve demokrasi ilkelerinin benimsenmesi süreci hukuk reformunu da zorunlu kılmıştır. Siyasi, idari, sosyal ve ekonomik konularda yeni düzenin gereklerine uygun olan yasalar çıkarılmaya başlanmıştır. Bu aşamanın uzun bir zaman dilimini gerektirdiği de açıktır. Örneğin, Medeni Kanun (*Mülki Mecelle*) 5 yıllık çalışmadan sonra 1999 yılının sonlarında kabul edilmiş, belediyeler hakkında hukuki zeminin hazırlanması süreci uzadığı için ilk belediye seçimi ancak 12 Aralık 1999 tarihinde yapılabilmektedir.

Aşağıda da görüleceği gibi, şimdi dünyanın öncü devletlerinin siyasi ve ekonomik çıkarlar sistemine dahil olan bağımsız Azerbaycan devleti, kendi güvenliğini koruyabilmek, önüne gelen problemleri uluslararası platformun desteği ile çözmek amacıyla global ve bölgesel örgütlerle yoğun ilişkiler kurmaya, uluslararası hukuk normları ve karşılıklı faydalı işbirliği ilkeleri çerçevesinde dış politikasını yürütmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Anayasa'nın 10. maddesine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti diğer devletlerle ilişkilerini küresel yaygınlıkta kabul görmüş uluslararası hukuk normlarında öngörülen prensipler esasında kurmaktadır. Uluslararası hukuk normlarında öngörülen prensipler konusunda ise, Azerbaycan'ın da taraf olduğu BM Tüzüğünde, AGİT'in 1975 yılında yapılan toplantısında imzalanmış Helsinki Nihai

¹⁴ *Years of Establishment and Creation, Statistical Yearbook, Baku, 1998, s.18.*

¹⁵ *İnsan Hükûqları Bülleteni, Sayı: 1, Bakı, 1998, s.9.*

Senedinde ve 1990 tarihli Paris Şartında belirtilen norm ve prensipler kabul edilmektedir¹⁶.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın iç ve dış politik hayatında yaşanan önemli gelişmeleri yukarıdaki gibi saptadıktan sonra, buradan itibaren ekonomik yapısına değinilecektir (AB ile mal ticareti açısından önem arz eden dış ekonomik ilişkiler sistemi ayrıca ele alınacak, temel sosyo-ekonomik bilgiler ise çalışmanın sonuna eklenecek olan 1 ve 2 no'lu tablolarda yer alacaktır). Aslında dünya kamuoyuna yansımış biçimi itibariyle siyasal değişiklikler ön planda görünmekteyse de, böyle bir gelişme süreci içinde ekonomik faktörlerin temel ve yönlendirici bir nitelik taşıdığını kabul etmek gerekir. Nitekim sosyalist dünyayı sarsan değişikliklerin, her şeyden önce, sosyo-ekonomik sistemin işleyişinden kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

S.S.C.B. dağıldıktan sonra Azerbaycan'da giderek yerleşen ekonomik reform anlayışında, piyasa mekanizmalarına nispeten ağırlık vermek suretiyle merkezi planlama sisteminin transformasyonu öngörülmekte, ekonomik işletmelerin bağımsızlığı ve tekellerin kaldırılması üzerinde durulmakta ve ekonomiye yine de hâkim olan kamu sektörü yanında özel sektöre de nispi bir hareket kabiliyeti sağlayacak önlemlere yer verilmektedir.

Azerbaycan, verimli tarımsal arazilere ve petrol, doğalgaz ve demir cevherini de içeren geniş maden kaynaklarına sahiptir. Aynı zamanda, önemli bir petrol üretim ekipmanları üreticisi olmakla beraber, bu sanayi dalında modernizasyona gereksinim duymaktadır. Diğer önemli sektörler ise, petro-kimya, yiyecek, içecek, giyim ve elektrik malzemeleri üretimini de içeren hafif sanayidir¹⁷. GSYİH'nın son yıllarda

¹⁶ Ali HASANOV, a.g.e., s. 17.

¹⁷ Azerbaycan Ülke Raporu, TİKA yayınları No:32, Ankara, 1996, s.11.

ortalama olarak %24'ünü sanayi sektörü, %18'ini tarım, %8'ini inşaat, %17.2'sini ulaştırma ve iletişim hizmetleri oluşturmaktadır¹⁸.

Diğer post-Sovyet ülkelerinde olduğu gibi, Azerbaycan'da da geçiş döneminin ilk yılında ekonomik faaliyetlerde önemli düşüşler, üretimin azalması, işsizlik ve enflasyonun hızla artması, gelir dağılımının bozulması gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Azerbaycan Hükümeti tarafından, Ocak 1992'de üretici fiyatlarının %90'ı ve tüketici fiyatlarının %80'i serbest bırakılırken, petrol, gaz, elektrik, kamu taşımacılığı, haberleşme hizmetleri ve temel tüketim mallarını da içeren 14 grup mal ve hizmetin fiyatları kontrol altında tutulmaya devam edilmiştir. Buna rağmen, kontrol altındaki malların fiyatlarında 2-8 kat artış olmuştur. Serbest bırakılan mal fiyatları ise önceki düzeyin 3-12 misli artmıştır. Nisan 1993'de yeni bir fiyat liberalizasyonu ile ekmek ve enerji haricindeki malların fiyatları serbest bırakılmıştır¹⁹.

1992 yılında tedavüle sürülen ulusal para birimi "Manat", 1994 yılından itibaren ülke içinde tek yasal mübadele aracı olarak kabul edilmiştir. Manatın konvertibilitesini sağlamak için ihracat potansiyelinin güçlendirilmesine, döviz rezervlerinin artırılmasına ve makro ekonomik istikrarın oluşmasına çalışılmaktadır²⁰.

Uygulanan liberal politikalar tek başına ekonomik sorunların çözümünde etkisiz kalmıştır. Nitekim 1991-1995 yılları arasında Azerbaycan ekonomisinin ayırıcı nitelikleri; yurt içi hasılanın azalması, üretim ve hizmet sektörlerinde gerilemeler, dış ticaret bilançosunun sürekli negatif sonuç vermesi ve gittikçe hızlanan enflasyon olgusudur²¹.

¹⁸ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 23.12.1999, s.5.

¹⁹ IMF, Country Report, April 1993, s.13-14.

²⁰ Azerbaijan Yearbook 1994, Bakı, 1995, s.93.

²¹ N. MÜZEFFERLİ, İqtisadi Etüdler, Bakı, 1999, s.34.

1994 yılından itibaren Karabağ'da ateşkesin elde edilmesi ve ülkede iç istikrarın sağlanmasına yönelik çalışmalarla beraber petrol anlaşmalarının imzalanarak yürürlüğe konulması, pazar ekonomisine geçişte hukuki altyapının oluşturulmasına yönelik gayretler, uluslararası finans kuruluşlarının Azerbaycan'a kredi vermeye başlaması onun uluslararası piyasalardaki görünümünü olumlu yönde etkilemiş ve yatırım yapılabilecek ülke konumuna getirmiştir

1994 yılının son aylarında Hükümet, Merkez Bankasının tekliflerini beğenerek enflasyonla mücadele politikasını uygulamaya başlamıştır. Tedavüldeki paranın miktarı azaltılmış, kredi verilmesine sınırlamalar getirilmiş ve döviz piyasasına aktif şekilde müdahale edilmiştir. Sonuçta, 1994 yılında %1886 olan enflasyon oranı 1995 yılında %84.6 seviyesine çekilmiş ve sonraki yıllarda %10'un altına düşürülmüştür²².

Azerbaycan'da özelleştirme, Cumhurbaşkanı'nın 29.09.1995 tarih ve 1120 sayılı kararnamesi ("*ferman*") uyarınca, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 1995-1998 Yıllarında Devlet Mülkiyetinin Özelleştirilmesine dair Devlet Programı" çerçevesinde yürütülmüştür. Bu programa göre özelleştirilen küçük ölçekli devlet işletmelerinin %15'i, orta ve büyük ölçekli işletmelerin ise en az %65'i açık artırmayla devlet özelleştirme pay senetleri karşılığında satılmıştır. Azerbaycan vatandaşlarının her birine 4 pay senedinden oluşan özelleştirme payı dağıtılmıştır. Yabancı yatırımcılar ise özelleştirme sürecine Devlet Emlâk Komitesi'nden aldıkları pay senetleri karşılığında katılabilmektedirler²³.

90'lı yılların sonlarından itibaren Azerbaycan ekonomisinin temel göstergelerinde iyileşmeler kaydedilmiştir. GSYİH'da 1996 yılında %1.3, 1997'de ise

²²N. MÜZEFFERLİ, a.g.e., s.124.

²³Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı, TİKA Bülteni, Sayı: 103, Ankara, Temmuz 1998, s.2.

%5.8 büyüme gerçekleşmiştir²⁴. Öte yandan, ileride de görüleceği gibi, yabancı yatırımlarda önemli artışlar meydana gelmiştir. Kuşkusuz bu gelişmeler yalnızca bir başlangıç sayılabilir. Orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi, petrol anlaşmalarının uygulanması ve girişimcilik faaliyetinin desteklenmesi gelecekte Azerbaycan ekonomisinin istikrarlı bir şekilde gelişmesini sağlayacaktır²⁵.

2. Jeopolitik Konum ve Enerji Kaynakları

Avrupa ve Asya ülkeleri arasında ekonomik ve politik ilişkilerin gerçekleştirilmesinde Azerbaycan'ın elverişli coğrafi konumu tarihten bilinmektedir.

Bilindiği gibi, en eski dönemlerde ve Ortaçağ'da dünya halkları arasında ekonomik ilişkiler, başlıca Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki ticaret merkezleri aracılığıyla gerçekleştirilirdi. Asya'nın içinden, Çin ve Hindistan'dan Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına gelen esas kervan yolları, özellikle "Büyük İpek Yolu" Azerbaycan topraklarından geçirdi. Doğu Avrupa'yı (Rusya dahil) ve Volga nehri boyunca alanları, Derbent geçiti aracılığıyla Güney Kafkasya, İran ve Merkezi Asya'ya bağlayan ünlü kervan yolu da yine Azerbaycan'dan geçmekteydi. Böylece ülke içinden geçen uluslararası kervan yolları dünya devletlerinin dikkatini eskilerden beri Azerbaycan'a yöneltmişti. Azerbaycan Batı ile Doğu arasında "altın köprü" rolünü oynamaktaydı²⁶. Bu önemi dolayısıyla XIX. yüzyılın başlangıcında Rusya ve İran tarafından işgal edilerek bunlar arasında paylaşıldı. Rusya içinde kalan kuzey Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla tekrar bağımsızlığına kavuştu²⁷.

²⁴ *Azerbaycan İqtisadiyyatı, Bakı Asiya Universiteti, Bakı, 1999, s. 76.*

²⁵ *"Xalq" Gazetesi, Bakı, 25.10.1996, s. 3.*

²⁶ *Y. MAHMUDOV, Azerbaycan-Qerble Şerq Arasında Qızıl Körpüdür, Azerbaycan Diplomatiyası Dergisi, No: 1, Bakı, 1993, s. 3.*

²⁷ *Y. MAHMUDOV, a.g.m., s. 7.*

Bugün BM üyesi olan ve dünya birliği ile bağımsız ilişkiler kuran Azerbaycan'ın jeopolitik konumuna yine büyük önem verilmektedir. Bu önemin esasında, ülkenin stratejik coğrafi konumuyla birlikte, sahip olduğu enerji kaynaklarından büyük güçlerin yararlanma isteği de yatmaktadır²⁸.

Avrupa ile Asya'nın kavşağında bulunan Azerbaycan, tedricen Avrupa-Kafkasya-Asya nakliye koridorunu oluşturabilme ve tarihte olduğu gibi güçlü iletişim merkezine dönüşebilme olanağına sahiptir. Her türlü ulaşım araçlarının hareketini sağlayacak böyle bir koridorun oluşmasına Avrupa ve Asya'nın güçlü devletleri son derece ilgi duymaktadır. Bu ilgi, öncelikle Hazar Denizinin ve Hazar kıyısındaki arazilerin petrol ve gaz rezervi ile zengin olmasından kaynaklanmaktadır²⁹. Hazar havzasının 200 milyar varil düzeyinde petrol rezervine sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bu miktar, dünya potansiyel petrol rezervinin %10'una denk gelmektedir³⁰.

Petrolün %77'sinin Hazar Denizinden sağlandığı³¹ ve diğer kıyı ülkeleriyle (Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, İran) birlikte, bu denizin statüsünün orta hat yöntemiyle paylaşma prensibine göre çözüleceği (Azerbaycan, Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan şu anda bunu kabul ediyorlar) dikkate alındığında, en zengin enerji rezervinin bulunduğu alanın Azerbaycan'ın su sahasına ait bulunması dolayısıyla ülkenin stratejik konumunun önemi artmaktadır³².

²⁸Nasip NASSIBLI, *Azerbaijan Geopolitics and Oil Pipeline Issue, Perceptions, Volume IV- Number-4, İstanbul, December 1999-February 2000, s. 97.*

²⁹Azerbaycan İqtisadiyyatı, Bakı Asiya Universiteti, Bakı, 1999, s.229.

³⁰Muhammet AKDIŞ, *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Ekonomik İlişkiler, Dış Ticaret Dergisi, T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı yayını, Sayı: 14, Temmuz 1999, s.5.*

³¹Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı, TİKA Bülteni, Sayı: 103, Ankara, Temmuz 1998, s.3.

³²Nasip NASSIBLI, *Azerbaijan Geopolitics and Oil Pipeline Issue, Perceptions, Volume II- Number 4, İstanbul, December 1999-February 2000, s. 99.*

Azerbaycan yer altı kaynakları bakımından çok zengindir. Başlıca kaynakları; petrol, doğal gaz, demir, alüminyum, kurşun, çinko, bakır, altın, gümüş, arsenik, mermer, kireç taşı, siyanit, maden tuzu ve kaya tuzudur. Ülkenin sahip olduğu esas enerji kaynakları içerisinde petrol, doğal gaz ve kömürle birlikte nehirlerin hidroenerji potansiyelini kullanmaya imkân veren gelişmiş hidroelektrik istasyonlarının da önemli payı vardır³³. Petrol ve doğal gaz üretimi diğer yer altı zenginliklerine göre birinci sırada gelmektedir. Bu nedenle petrol ve doğal gaz sektörleri Azerbaycan ekonomisinin lokomotif sektörleridir. Ekonomisi büyük ölçüde petrole dayalı olan ülkede, bu sektörün GSMH'daki payı her yıl ortalama olarak %22-24 civarındadır. Azerbaycan'da petrol XIX. yüzyıldan beri ekonomik hayata girmiştir. Bugüne kadar 67 petrol ve gaz platformu keşfedilmiş olup, karada 37, kıyıda 17 petrol yatağı işler durumdadır. Ayrıca 100 bin m²'lik bir alanda hidrokarbon yataklarının bulunduğu, 70 bin m²'lik alanın 20 bin m²'sinin gaz ve petrolü birlikte ihtiva ettiği, 379 bin m²'lik su alanında ise antiklin tabakalarının bulunduğu bilinmektedir³⁴. Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait olan 78.800 km²'lik alanında 60 ilâ 200 metre derinliklerde toplam 8 milyar varil petrol ve 4-8 milyar tonluk hidrokarbon rezervi bulunmaktadır³⁵.

Enerji kaynakları açısından zengin olmakla birlikte, Azerbaycan için enerjinin uluslararası pazarlara nakli sorunu da önem arz etmektedir. S.S.C.B. döneminden kalan Novorossiysk boru hattının Rusya'dan (özellikle istikrarsız Kuzey Kafkasya'dan)

³³N. ALLAHVERDİYEV, *Azerbaycan Respublikasının İqtisadi Coğrafiyası, Maarif Neşriyyatı, Bakı, 1991, s. 50.*

³⁴"Каспийские Морские Месторождения" (Hazar Denizinin yeraltı kaynakları), "Euroil" Dergisinin Rusça İlavesi, Londra, Mayıs 1999, s. 3.

³⁵Azerbaycan'ın Petrol Anlaşmaları, Avrasya Dosyası, TİKA Bülteni, Sayı: 125, Ankara, Aralık 1999, s.6.

geçmesi Azerbaycan'ı alternatif hat arayışına itmiştir³⁶. Bu seçimin ekonomik olduğu kadar, politik içeriğinin de bulunmasından dolayı özel zorlukları mevcuttur. Batısında Ermenistan, kuzeyinde Rusya, güneyinde İran'ın bulunduğu Azerbaycan, güvenli güzergah olarak kuzeybatısındaki Gürcistan ve güneybatısındaki Türkiye alanını tercih etmiş ve Batı'nın dev petrol şirketlerine bu seçimi benimsetmeye çalışmıştır³⁷. Ayrıca petrol üretimi ve naklinin hukuki zeminini oluşturmak amacıyla çok sayıda anlaşma yapmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti dünyanın 14 ülkesinden 30 büyük petrol şirketi ile 19 adet petrol anlaşması imzalamıştır. Bu çerçevede yapılacak toplam yatırım tutarı yaklaşık 60.9 milyar ABD doları, toplam rezerv ise 1,6 milyar ton petrol, 1,3 trilyon m³ doğal gazdır. Her yıl ortalama 50-60 milyon ton petrol, 14-15 milyar m³ doğal gaz üretilecektir. Azerbaycan'ın uluslararası petrol şirketleri ile yapmış olduğu petrol anlaşmalarının birincisi 1994'de, ikincisi 1995'de, üçüncüsü 1996'da imzalanmış olup; 1997'de 6, 1998'de 7, 1999'un 30 Nisan tarihi itibarıyla 3 petrol anlaşması yapılmıştır³⁸. Bunlardan en önemlisi olan birinci petrol anlaşması, Azerbaycan'ın Hazar Denizinde bulunan Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarını kapsamakta olup. 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanmıştır. "Asrın Kontratı" olarak adlandırılan proje 12 Aralık 1994 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir³⁹. Projeyi yürütmek için 21.11.1994 tarihinde ortak bir Konsorsiyum ("AIOC-Azerbaijan International Operating Company") kurulmuştur. Projenin anlaşma süresi 30 yıl, üretilebilir toplam petrol rezervi 4,2 milyar varil, gaz rezervi ise

³⁶"Энергоресурсы Азербайджана: политическая стабильность и региональные отношения" (Azerbaycan'ın enerji rezervi: politik istikrar ve bölgesel ilişkiler), "Кавказские Региональные Исследования" (Kafkasya Bölgesel Araştırmaları) Dergisi, No:1, Bakü, 1996, s.46.

³⁷"Azadlıq" Gazetesi, Bakı, 24 Dekabr 1998, s.2.

³⁸Azerbaycan'ın Petrol Anlaşmaları, Avrasya Dosyası, TİKA Bülteni, Sayı:125, Ankara, 1999, s.6.

³⁹"Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 13 Dekabr 1997, s.1.

70 milyar m³ ve projenin toplam yatırım maliyeti 11,5 milyar \$'dır. Projenin hisse dağılımı aşağıdaki gibidir⁴⁰:

<u>SİRKET</u>	<u>ÜLKE</u>	<u>HİSSE (%)</u>
<i>BP Amoco RLC</i>	İngiltere	34.1360
<i>Unocal</i>	ABD	10.0489
<i>Lukoil</i>	Rusya	10.0000
<i>SOCAR</i>	Azerbaycan	10.0000
<i>Statoil</i>	Norveç	8.5633
<i>Exxon</i>	ABD	8.0006
<i>TPAO</i>	Türkiye	6.7500
<i>Pennzoil</i>	ABD	4.8175
<i>Itchu</i>	Japonya	3.9205
<i>Ramco</i>	İngiltere	2.0825
<i>Selta Nimir Khazar Ltd.</i>	Suudi Arabistan	1.6800

Bu sahadan, 12 Kasım 1997 tarihinde düzenlenen uluslararası bir törenle, petrol üretimi ve pompalaması başlamıştır. Başlangıçta Novorossiysk hattının (Rusya), sonradan ise Bakü-Supsa (Gürcistan) hattının aracılığıyla petrol transferi gerçekleştirilmiştir. Ana boru hattı tartışmaları ise 18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da yapılan AGİT Zirvesi sırasında Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve ABD devlet başkanları tarafından imzalanan Bakü-Ceyhan petrol boru hattı anlaşmasıyla sona ermiştir. 1730 km. uzunluğunda olacak bu hattın 2004 yılına kadar yapılacağı, 2005 yılından itibaren ise bununla her yıl 50 milyon ton petrol nakli gerçekleştirileceği öngörülmüştür⁴¹.

Diğer taraftan, 1998 yılında, Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait Şahdeniz ve

⁴⁰Azerbaycan Ülke Raporu, TİKA Yayını No:32, Ankara, 1996, s.18.

⁴¹"S.MARKET" Gazetesi, Bakı, 23.11.1999, s.2.

Apşeron bölgelerinde yapılan sondaj çalışmaları sonucunda, 1.2 trilyon m³'den fazla gaz rezervi bulunmuş ve Türkmenistan gazıyla birlikte bu gazın Batı'ya transferi amacıyla Trans-Hazar boru hattının yapımı konusunda çalışmalar yürütülmüştür⁴². Söz konusu hattın 2002 yılına kadar tamamlanması beklenmektedir.

21. yüzyılın başında Azerbaycan sadece kendi petrolünü uluslararası piyasaya sunmakla kalmayacak, aynı zamanda Kazak ve Türkmen petrol ve doğal gazını Avrasya Ulaştırma Koridoru ile uluslararası pazara nakledecektir⁴³. Bu konuda ilk adım, 7-8 Eylül 1998 tarihinde 32 devlet ve 13 uluslararası örgütün katılımı ve Avrupa Birliği'nin yardımı ile Bakü'de yapılan "Tarihi İpek Yolunun Yeniden Oluşturulması" Konferansında Avrupa-Kafkasya-Asya koridorunun geliştirilmesine ilişkin kararın alınmasıyla atılmıştır⁴⁴.

3. Dış Ekonomik İlişkiler Sistemi

Dış ekonomik ilişkiler, her devletin dünya ülkeleri arasında yerini ve nüfuzunu belirleyen faktörlerdendir. Bu ilişkilerin sağlam temeller üzerine kurulması ve genişlemesi bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler açısından özellikle büyük önem arz etmektedir⁴⁵. Azerbaycan'da dış ekonomik ilişkiler, uzun süre "demir perdelerle" çevrilmiş Sovyetler Birliği döneminde ekonominin bağımsız bir alanı gibi mevcut olmamıştır. Merkezin izni olmadan dış dünyayla bağlantı kuramayan ülke, bağımsızlık sonrası yeni bir sistem oluşturma sürecine girmiştir. Coğrafi bakımdan Azerbaycan'ın

⁴²"Ayna" Gazetesi, Bakı, 23.11.1999, s. 1.

⁴³Azerbaycan'ın Petrol Anlaşmaları, Avrasya Dosyası, TİKA Bülteni, Sayı: 125, Ankara, 1999, s. 6.

⁴⁴Bu konu, AB'nin TACIS Programı kapsamındaki TRACECA ve INOGATE projelerine ilişkin açıklamaların yer alacağı ilerideki bölümde ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

⁴⁵A. BAYRAMOĞLU, Xarici İqtisadi Elaqeler: Gelecek İnkişafın Möhkem Temeli, "Xalq" Gazetesi, Bakı, 24.03.1998, s. 2.

elverişli olması, büyük enerji tesisleri, petrol ve petrol ekipmanları sanayii, kimya, elektronik ve şarapçılık sanayii, ulaştırma altyapısı, hammadde kaynaklarının zenginliğine rağmen teknoloji potansiyelinin zayıflığı, üretimin yeterli düzeyde olmaması, ucuz işgücü gibi faktörler dış ekonomik ilişkiler sistemini yönlendiren esas etkenler olmuřtur⁴⁶. Başlangıçta sadece BDT ülkeleri ile yoğun olan ilişkiler, zamanla diğer yabancı ülkeleri de kapsamış ve günümüzde ticari anlaşmalar, yabancı yatırımlar ve uluslararası finans kuruluşlarından alınan kredilerle birlikte gelişmekte olan bir sistem haline dönuşmuştur. Bu sistemin yönetimi, ilgili devlet kurumları (Ticaret Bakanlığı'na dönuştürülen Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı, Devlet Gümrük Komitesi, Ekonomi Bakanlığı'na bağlı Yabancı Yatırımlar Müdürlüğü, Bakanlar Kurulu bünyesindeki Dış Kredi ve Yardımlar Ajansı) tarafından gerçekteřtirilmektedir⁴⁷.

Özellikle petrol anlaşmalarından sonra Azerbaycan'a yapılan yabancı sermaye yatırımlarında büyük artış kaydedilmiştir. 1995 yılında 375 mln.\$ olan yatırımlar, 1998 yılında 1.420 mln.\$'a yükselmiştir. En fazla yatırım yapan ülkeler arasında Türkiye, ABD, İngiltere, Almanya ve Rusya önde gelmektedir. Yatırımların %61'i petrol sektörüne, %31'i diğer sektörlere yapılmış, %8'i ise mali kredilerden oluřmaktadır⁴⁸. Yatırımlar konusunda 15 Ocak 1992 tarihli Yabancı Sermayenin Korunması Hakkında Kanun hükümleri uygulanmaktadır.

Azerbaycan'ın dış ekonomik ilişkiler sisteminde yeni olan hususlardan biri de bazı uluslararası ekonomik örgütlere üyelik ve bunlardan alınan kredilerdir. Azerbaycan'a kredi veren kuruluşların başında IMF, Dünya Bankası, Uluslararası

⁴⁶Azerbaycan İqtisadiyyatı, Bakı Asiya Universiteti, Bakı, 1999, s.305.

⁴⁷Dünyamalı VELİYEİ, Beynelxalq İqtisadiyyat, Azerbaycan Universiteti Neşriyyatı, Bakı, 1998, s.332.

⁴⁸Statistical Yearbook of Azerbaijan-1999, Baku, 1999, s.247-248.

Kalkınma Örgütü, *EBRD*, *IBRD*, Türk *Eximbank*'ı ve İslam Kalkınma Bankası gelmektedir. Söz konusu krediler, pazar ekonomisine geçişi kolaylaştırmak amacıyla açılan proje kredileridir. Dış kredileri kullanma sonucunda Azerbaycan'ın 21 Ocak 1998 itibariyle 1.123,24 mln.\$ tutarında dış borcu oluşmuştur⁴⁹. Diğer taraftan uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan yardımlar da önemli boyutlara ulaşmıştır. Bunların içinde, ileride de görüleceği gibi, Avrupa Birliği tarafından yapılan yardımların özel bir yeri bulunmaktadır.

Azerbaycan aynı zamanda bazı bölgesel örgütlerin de üyesi bulunmakta ve ekonomik entegrasyon denemelerine girişmektedir. Bunların en önemlileri Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Bağımsız Devletler Topluluğu, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (*ECO*) ve GUÖAM (Gürcistan-Ukrayna-Özbekistan-Azerbaycan-Moldova) çerçevesinde yürütülmektedir⁵⁰.

Dış ekonomik ilişkiler sisteminin esasını ise, Azerbaycan'ın dış ticaret rejimi oluşturmaktadır. 1993 yılından itibaren DTÖ'ne gözlemci statüsünde katılarak dış ticaretini liberalleştirme yolunda ciddi mevzuat değişikliği gerçekleştiren Azerbaycan'ın dış ticaret hacmi artış hızını sürdürmektedir. Bağımsızlığının ilk yıllarında dış ticaretinin büyük bir payı BDT ülkelerine ait olmakla birlikte, sonraları diğer ülkelerle yapılan ticaret ağırlık kazanmıştır⁵¹. 1999 yılı itibariyle dünyanın 102 ülkesiyle ticari ilişkilerde bulunan ülkenin dış ticaret hacmi 1962088.7 bin \$ olmuştur⁵². Ülke grupları itibariyle ise 1998 yılı verilerine göre ithalatın %50'si KEİT, %37'si BDT, %21'i AB ülkelerinden yapılmıştır. İhracatın aynı gruplar içindeki payı

⁴⁹ *Dünyamalı V'ELİYE'*, a.g.e., s.371.

⁵⁰ *Azerbaycan İqtisadiyyatı*, Bakı Asiya Universiteti, Bakı, 1999, s.326-327.

⁵¹ "Azerbaycan" (*Resmi Gazete*), Bakı, 20.03.1998, s.3.

⁵² *Azerbaycanın Xarici Ticaret Elaqeleri-1999*, A.R. Dövlət Statistika Komitesi, Bakı, 2000, s.8.

ise şöyledir: KEİT-%58, BDT-%38, AB-%22⁵³. Azerbaycan'ın dış ticaretinde Türkiye ağırlıklı durumdadır (%21,9)⁵⁴.

Dış ticaretin hukuki çerçevesini oluşturan düzenlemeler ise iki grup halinde incelenebilir: Tarife dışı düzenlemeler ve tarife düzenlemeleri. Tarife dışı düzenlemelerin esasını aşağıdaki Cumhurbaşkanlığı kararnameleri oluşturmaktadır⁵⁵:

- a) 1 Ocak 1994 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dış ticaretin verimliliğinin artırılması hakkında";
- b) 5 Nisan 1994 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dış ticaretin serbestleştirilmesi hakkında";
- c) 17 Aralık 1996 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dış ticaret düzenlemelerinin iyileştirilmesi hakkında".

Bu düzenlemelerle dış ticaret rejimini liberalleştirme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bazı mallar dışında Azerbaycan'da üretilen malların ihracatı için izin aranmamakta, bunların gümrük makamlarına beyan edilmesi yeterli bulunmaktadır. İhracatı özel kurallara tabi olan mallar grubuna ise petrol ve petrol ürünleri, elektrik enerjisi, kıymetli metaller ve pamuk dahil edilmiştir. İthalatta bazı kota ve lisansların kısmen iptali yoluna gidilmiş, fiyatların serbestleştirilmesi için önlemler alınmıştır. Özel sektöre daha fazla serbesti tanınmış, devlet kurumlarının yaptığı ticaret anlaşmaları ise Ticaret Bakanlığı'nda tutulan sicile tescil şartına bağlanmıştır. Bütün bunlarla birlikte, bazı malların (alkol, tütün gibi) ithalatı için lisans alınması, antidamping önlemlerinin öngörülmesi, trampa işlemlerinde tescil ve süre koşulunun aranması gibi tarife dışı

⁵³Statistical Yearbook of Azerbaijan-1999, Baku, 1999, s.395.

⁵⁴"Товары и Услуги" (Mallar ve Hizmetler) Gazetesi, Bakü, 27.07.1999, s.14.

⁵⁵Dünyamalı VELİYEV, a.g.e., s.344.

sınırlamalar da varlığını sürdürmektedir⁵⁶.

Tarife düzenlemelerinin esasını 20 Haziran 1995 tarihli "Gümrük Tarifeleri Hakkında Kanun" ve 1997 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Mecllesi oluşturmaktadır. İthalat ve ihracat sırasında gümrük vergilerinin oranları ve elverişli ticaret rejimi uygulanan ülkelerin listesi Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir. Bu listede yer almayan ülke mallarına uygulanan oran 2 misli artırılır. Azerbaycan'da hem *ad valorem* (malların gümrük değerine göre % olarak hesaplanan), hem spesifik (mal birimine göre belirlenmiş değerle hesaplanan), hem de karma vergi türü uygulanmaktadır. Ayrıca yerli üretimi korumak amacıyla antidamping ve telafi edici önlemler de öngörülmüştür. Tarifeye ilişkin tavizlerin tanınması yetkisi Bakanlar Kurulu'na verilmiştir. Dış ticaretten alınan vergiler esas olarak aşağıdakilerdir⁵⁷:

- a) Gümrük vergisi. Bu vergi sadece ithalatta uygulanmaktadır. Vergi oranı, malların türünü dikkate almadan gümrük değerinin %15'i olarak saptanmıştır.
- b) İhracat vergisi. 28 Mart 1995 tarihli kanunla düzenlenmiştir. Bu vergi stratejik ürünlerin (petrol ve petrol ürünleri, pamuk, havyar gibi) ihracatından alınmaktadır. Vergi matrahı, ülke içindeki toptan fiyat ile sözleşme fiyatı arasındaki fark, vergi oranı ise %70'dir. Bu durumda ilave olarak KDV, gümrük resmi ve devlet yol fonu harcı alınmamaktadır.
- c) KDV. Bu verginin oranı %16-%20 arasında değişmektedir. BDT ülkeleri dışına ihracatı yapılan mallardan KDV alınmamaktadır.
- d) Tüketim ("*excise*") vergisi. Bu vergi, bazı tüketim mallarından, ziynet eşyalarından alınan dolaylı vergi türüdür. Vergi tutarı, malları üreterek satan firmalar ve yabancı

⁵⁶Mail REHİMOV, *Azerbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişafını Tenzimleyen Qanunlar*, Bakı, 1996.

⁵⁷Dünyamalı VELİYEV, a.g.e., s.349-351.

yatırımın yapıldığı işletmeler tarafından ödenir. Vergi matrahı için üretim fiyatı ile satılan bu tür malların değeri esas alınır. Oran ise %2 ile %90 arasında değişmektedir. BDT ülkeleri dışına ihracatı yapılan mallardan tüketim vergisi alınmamaktadır.

Bütün bunlarla birlikte, dış ticaret ve vergi mevzuatı hususunda Azerbaycan'da reform çalışmalarına devam edilmekte ve bu konuda önemli tartışmalar da varlığını sürdürmektedir⁵⁸.

4. Avrupa'ya Yönelik Strateji ve AB ile İlişkilerin Yeri ve Önemi

Bağımsızlığının hemen ardından dünyaya entegre olma yolunda Azerbaycan'ın izlediği stratejinin temelini Avrupa'ya yakınlaşma süreci oluşturmaktadır⁵⁹. Dünyadaki bloklaşma hareketleri çerçevesinde kendi yerini belirlemek açısından ülkenin Avrupa entegrasyonuna katılma isteği, öncelikle Avrupa ile Asya'nın kavşağında bulunması dolayısıyla elverişli jeopolitik konumu, zengin enerji potansiyelinin Batı'ya transferinde Avrupa yatırımlarının kullanılması sonucu sağlanacak ekonomik kalkınma, ABD'nin bölgeden nispeten uzak olması ve Rusya, İran gibi güçlere karşı duyulan tarihi güvensizlik, bölgede istikrarın sağlanmasında ve Karabağ sorununda AGİT'in rolü v.b. nedenlerden kaynaklanmaktadır⁶⁰. Avrupa kurumlarına entegrasyon çabaları Azerbaycan için siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda geniş olanaklar sunmakta ve Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmektedir⁶¹.

Azerbaycan'ın Avrupa'ya entegre olmak amacıyla izlediği strateji, kendini üç şekilde ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisini, Avrupa devletleri ile iki taraflı

⁵⁸ Azerbaycan'da İqtisadi Fealiyyet, "Xalq" Gazetesi, Bakı, 25.10.1996, s.3.

⁵⁹ Ali HASANOV, a.g.e., s.35-39.

⁶⁰ Avrupa-Asiya Elaqeleri ve Azerbaycan, "Yeni Azerbaycan" Gazetesi, Bakı, 27.03.1996, s.2.

⁶¹ "Tahid Avropa" İdeyası ve Azerbaycan, "Respublika" Gazetesi, Bakı, 06.05.1999, s.3.

ilişkilerin kurulması, devletler arası anlaşmaların imzalanması ve bu anlaşmalardan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi oluşturmaktadır. Bu çerçevede, özellikle AB ülkeleriyle sosyo-ekonomik ve kültürel alanlarda çok sayıda kapsamlı anlaşma imzalanmış (İngiltere ile 13, Almanya ile 10, Fransa ile 9 adet), Doğu Avrupa ülkeleriyle mevcut olan ilişkiler ise daha da yoğunlaştırılmıştır⁶².

Entegrasyon çabalarının ikinci şekli, hem Avrupa ülkelerinin, hem de Azerbaycan'ın üyesi bulunduğu AGİT ve KEİT gibi örgütler çerçevesindeki faaliyetten ibarettir. Bu örgütlerin sayısı gittikçe artmaktadır. Örneğin, 29 Nisan 1998 tarihinde Azerbaycan, Avrupa Ulaştırma Bakanları Konferansı'na tam üye olarak kabul edilmiştir⁶³. Ayrıca, yeni Avrupa düzeninin geleceğine ilişkin uluslararası forumlara aktif bir biçimde katılmaktadır. Bu katılımlardan en sonuncusu, 1999 yılının Eylül ayında Ukrayna'nın Yalta şehrinde düzenlenen "Baltık-Karadeniz İşbirliği: XXI. yüzyılda ayrımcı hatlırsız Avrupa entegrasyonuna yönelme" konulu konferansta gerçekleştirilmiştir⁶⁴. Üyesi bulunduğu Avrupa örgütleri içinde AGİT'in özel bir yeri vardır. Aslında AGİT, Avrupa'da yeni bağımsız devletler için insan hakları, güvenlik ve demokrasi konularında etkili işbirliğini sağlayıcı bir fonksiyonu üstlenmiş durumdadır⁶⁵. 1992 yılında AGİT'e üye olan Azerbaycan, daha önce de belirtildiği gibi, Karabağ sorununun çözümü ile uğraşan Minsk grubuyla işbirliğine ve bu çerçevede yapılan düzenli diyaloglara özen göstermektedir. Bu faaliyetler sonucunda, AGİT'in Aralık 1996 tarihli Lizbon Zirvesinde Ermenistan işgalini kınayan ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün Avrupa güvenliği açısından önemini vurgulayan

⁶² Ali HASANOV, a.g.e., s.295-298.

⁶³ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 29.04.1998, s.4.

⁶⁴ "Yeni Müsavat" Gazetesi, Bakı, 10.09.1999, s.11.

⁶⁵ Европейская безопасность: теория и практика (Avrupa güvenliği: teori ve pratik). "МЭ и МО" Dergisi, No:1, Moskova, 1998, s.54-65.

bir karar alınmıştır. Azerbaycan kamu oyunda, söz konusu kararın, uluslararası arenada ülkenin pozisyonunu güçlendirici niteliğine büyük önem verilmektedir⁶⁶.

Avrupa'ya entegre olma yolunda sürdürülen çalışmaların üçüncü şeklini ise Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, NATO v.b. örgütlerle kurulan ilişkiler oluşturmaktadır. Aslında Avrupa entegrasyonunda yer alma hedefinin temelini söz konusu ilişkiler hazırlamakta ve bunlara öncelik tanınmaktadır. 9-10 Ekim 1997 tarihinde Strasbourg'da yapılan Avrupa Konseyi Zirvesinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in ifade ettiği gibi⁶⁷: "*Azerbaycan, Avrupa'nın ayrılmaz bir parçasıdır ve bütün Avrupa kurumlarında yer almak istemektedir. Bu, demokratik bir hukuk devleti kurma yolunu benimsemiş bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kendi politikasında öncelik tanıdığı yönlerden biridir.*" Belirtilen kurumların başında yine de AB, Avrupa Konseyi ve NATO gelmektedir. AB ile ilişkilerin bundan sonraki başlıktan itibaren ele alındığını dikkate alarak, burada Avrupa Konseyi ve NATO ile ilişkilerden bahsedilecek, piyasa ekonomisine geçiş döneminde Azerbaycan'a, diğer BDT ülkelerine olduğu gibi, önemli mali destek sağlayan EBRD ile ilişkiler üzerinde ise durulmayacaktır.

Avrupa Konseyi, hem Doğu Avrupa, hem de post-Sovyet ülkeleri için Avrupa entegrasyonunun "giriş kapısı" sayılmaktadır. Söz konusu ülkeler, Avrupa bütünleşmesinde insan hakları ve demokrasi ilkelerinin önemini anlayarak 80'li yılların sonundan itibaren bu örgüte katılmaya çalıştılar⁶⁸. 1992 yılının Ocak ayında Azerbaycan, Avrupa Konseyi'ne (AK) özel davetli statüsünü almak için başvurdu.

⁶⁶Lissabon Sammiti-1996, Bakı, 1997, s.199.

⁶⁷"Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 14.10.1997, s.2.

⁶⁸Ю.А. БОРКО, Европа: новое начало (Y.A. BORKO, Avrupa: yeni başlangıç), "Право", Минск (Minsk), 1994, s.79.

Fakat o dönemde bir taraftan AK'nin Kafkasya'ya kadar genişlemeye hazır olmaması, diğer taraftan yanıltıcı Ermeni propagandası sonucunda örgütün Azerbaycan'a karşı tavrı nedeniyle başvuru olumlu değerlendirilmedi⁶⁹. 1994 yılının Mayıs'ında Karabağ'da ateşkesin sağlanması AK ile işbirliği için elverişli ortam sağladı. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin 10 Kasım 1994 tarih ve 1047 sayılı kararı, Karabağ sorununda Azerbaycan'ı haklı taraf olarak destekledi. Bu kararın ardından AK ile gerçekleştirilen iki taraflı görüşmelerde ve karşılıklı ziyaretlerde, insan hakları, azınlık hakları, demokratik devletin hukuki altyapısı, yeni Anayasa'nın hazırlanmasına teknik yardım konularında kapsamlı işbirliği yapılmıştır. Bu işbirliğinin önemli bir bölümünü Azerbaycan mevzuatının Konsey uzmanlarının incelemesinden geçirilmesi oluşturmuştur⁷⁰. Bu çerçevede, "Mahkemeler ve Hakimler Hakkında", "Polis Hakkında", "Savcılar Hakkında", "Belediyeler Hakkında", "Vatandaşlık Hakkında" ve "Avukatlık Hakkında" kanun tasarıları AK tarafından incelenmiştir. 1996 yılının Haziran ayında Azerbaycan Dışişleri Bakanı'nın Strasbourg gezisi sırasında AK ve Azerbaycan arasında örgütün bütün faaliyet alanlarını kapsayan geniş işbirliği programı hazırlanmıştır. Bu programın uygulanması amacıyla 8 Temmuz 1996 tarihinde Cumhurbaşkanı fermanı imzalanmıştır. 28 Temmuz 1996 'da ise Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin toplantısında Azerbaycan'a özel davetli statüsü verilmiştir⁷¹.

1997 yılında Azerbaycan, hukuki işbirliğine ve insan haklarının gelişiminde Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine yardıma ilişkin AK programına katılmıştır⁷². Aynı

⁶⁹ Hadi RECEBLİ, Vefaddin İBAYEV, *Avrupa Şurası, "Elm", Bakı, 1999, s.57.*

⁷⁰ "Azerbaycan (Resmi Gazete), Bakı, 20.09.1996, s.1.

⁷¹ "Respublika" Gazetesi, Bakı, 06.05.1999, s.4.

⁷² "Azerbaycan (Resmi Gazete), Bakı, 28.02.1997, s.1.

tarihten itibaren Parlamenterler Meclisi'nin toplantılarına katılan Azerbaycan temsilcileri, ülkenin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne katılmaya hazır olduğunu beyan etmiş, Azerbaycan'ın Avrupa hukuk mekanına dahil olma çabalarıyla birlikte sosyal, teknik, bilimsel ve kültürel alanlara ait Avrupa normlarını içeren belgeleri de kabul etme arzusunu belirtmişlerdir⁷³. Avrupa standartlarına uyum çerçevesinde idam cezasının 1998'de kaldırılması, AK ile ilişkilerin gelişmesine ve tam üyelik sürecinin başlamasına katkı sağlamıştır⁷⁴. Azerbaycan'ın AK'ne tam üye olarak kabul edilmesi sürecinde önemli adımlardan biri de 20 Ocak 1998 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Avrupa Konseyi arasında işbirliğinin derinleştirilmesi alanında tedbirler hakkında" Cumhurbaşkanlığı kararıyla atılmıştır. Kararnamede tam üyelik için gerekli önlemlere, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ve Avrupa Sosyal Şartı'na katılımından doğacak yükümlülöklere yer verilmiştir. Azerbaycan'ın AK'ne üye olma yolunda sürdürdüğü çabalar, örgüt kurumlarınca da olumlu değerlendirilmiş ve tam üyeliğın 2000 yılı sonuna kadar gerçekleşeceği Kafkasya ile ilişkilerden sorumlu parlamenterler tarafından belirtilmiştir⁷⁵.

AGİT ve Avrupa Konseyi ile ilişkiler, Azerbaycan'ın dünya birliğine siyasi entegrasyonunu hızlandırdığı halde, NATO ile işbirliği bu ilişkilerin askeri alanda tamamlanması ve ülkenin Avrupa güvenlik sistemine katılması bakımından önem arz etmektedir. Bağımsızlığının ilk yıllarında karmaşık askeri ve siyasi sorunlarla karşılaşması, Azerbaycan'ın NATO ile işbirliğini geliştirmesini zorunlu kılmıştır⁷⁶. Diğer taraftan, üç Kafkasya devletinden sadece Azerbaycan'da yabancı öklere ait

⁷³ H. RECEBLİ, a.g.e., s.62.

⁷⁴ "Xalq" Gazetesi, Bakı, 23.01.1998, s.2.

⁷⁵ Nitekim 28 Haziran 2000 tarihinde Azerbaycan Avrupa Konseyi'ne tam üye olarak alınmıştır, bkz: "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 29.06.2000, s.3.

⁷⁶ Ali HASANOV, a.g.e., s.199-200.

askeri üssün bulunmaması, nüfusu ve jeopolitik konumu itibariyle bölgenin ağırlık merkezini oluşturması gibi nedenler, *NATO*'nun Azerbaycan'a ilgisini artırmıştır. Taraflar arasında 4 Mayıs 1994 tarihinde *NATO*'nun "Barış için Partnerlik" programına katılım belgesi imzalanmıştır. Bu program yeni bağımsız devletlerle geniş işbirliğini öngörmektedir. Azerbaycan, söz konusu programa katılan BDT ülkelerinden dördüncüsü, Kafkasya ülkelerinden ise birincisidir. Programın fiili olarak uygulanmasına 1996 yılında başlanmıştır⁷⁷. Bu tarihten itibaren *NATO*'nun toplantılarına Azerbaycan temsilcileri de katılmaktadır. 1997 yılında Bakü'de "*NATO* ve Azerbaycan: Koordinasyon ve İşbirliği Merkezi" kurulmuştur. Merkez, *NATO*'nun Azerbaycan Temsilciliği fonksiyonunu yerine getiren Türkiye Büyükelçiliği ile işbirliği halinde çalışmalar yapmaktadır. 1997 yılının Şubat ayında *NATO* Genel Sekreteri *H.Solana*'nın Bakü'ye resmi ziyareti *NATO*-Azerbaycan ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli bir adım olmuştur. Ziyaret sırasında *H.Solana* Azerbaycan'ın Avrupa güvenliğindeki yeri hakkında aşağıdaki görüşte olduğunu açıklamıştır⁷⁸: "*Avrupa kavramı coğrafi konumla değil, değerlerle belirlenir. NATO, Avrupa'nın güvenlik sisteminde Kafkasya'ya ve özellikle Azerbaycan'a büyük önem vermektedir. İlişkilerin geliştirilmesi iki tarafın da lehinedir. Azerbaycan'ın Avrupa entegrasyonuna katılma çabalarını destekliyor ve bu çerçevede 22 Nisan 1996 tarihinde AB ile Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmasını takdir ediyoruz.*"

Görüldüğü gibi, Avrupa entegrasyonunun lokomotifi konumundaki AB ile yapılan Anlaşma, Azerbaycan'ın Avrupa kurumları ile ilişkilerini geliştirmesi ve güçlendirmesi için hukuki zemin rolünü oynamaktadır⁷⁹. Bu nedenle, Azerbaycan'ın

⁷⁷ M. GASIMOV, *Azerbaycan Beynelxalq Münasibetler Sisteminde*, Bakı, 1996, s.31.

⁷⁸ "Xalq" Gazetesi, Bakı, 12.02.1997, s.1.

⁷⁹ Ali HASANOV, a.g.e., s.277.

Avrupa'ya yönelik stratejisinin önemli bir bölümünü oluşturan AB ile ilişkileri ve bu ilişkilerin temel hukuki çerçevesini oluşturan Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması ayrıca değerlendirilmelidir.

B. AZERBAIJAN-AB İLİŞKİLERİNİN KURULUŞU

1. Genel Olarak

Avrupa Birliği, S.S.C.B. ile imzalamış olduğu 18 Aralık 1989 tarihli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmasının 1 Haziran 1990 tarihinde yürürlüğe girmesine rağmen, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve yeni bağımsız devletlerin kurulması karşısında bu bölgeyle ilişkilerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır⁸⁰. İleride de görüleceği gibi, 1990 yılı Aralık ayında gerçekleştirilen Roma Zirvesi sonucunda BDT üyesi ülkelerde sürdürülen ekonomik reform ve kalkınma sürecine destek olmak ve dünya ekonomisi ile bütünleşmelerine yardımcı olmak üzere *TACIS* Programı oluşturulmuştur. 28-29 Haziran 1991 tarihli Lüksemburg, 9-10 Aralık 1991 tarihli Maastricht ve 25-27 Haziran 1992 tarihli Lizbon Zirvelerinden sonra ise eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ikili ilişkilerin daha da geliştirilmesine özen gösterilmiştir⁸¹.

Avrupa Birliği Azerbaycan'ı bağımsız devlet olarak 31 Aralık 1991 tarihinde tanımış ve taraflar arasında diplomatik ilişkiler 10 Ağustos 1992'de kurulmuştur. Azerbaycan'ın AB nezdindeki sürekli gözlem temsilcisi⁸² 1995 yılının Aralık ayından itibaren faaliyete başlamıştır. Avrupa Komisyonu'nun Azerbaycan Temsilcisi görevine 1998 yılında İtalyan asıllı *R. Batti* atanmış, fakat Temsilciliğin ofisi 2000 yılına kadar

⁸⁰ *EC-CHG: razume otношенияй (AB-BDT: ilişkilerin gelişimi), "Европейский Обзор" (Avrupa Yorumu) Dergisi, No: 16, Moskova, 1994, s.4-5.*

⁸¹ *T.C. Başbakanlık DTM yayını, Avrupa Birliği ve Türkiye, Ankara, Ekim 1999, s.144.*

⁸² *Bu kavram hakkında bkz: H. PAZARCI, Avrupa Topluluklarının Uluslararası İlişkileri (Hukuksal Çerçeve), ATAUM yayını, Ankara, 1991, s.181-184.*

açılmadığı için bu görevi Fransa'nın Bakü Büyükelçiliği yerine getirmiştir⁸³.

90'lı yılların başlangıcı Karabağ'da savaş durumu ve ağır ekonomik bunalım dönemine rastladığı için 1995 yılına kadar ilişkilerin büyük bir bölümünü *ECHO* (AT İnsani Yardım Ofisi) tarafından Azerbaycan'a yapılan insani (gıda, ilaç v.b.) yardımlar oluşturmuştur. Bu çerçevede 4 Ekim 1995 tarihinde Bakü'de "Karşılıksız Yardımın Gerçekleştirilmesi Hakkında" Memorandum imzalanmıştır⁸⁴. Memorandumda bundan sonraki insani yardımların nakit olarak verileceği ve tarım alanındaki reformlara teknik yardımı da içereceği belirtilmiştir.

AB'nin ilk dört yıl içinde Azerbaycan'a yapılan insani yardımlar konusunda en büyük donör durumunda olmasına rağmen, *TACIS* Programı çerçevesinde ayrılan teknik ve mali yardımlarda önemli artışlar görülmemiştir. Bunun nedenleri arasında Avrupa Parlamentosunun 1988-1992 yılları arasında Karabağ sorununda Ermenistan'ı destekleyen kararlarının rolü de vardır. Fakat 27 Mayıs 1993 tarihli Avrupa Parlamentosu kararının⁸⁵ Azerbaycan'a olumlu yaklaşımı ve 1994 yılında Karabağ'da ateşkesin sağlanması ilişkilerin tekrar canlanmasına elverişli ortam hazırlamıştır. *TACIS* çerçevesinde finanse edilen ve tarım, enerji, ulaştırma, v.b. alanları kapsayan proje sayısı 170'e çıkarılmıştır⁸⁶.

AB Ocak 1993'den itibaren diğer BDT ülkelerini olduğu gibi, Azerbaycan'ı da *GSP* (Genelleştirilmiş Preferanslar Sistemi) kapsamına almış ve tercihli ticaret rejimini uygulamaya başlamıştır. Diğer taraftan, çeşitli sektörel anlaşmaların yapılması ve Azerbaycan'ın dış ticaret rejimini liberalleştirme yolundaki gelişmelerin kaydedilmesi

⁸³"Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 05.06.1998, s.1.

⁸⁴"Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 05.10.1995, s.1.

⁸⁵Международное Право. Сборник документов (Uluslararası Hukuk: Belgeler Toplusu), II. Cilt, Moskova, 1996.

⁸⁶"Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 21.11.1997, s.3.

taraflar arasında ticaretin hızla büyümesine neden olmuştur. AB ve Azerbaycan yetkililerinin, 1994-1995 yılları arasında gerçekleştirdiği karşılıklı ziyaretler sonucunda, ilişkilerin daha kapsamlı olarak geliştirilmesi için hukuki zeminin oluşturulması amacıyla S.S.C.B. ile yapılan Anlaşmanın yerine geçecek Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmasının imzalanmasına yönelik çalışmalar yürütülmüştür⁸⁷.

Hazırlanan Anlaşma metni, 18 Temmuz 1994 tarihli Konsey direktifi uyarınca görüşmeleri yürüten Avrupa Komisyonu ve Azerbaycan'ın AB nezdindeki temsilcisi tarafından 19 Aralık 1995 tarihinde paraflanmıştır⁸⁸. Nihayet, Azerbaycan-Avrupa Birliği ilişkilerinin odak noktasını oluşturan Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması 22 Nisan 1996 tarihinde 15 Üye Devletin de katılımıyla Lüksemburg'da imzalanmıştır. Azerbaycan Parlamentosunda 8 Ekim 1996 tarihinde oybirliği ile onaylanan Anlaşma, Üye Devletlerin onay işlemlerini takiben, ilgili madde hükmü gereğince, 1 Temmuz 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁸⁹(söz konusu Anlaşma, ileride madde bazında ayrıntılı olarak incelenecektir).

2. Sektörel Anlaşmalar

Avrupa Birliği, diğer BDT ülkeleriyle olduğu gibi Azerbaycan ile de bazı malların ticareti için ayrıca sektörel anlaşmalar imzalamıştır. Söz konusu mallar, Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması kapsamına alınmamış ve miktar kısıtlamalarını da içeren özel düzenlemelere tâbi tutulmuştur. Bunların başında tekstil, kömür ve çelik ürünleri gelmektedir.

Tekstil ürünlerinin ticareti 18 Aralık 1995 tarihinde paraflanan ve 10 Ocak

⁸⁷ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 12.05.1995 ve 18.08.1995.

⁸⁸ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 06.01.1996, s.2.

⁸⁹ Official Journal L 246, 17.09.1999, p.0031-0038.

1996 tarihinden itibaren uygulamaya konan Anlaşma ile yapılmaktadır⁹⁰. Anlaşma, süresi bir yıl olmasına rağmen, süre sonunda, birer yıllık sürelerle uzatılabilmektedir. Son olarak, Anlaşmanın 31 Aralık 2000 yılına kadar yürürlükte kalacağı kararlaştırılmıştır.

Kömür ve çelik konularında tarafların temsilcilerinden oluşan İrtibat Grubu oluşturulmuş ve bu çerçevede düzenli olarak bilgi değişimi yapılmıştır. Ayrıca, kömür ve çelik ticaretine, Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmasının, miktar kısıtlamalarına ilişkin hükümleri hariç olmak üzere uygulanacağı öngörülmüştür.

Nükleer malzeme ticaretinin AAET Antlaşmasının hükümlerine uygun olarak gerçekleştirileceği, gerektiği takdirde, bu konunun AAET ve Azerbaycan arasında yapılacak ayrı bir Anlaşmayla düzenleneceği konusunda da mutabakata varılmıştır.

Sektörel anlaşmaların temel özelliği Avrupa Birliği'ne yapılan ithalata çeşitli kısıtlama ve düzenlemelerin getirilmesidir.

3. Mali Yardımlar

TACIS Programı çerçevesinde yapılan yardımlar ilgili bölümde anlatılacağına göre, burada sadece *ECHO* (AT İnsani Yardım Ofisi) ve *FEOGA* (Avrupa Tarımsal Yönerme ve Garanti Fonu) tarafından hibe şeklinde sağlanan yardımlardan, ayrıca Avrupa Birliği'nin *EBRD* ile birlikte ayırdığı kredilerden bahsedilecektir.

Bağımsızlığının ilk yıllarında Karabağ başta olmak üzere çeşitli sorunlarla karşılaşan Azerbaycan'a, uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan yardımların en önemli bölümünü AB'nin *ECHO* aracılığıyla sağladığı yardımlar oluşturmuştur. Söz konusu yardımlar, ekonomik açıdan yeniden yapılandırmaya yönelik acil yardımlar,

⁹⁰"Azerbaycan" (Resmî Gazete), Bakı, 10.01.1996, s.1.

resmi ihracat kredileri, özel yatırımlara yönelik destek, gıda yardımı ve diğer başlıklar adı altında verilmiştir. İlk olarak 1993 yılında gıda ve ilaç alınması için Azerbaycan'a 68 mln. *ECU* ayrılmıştır. Yine bu çerçevede 1994-1995 yıllarında ülkeye 300 bin ton tahıl, 1,98 bin ton tereyağı ve 2,18 bin ton et verilmiş, belirtilen dönem sonunda ise 170 bin ton tahıl daha sağlanmıştır. Aynı olarak verilen yardımlar, özellikle mülteci durumundaki vatandaşlara tahsis edilmiştir⁹¹.

1996 yılına kadar AB tarafından Azerbaycan'a sağlanan mali yardımın toplam tutarı 300 mln. *ECU* olmuştur⁹². Bu tutar içinde *ECHO* aracılığıyla yapılan gıda ve insani yardım miktarı ise aynı dönem için BDT ülkeleri arasında en yüksek düzeye (166 mln. *ECU*) ulaşmıştır⁹³. 1996 yılından itibaren insani yardımlar durdurulmuş ve bundan sonraki mali yardımların sadece teknik yardım olarak *TACIS* çerçevesinde yapılacağı kararlaştırılmıştır⁹⁴.

AB, insani yardımlarla birlikte, özellikle tarım alanında reform çalışmalarını desteklemek amacıyla *FEOGA* fonundan da mali yardım sağlamıştır. Bu amaçla Azerbaycan'a 1994-1995 döneminde 43 mln. *ECU*, 1995-1996 döneminde ise 22,65 mln. *ECU* verilmiştir. Söz konusu yardım, tahıl üretiminin artırılmasını öngören 18 aylık bir projenin finanse edilmesinde kullanılmıştır⁹⁵.

AB tarafından verilen mali yardımların bir bölümü de Ermenistan'ın Karabağ'ı işgali sonucu meydana gelen hasarların onarılması ve bu işgalden kurtarılan bazı topraklarda rehabilitasyon çalışmalarının yapılması için öngörülmüştür. Bu çerçevede 1998 yılı itibarıyla 16,2 mln. *ECU* ayrılmış, bunun en büyük kısmı ise Azerbaycan'ın

⁹¹ *Dünyamalı V'ELİYEV*, a.g.e., s.373.

⁹² "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 06.01.1996, s.2.

⁹³ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 03.05.1995, s.3.

⁹⁴ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 08.10.1996, s.1.

⁹⁵ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 29.06.1996, s.4.

Fizuli İlnde yapılan işlerde kullanılmıştır. Söz konusu yardım, savaştan zarar gören altyapı şebekelerinin tamirine ve 45.000 mültecinin barınmasına olanak sağlayacak evlerin yapılmasına harcanmıştır⁹⁶. Bu amaçla Ağdam-Ağcabedi bölgesinde de yürütülen çalışmaların 2000 yılı sonuna kadar tamamlanması beklenmektedir⁹⁷.

AB'nin mali yardımları konusunda önemli bir husus da, Azerbaycan'da bazı projelerin finanse edilmesi için, Birliğin *EBRD*'nin ayırdığı kredilere katkı sağlamasıdır. Bu projelerin başında Bakü'nün su temini şebekesinin yeniden yapılandırılması, Yenikend ve Mingeçvir hidroelektrik istasyonları ekipmanlarının değiştirilmesi gelmektedir⁹⁸. Son iki projenin toplam maliyeti içinde *EBRD*'nin payı 75 mln. *ECU* kadardır. 2000 yılı itibariyle *EBRD*'nin Azerbaycan'a ayırdığı kredi toplamı ise 242 mln. *ECU* olmuştur⁹⁹. AB'nin enerji sektöründeki söz konusu projelere ilişkin yardımları, esasen *TACIS* Programı çerçevesinde yürütülmüştür.

AB, yukarıda bahsedilen mali yardımlar dışında kalmakla birlikte, MDAÜ ve BDT ülkelerine yönelik bazı uygulama ve programları kapsamına Azerbaycan'ı da dahil etmiştir. Bu çerçevede en önemli katkılardan biri üniversiteler arasında öğrenci değişimini amaçlayan *TEMPUS* Programı¹⁰⁰ aracılığıyla sağlanmıştır. Fakat bu uygulamaların da *TACIS* Programı tarafından koordine edildiğini unutmamak gerekir.

⁹⁶ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 30.05.1998, s.4.

⁹⁷ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 27.10.1998, s.2.

⁹⁸ *Dünyamalı VELİYETİ*, a.g.e., s.366-370.

⁹⁹ "Неделя" (Nedelya) Gazetesi, Bakü, 24.03.2000, s.5.

¹⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Council Decision 90 233 EEC establishing a "Trans-European Mobility Programme for University Studies (TEMPUS)" (OJ L131, 23.05.1990).

4. TACIS Programı ve Azerbaycan'a Yönelik Projeler

a) Genel Olarak

1990 yılı Aralık ayında Roma'da yapılan AB Zirve toplantısında, eski Sovyet Cumhuriyetlerini ekonomik reformlar hususunda desteklemek için karar alındı ve böyle bir AB desteğinin bir teknik yardım programı olarak gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. Bu toplantı TACIS (Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım) Programının başlangıç noktasını¹⁰¹ oluşturmuştur. TACIS, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan 12 yeni devlet¹⁰² ile Moğolistan'daki siyasi ve ekonomik dönüşüm sürecini desteklemek amacıyla 1991 yılından beri yürütülmekte olan bir yardım programıdır. Programın üç temel hedefi vardır¹⁰³:

- Piyasa ekonomisi ve demokrasiye geçiş;
- her düzeyde partnerliğin ve ikili ilişkilerin geliştirilmesi;
- program kapsamındaki ülkelerin dünya ekonomisine entegrasyonu.

1991-1996 yılları arasında Program çerçevesinde söz konusu ülkelere 3 milyar 390 milyon ECU tutarında karşılıksız yardım yapılmış ve 2500'den fazla projenin gerçekleştirilmesi sağlanmıştır¹⁰⁴. TACIS klâsik bir teknik yardım programıdır. Sağlanan yardım, öncelikle uzmanlık ve bilgi aktarımı (devlet ve özel sektör kuruluşlarına yönetim konusunda danışmanlık yapmak, eksper grupları göndermek, eğitim vermek, hukuki altyapı oluşturmak, partnerlik ilişkilerini geliştirmek,

¹⁰¹ Programın ilkeleri ilk 3 yıllık dönem için 2157/91 sayılı Konsey Tüzüğü ile belirlenmiş, sonraki 3 yıllık dönem için 2053/93 sayılı Tüzükle düzenlenmiş, bu sürenin sona ermesiyle de 1279/96 sayılı Tüzük uyarınca uygulanmıştır (bkz. OJ N°165 L, 4.7.1996).

¹⁰² Sadece 1991 yılında bu programdan yardım alan Baltık ülkeleri, 1992 yılından itibaren PHARE Programına dahil edilmişlerdir.

¹⁰³ Avrupa Birliği ve Türkiye, T.C. Başbakanlık DTM., 4.Baskı, Ankara, Ekim 1999, s.145.

¹⁰⁴ Программа TACIS (TACIS Programı), Avrupa Komisyonu'nun Rusça yayını, Brüksel, 1998, s.4.

uluslararası kuruluşlarla işbirliği halinde pilot projeleri desteklemek) şeklinde gerçekleşmektedir. Yoksa yatırımlara katılım veya makine-techizat gibi yatırım mallarının temini şeklinde olmamaktadır. Ancak *TACIS* paralarının büyük bölümü, bu projeleri yeni bağımsız devletlerdeki ortakları ile işbirliği kurmak suretiyle gerçekleştiren Avrupa şirketlerine aktarılmaktadır. Bu sebeple finansman kaynaklarının verimsiz kullanıldığı ve söz konusu devletlere tam olarak ulaşamadığı yolunda eleştiriler de yapılmaktadır¹⁰⁵. Bununla birlikte, *TACIS* Programı AB'nin BDT ülkeleriyle mali işbirliğinin temel aracıdır. Diğer taraftan Program, Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmalarının uygulanmasına yardımcı olma fonksiyonunu da üstlenmiştir¹⁰⁶.

TACIS'in Azerbaycan'a yönelik projeleri 1991 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır. 1998 yılına kadar Program kapsamında yapılan yardım tutarı 75 mln. *ECU* olmuş, bu çerçevede gerçekleştirilen proje sayısı 170'e ulaşmıştır¹⁰⁷. Projeler ağırlıklı olarak enerji, ulaştırma, tarım, kamu sektöründe kurumsal reformlar, özel sektörün geliştirilmesi, sosyal politikalar, eğitim, telekomünikasyon alanlarına ilişkindir. Proje öncesi bilgiler *TACIS*'in Bakü'deki Koordinasyon Ofisinde toplanmakta ve projeler ülkenin taleplerine uygun olarak AB uzmanları tarafından hazırlanmaktadır. Ulusal projelerinin finansmanı ile birlikte, Azerbaycan, *TACIS*'in uluslararası projelerinden ve bazı alt programlarından da yararlandırılmaktadır. Uluslararası projelerin başında *TRACECA* (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru), *INOGATE* (Avrupa'ya Uluslararası Petrol ve Gaz Nakli) ve *RARP* (Bölgesel Tarım Reformu Projesi) gelmektedir. Alt programlar ise, *TACIS*'in hedefleri doğrultusunda oluşturulan projelerin gerçekleştirilmesine yardımcı olmak amacıyla öngörülen ve esasen hükümet

¹⁰⁵ N. TÖRE, a.g.e., s.11-12.

¹⁰⁶ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 20.03.1998, s.1.

¹⁰⁷ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 21.11.1997, s.3.

dışı kuruluşlara yönelik tutulan mekanizmalardır¹⁰⁸.

TACIS Programı içinde uluslararası projelerin özel önemi ve ağırlığı bulunmaktadır. Bu projeler birden fazla devleti kapsamakta olup, özellikle enerji ve ulaştırma alanlarında yoğunlaşmakta ve AB'nin bölge ülkelerine karşı politikasının önemli bir unsurunu oluşturmaktadır¹⁰⁹. Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ve enerji potansiyeli de bu çerçevede dikkate alınmış ve iki esas uluslararası projede (ulaştırma konusunda *TRACECA* ve enerji transferine ilişkin *INOGATE*) ülkeye özel bir yer verilmiştir. *TACIS*'in 2000-2006 dönemi için hazırlanan faaliyet planında her yeni bağımsız devlete yönelik çalışmaların sadece üç alanda yoğunlaştırılacağını öngörülmesi, Azerbaycan açısından bu projelerin önemini artırmaktadır¹¹⁰. Söz konusu projelerde Azerbaycan'ın yerinin daha iyi anlaşılabilmesi için bunların ayrıca ele alınması yararlı olacaktır.

b) *TRACECA* Projesi

TRACECA (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma koridoru) Projesi, 1993 yılının Mayıs ayında Brüksel'de beş Orta Asya ve üç Kafkasya devletinin ticaret ve ulaştırma bakanlarının katılımıyla gerçekleştirilen konferansta belirlenmiştir. Bu konferansta, Avrupa'dan batı-doğu istikametinde Karadeniz üzerinden, sonra Kafkasya ve Hazar Denizinden Orta Asya'ya kadar varan ulaştırma koridorunun geliştirilmesi için AB'nin *TACIS* çerçevesinde uluslararası bir teknik yardım programı oluşturması kararlaştırılmıştır. Söz konusu program, AB'nin bu devletlere yönelik global

¹⁰⁸ Специализированные подпрограммы ТАСИС (*TACIS*'in özel alt programları), Avrupa Komisyonu'nun Rusça yayını, Brüksel, 1998, s.5-7.

¹⁰⁹ *INOGATE*, Newsletter, No:3, Brussels, February 1999, p.2.

¹¹⁰ "Зеркало" (*Zerkalo Gazetesi*), Bakü, 06.02.1999, s.10.

stratejisinin bir parçasıdır ve aşağıdaki hedefleri gözetmektedir¹¹¹:

- Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri'nin Avrupa ve Dünya pazarlarına alternatif ulaştırma güzergâhları aracılığıyla giriş kabiliyetlerini artırarak, bunların politik ve ekonomik bağımsızlığını desteklemek;
- Cumhuriyetler arasında bölgesel işbirliğinin daha da geliştirilmesini teşvik etmek;
- TACİS'in TRACECA Programını, uluslararası finans kuruluşlarının ve özel yatırımcıların bu devletlere yatırım yapmasını teşvik etmek için katalizör gibi kullanmak;
- TRACECA güzergâhının Trans-Avrupa Şebekeleri ile bağlantısını yapmak.

1998 yılının Mayıs ayına kadar TRACECA Programı, teknik yardım konusunda 22 araştırma (30 MECU) ve altyapının imarına yönelik 5 yatırım projesini (20 MECU) finanse etmiştir.

Program kapsamındaki ülkeler açısından TRACECA projesi, geleneksel ve çok yoğun olan Moskova güzergâhına ek olacak ve Avrupa'ya alternatif ulaştırma koridoru oluşturulması için stratejik önem taşıyacaktır¹¹².

Program şu aşamada, rekabet gücü düzeyinde transit harcı ödemelerini desteklemek; ulaşım araçlarının sınırları en kolay şekilde geçmesine olanak sağlamak; katılımcı devletler arasında ticaret prosedürünü basitleştirmek ve gümrük alanında işbirliğini iyileştirmek hakkında mutabakata varan hükümetlerin daha yoğun işbirliğine ve diyaloglarını genişlendirmelerine neden olmuştur. Diğer taraftan, büyük hacimli yüklerin TRACECA güzergâhı üzerinden gönderilmesi yolunda anlaşma sağlanmış ve

¹¹¹TRACECA Layihesi, "İpek Yolu" Dergisi, No: 4, Bakı, 1998, s.86-87.

¹¹² Европейская комиссия: Программа Тасис. Годовой отчет за 1997 год (Avrupa Komisyonu: TACIS Programı. 1997 yılı raporu), Brüksel, 03.07.1998, s.11.

bu koridorun Asya'dan Avrupa'ya en kısa, hızlı ve ucuz yol olduğu vurgulanmıştır. Program çerçevesinde gerçekleştirilen teknik yardıma *IMF*, *EBRD* ve Dünya Bankası tarafından da katkı sağlanmıştır. *EBRD* bu güzergâhda bulunan liman, demiryolu ve karayolları projeleri için 200 mln.\$, Dünya Bankası ise 50 mln.\$ tutarında mali yardım yapmıştır.

TRACECA Programının gelişim süreci aşağıdaki gibi özetlenebilir¹¹³:

Brüksel Konferansı (Mayıs 1993), katılımcı ülkelerin ticaret ve ulaştırma sistemlerinde çok sayıda problem ve eksikliklerin bulunduğunu tespit etti. Bu sorunlar *TRACECA* için proje tekliflerinin esasını oluşturdu. Öncelikle, bölge içinde ticaret ve ulaştırmanın geliştirilmesi ve iyileştirilmesi projelerine 15 mln. *ECU* ayrıldı. Konferans sonucunda Çalışma Grubu da oluşturuldu.

Çalışma Grubunun ilk toplantısı Mayıs 1995'de Alma-Ata'da (Kazakistan) yapıldı. *TRACECA* Programının planı, bütün ülkelerin aktif olarak katıldığı Çalışma Grubu tarafından 4 bölüm halinde (ticaretin basitleştirilmesi, karayolları, demiryolları ve deniz ulaştırması) hazırlandı ve bu konuda önerilen 16 proje katılımcı devletler tarafından onaylandı. 15 mln. *ECU* tutarındaki projeler için kontratlar yapılarak 1995 yılının sonbaharından itibaren uygulanmaya başladı.

Çalışma Grubunun ikinci toplantısı 1995 yılının Ekim ayında Viyana'da gerçekleştirildi. Bu toplantıda katılımcı devletler, önerilen haritada belirtilmiş güzergâha ağırlık verilmesi konusunda anlaşmaya vardılar. Ayrıca, bu güzergâhın dışında kalan hareketlerin *TACIS*'in ulusal programları veya diğer donörler hesabına finanse edileceği kararlaştırıldı. Çalışma Grubunun Mart 1996'da İtalya'da yapılan

¹¹³ "Panorama" Gazetesi, Bakı, 10.09.1998, s.1-2.

üçüncü toplantısında ise Ukrayna ve Moğolistan ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği vurgulandı ve projelerin birbiriyle irtibatlandırılması hususunda karar alındı. Önerilen konular 10 mln. *ECU* tutarındaki 5 yeni projede toplandı.

Çalışma Grubunun dördüncü toplantısı 1996 yılının Ekim ayında Atina'da yapıldı. Burada *TRACECA*'nın daha da geliştirilmesi ve Moğolistan'ın da Program kapsamına alınması konularında anlaşımlar sağlandı. Ayrıca, üçüncü toplantıda önerilen projelerin (10 *MECU*) 1997 yılından itibaren uygulanması gerektiği Avrupa Komisyonu tarafından da onaylandı.

TRACECA güzergahının, Karadeniz bölgesi ve Trans-Avrupa Şebekeleri ile bağlantı olanaklarını araştırmak amacıyla AB tarafından 1997 yılının Nisan ayında Gürcistan'da bakanlar düzeyinde Ulaştırma Konferansı düzenlendi. Konferansa bütün KEİT ülkeleri ve *TRACECA* Programına taraf olan BDT ülkeleri temsilcileri katıldı. On altı katılımcı devletin bakanları, *TRACECA*'nın ve Karadeniz bölgesi ülkelerinin Trans-Avrupa Şebekeleri ile birleştirilmesi konusunda isteklerini belirttiler. Bazı ülkeler (Bulgaristan, Romanya ve Ukrayna), ulaştırma alanında Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasındaki ortak politikaların belirlenmesine ilişkin Anlaşmaya (*Saraks Uzlaşması*)¹¹⁴ katılmak istediklerini ifade ettiler. Konferans, somut projelerin geliştirilmesi için Bakanlar Komitesinin kurulması ile sonuçlandı ve böylece on altı ülkenin Pan-Avrupa Ulaştırma Konferansı'na (Haziran 1997, Helsinki) katılmasına ortam hazırlandı. Helsinki Konferansı'nda ise, Karadeniz bölgesi, Trans-Avrupa Şebekelerini doğu yönünde geliştirecek Pan-Avrupa Ulaştırma Bölgesi olarak nitelendirildi.

¹¹⁴*Saraks Anlaşması (13 Mayıs 1996), yüklerin korunmasına devlet garantisinin sağlanması, gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi ve tarifelerin %50 olarak azaltılması gibi konuları düzenlemektedir.*

1998 yılının Mayıs ayında Gürcistan'da Çalışma Grubunun beşinci toplantısı gerçekleştirildi ve *TRACECA* Programının geleceğine ilişkin müzakereler yapıldı. Bu toplantıda Azerbaycan ve Gürcistan Cumhurbaşkanlarının tarihi "İpek Yolu"nun yeniden oluşturulması ve *TRACECA* Programı çerçevesinde kurumlaşmaya gidilmesi (sürekli çalışacak Sekreterliğin kurulması) teklifleri büyük ilgi gördü. Bu konuda Eylül 1998'de Bakü'de bir konferansın düzenlenmesi kararlaştırıldı.

7-8 Eylül 1998 tarihinde 32 devletin ve 13 uluslararası örgütün katılımıyla Bakü'de Tarihi İpek Yolu'nun Yeniden Oluşturulmasına İlişkin Uluslararası Konferans yapıldı. Konferans sonucunda, İpek Yolu, *TRACECA*'nın en önemli projesi olarak nitelendirildi ve bu konuda Bakü Deklarasyonu kabul edildi.

8 Eylül 1998 tarihli Bakü Deklarasyonunda, Avrupa-Kafkasya-Asya ulaştırma koridorunun Avrupa, Karadeniz, Kafkasya, Hazar Denizi ve Asya bölgeleri arasında işbirliğini geliştireceği ve istikrarın sağlanmasına yardımcı olacağı vurgulanmış; Bakü Konferansı sırasında *TRACECA*'nın geliştirilmesine dair Esas Anlaşma'nın imzalanmasının Avrasya entegrasyonuna önemli bir katkı sağlayacağı ve bölge ülkelerinin kalkınmasını olumlu yönde etkileyeceği belirtilmiş; projenin gerçekleştirilmesi için Hükümetler Arası Komisyon'un Sürekli Sekreterliği'nin kurulması ve AB desteği ile sürdürülen çabaların KEİT ve *ECO* ile işbirliği halinde devam ettirilmesi gereği ve diğer konular düzenlenmiştir¹¹⁵.

TRACECA'nın geliştirilmesine dair Bakü'de imzalanan Esas Anlaşma uyarınca, taraflar yolcuların ve yük sahiplerinin güvenli geçişini ve yüklerle birlikte ulaştırma araçlarının muhafazasını sağlama yükümlülüğünü üstlenmiştir. Ayrıca, gümrük

¹¹⁵ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 09.09.1998, s. 1.

hizmetleri harcı ve ulaştırma altyapısını kullanmaya dair ödemeler hariç olmakla, transit taşımalardan herhangi bir vergi veya resim alınmayacaktır. Transit taşımalar sırasında verilen hizmetler ise indirimli tarife göre yapılacaktır. Bakü Konferansı sonucunda imzalanan belgeler, iki kıta ülkeleri arasında kapsamlı ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için hukuki çerçeve oluşturmuştur. Bu Konferanstan sonra Azerbaycan'ın *TRACECA* çerçevesindeki konumu daha da güçlenmiş ve Hükümetler Arası Komisyon'un Sürekli Sekreterliği'nin Bakü'de kurulması kararlaştırılmıştır. Sekreterliğin kurulması için AB tarafından Azerbaycan'a 2,5 mln. *ECU* verilmiştir¹¹⁶.

Bakü Konferansı kararlarının yerine getirilmesine ilişkin önlemler hakkında Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 26 Ekim 1998 tarihli kararnamesinden sonra, Bakü'de *TRACECA*'nın Sürekli Sekreterliği kurulmuş ve Azerbaycan'ın ulaştırma altyapısının yeniden yapılandırılmasına yönelik yatırımlar artırılmıştır. Bu konuda esas donör AB olmakla birlikte diğer mali kuruluşların yardımlarından da yararlanılmıştır. *TRACECA* çerçevesinde Azerbaycan'ın demiryollarının modernizasyonu için 80 mln.\$ ayrılmış, ayrıca Poylu İstasyonu ve Tovuz İlinde iki demiryolu köprüsünün yapılmasına 3 mln.\$ harcanmıştır. Bakü Uluslararası Limanı'nda ekipmanların yenilenmesine 2,2 mln.\$, Bakü-Türkmenbaşı güzergâhında çalışan gemiler için 0,8 mln.\$, karayollarının tamiri amacıyla ise 1 mln.\$ yardım yapılmıştır. *EBRD* tarafından *TRACECA* projelerinin gerçekleştirilmesi için Azerbaycan'a 90 mln.\$ tutarında finansman sağlanmıştır¹¹⁷.

1995-1997 yılları arasında Azerbaycan, Avrasya ulaştırma koridoru sayesinde 80 mln. \$ gelir elde etmiştir (ülke içinden taşınan her ton yük için 15\$ ödenmektedir). Söz konusu koridor, Japonya'dan Avrupa'ya olan mesafeyi 4 bin km. kısaltarak

¹¹⁶ "Общекавказская Газета" (Genel Kafkasya Gazetesi), №18, Şubat 1993, s.3.

¹¹⁷ AB ve Azerbaycan, "Qanun" Dergisi, № 15, Bakı, 1998, s.13.

İspanya'ya kadar uzanmaktadır. Bu koridorla Merkezi Asya'dan Hazar Denizi, Azerbaycan, Gürcistan, Karadeniz aracılığıyla Avrupa'ya ve ters yönde yükler taşınmaktadır. Koridor üzerinde bulunan ülkeler gümrük, vergi ve kotalar alanında karşılıklı tavizler esasında işbirliği yapmaktadır¹¹⁸.

Şu anda *TRACECA* çerçevesinde Azerbaycan'da iki projenin gerçekleştirilmesi için çalışılmaktadır. Bunlardan birincisi, "Azerbaycan'da ulaştırma sektörünün yeniden kurulması" projesidir. Yirmi dört ay sürecek proje kapsamında, Ulaştırma Bakanlığı'nın kurulması, deniz ulaştırması sektöründe ve Hazar Denizi Gemiciliği'nde, demiryolları, hava ve karayolları sektörlerinde kurumsal değişikliklerin yapılması öngörülmektedir. İkinci proje ise, "Uluslararası transit otomobil taşımalarına yardım" projesidir. Ulaştırma alanında AB standartlarına uyumun sağlanmasını öngören projenin 18 ay devam ederek 2001 yılının Mart ayında tamamlanması planlanmıştır¹¹⁹. Bu projelerin dışında, Azerbaycan'da fiber-optik kabloların çekimi için AB tarafından 7,5 mln.\$ ayrılmış ve yapılacak işlerin iki yıl içinde gerçekleştirileceği öngörülmüştür¹²⁰.

Merkezi Asya'dan başlayarak Kafkasya'dan geçen ve Karadenize ulaşan, buradan ise Trans-Avrupa Şebekeleriyle bağlanan *TRACECA*'ya bir uluslararası ulaşım şebekesi olarak ilgi gittikçe artmaktadır. AB tarafından bu projeye büyük önem verilmekte ve Avrupa'ya enerji transferini öngören *INOGATE* projesiyle birlikte öncelik tanınmaktadır¹²¹. Azerbaycan'ın *TRACECA* çerçevesindeki önemli konumu, Bakü-Supsa ve Bakü-Ceyhan petrol boru hatları anlaşmalarının *INOGATE*

¹¹⁸ *Azerbaycan İqtisadiyyatı, Bakı Asiya Universiteti, Bakı, 1999, s.230.*

¹¹⁹ "Avrasya" *Gazetesi, Bakı, 18.11.1999, s.11.*

¹²⁰ "Azerbaycan" (*Resmi Gazete*), Bakı, 12.12.1999, s.2.

¹²¹ *Европейская комиссия: Программа Тасис. Годовой отчет за 1997 год (Avrupa Komisyonu: TACIS Programı, 1997 yılı raporu), Brüksel, 03.07.1998, s.43-44.*

çerçevesinde desteklenmesinden sonra daha da güçlenmektedir. Konunun daha net olarak anlaşılması için aşağıda *INOGATE*e ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

c) *INOGATE* Projesi

INOGATE (Petrol ve Gazın Avrupa'ya Uluslararası Nakli) Projesi, Avrupa Birliği'nin eski S.S.C.B. için öngördüğü teknik yardım çerçevesinde esas bölgesel program olarak gerçekleştirilmektedir. Programın hazırlığı 1995-1997 yılları arasında yapılmış, daha sonra bazı Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. *INOGATE* Programının esas hedefleri, yeni bağımsız devletlerin aşağıdaki konularda çabalarını desteklemekten ibarettir¹²²:

- Bölgesel gaz ulaştırma sisteminin, petrol ve petrol ürünlerinin nakli sistemlerinin yeniden yapılanması, geliştirilmesi ve modernizasyonu;
- Hazar Denizinden ve Merkezi Asya bölgesinden Avrupa ve Batı pazarlarına karbonhidrat nakli için alternatif yolların belirlenmesi.

Bu hedeflere ulaşılması ve programın tam olarak uygulanması için *TACIS* çerçevesinde şu alanlarda yardım yapılmaktadır:

- Yenilenme, geliştirilme ve modernizasyon konularında öncelikli projelerin tespiti ile birlikte bunların gerçekleştirilme ve uluslararası mali kuruluşlar tarafından finanse edilebilme olanaklarının araştırılması;
- yönetici kadronun çağdaş gaz nakli sistemleri, yönetim ve organizasyon konularında eğitilmesi;
- uluslararası standartlar ve Avrupa Enerji Şartı ilkeleri çerçevesinde, istikrarlı

¹²² *The European Union INOGATE Programme, INOGATE Newsletter, No: 1, Brussels, Summer 1998, p.1.*

bölgesel ihracat pazarlarının oluşturulması için hukuki düzenlemelerin hazırlanması;

- çevrenin korunmasına ilişkin çağdaş teknolojik yöntemlere uygun olarak sınır bölgeleri altyapısına yatırım yapılmasının sağlanması.

INOGATE Programı, özel sektör yatırımlarının artırılmasında ve uluslararası mali örgütlerin (Avrupa Yatırım Bankası, *EBRD*, Dünya Bankası başta olmak üzere) teşvik edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu amaçla Programdan yararlanan ülkelere, petrol ve gaz ticaretinin yeniden yapılanmasında, mevcut sistemlerin modernizasyonu için gerekli mali kaynakların temin edilmesinde ve bu sistemlerin çevre açısından sağlıklı olarak çalışmasının sağlanmasında yardım yapılmaktadır.

Program çerçevesinde, AB, BDT, MDAÜ ve Türkiye dahil 50'ye yakın ülke işbirliğinde bulunmaktadır¹²³. *INOGATE*'in önemli bir kısmını da kurumsal konular oluşturmaktadır. Program doğrultusunda yapılan esas hukuki düzenleme, "petrol ve gazın uluslararası nakli sisteminin kurulmasına ilişkin kurumsal temeller hakkında çerçeve Anlaşma"dır¹²⁴. Bu Anlaşma, hem Avrupa Enerji Şartı'nın hükümleri, hem de AB'nin BDT ülkeleri ile yapmış olduğu Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması'nın ilgili prensipleri uyarınca hazırlanmıştır.

INOGATE Anlaşması'na göre, taraflar kendi alanından geçen petrol ve gaz nakli sistemlerinin yapımı konusunda işbirliğinde bulunma yükümlülüğünü üstlenmiştir. Birden fazla sistemin varlığı halinde bile, ilgili devletler bunların ortak ilkeler doğrultusunda işletilmesi hususunda anlaşabilirler. Anlaşma kapsamındaki önemli konulardan biri de bütün nakil sistemlerinin Ortak İşletmeci tarafından

¹²³ *INOGATE Newsletter*, No: 3, Brussels, February 1999, p.1-2.

¹²⁴ Söz konusu anlaşma 17 Şubat 1999 tarihinde imzalanmıştır.

işletilmesine ilişkin hükümlerdir. Ortak İşletmecinin kurulmasına yönelik normlar, taraflar arasında yapılacak ayrı bir protokolle belirlenecektir.

INOGATE Anlaşması, aşağıdaki konuları ilgilendiren yükümlülükleri de kapsamaktadır:

- a) Petrol ve gaz sanayiilerinde uluslararası düzeyde kabul gören teknik normların kullanılması konusunda taraf devletlerin yükümlülüğünün belirlenmesi;
- b) enerji taşıyıcılarının nakli hizmetlerini sunacak Ortak İşletmeci Kurumunun oluşturulması;
- c) altyapı güvenliğinin sağlanmasına yönelik garantilerin ortaya konması;
- d) çevre sorunları konusunda *Kioto* Anlaşmasına uyulması.

Bu Anlaşma, ilgilenen bütün devletlere açıktır ve *INOGATE* Programına taraf olan veya olmayan herhangi bir devlet tarafından da imzalanıp onaylanabilir.

Söz konusu Anlaşma, *INOGATE* Programının amaçlarına ulaşması yönünde önemli bir düzenlemedir ve enerji kaynaklarının nakli konusundaki uluslararası anlaşmalar çerçevesinde, sınır ötesi projelerin gerçekleştirilmesi ve bunların uluslararası mali kurumlar tarafından finanse edilmesi için yeni olanaklar sunmaktadır.

INOGATE Programı çerçevesinde Avrupa'ya petrol ve gaz nakli konusunda 1996-2000 yıllarını kapsayan dönemde uygulanan faaliyet programının öncelikleri şunlardır:

- a) Hidrokarbon rezervinin yönetimiyle ilgili mevcut yöntemlerin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi;
- b) petrol ve gaz naklinde mevcut altyapıların yeniden yapılandırılması ve modernizasyonu;

- c) yeni transit ihraç hatlarının gerçekleştirilmesinin tespiti ve değerlendirilmesi¹²⁵;
- d) enerji transferi için kurumsal ve mali yaklaşımların belirlenmesi;
- e) donanım sağlanmasının devamı ve güvenlik için gerekli uluslararası yatırımların mali önceliklerinin tespiti¹²⁶.

Programın ilk dört yıllık bütçesi 50 mln. ECU kadar olmuş ve Hazar Denizi'nin enerji kaynaklarının Avrupa pazarlarına ulaştırılması yolunda bazı çalışmaların yapılması sağlanmıştır¹²⁷.

INOGATE çerçevesinde Azerbaycan'ın enerji kaynaklarına önemli bir yer ayrılmış ve bu alanda yardımlar yapılmıştır. Bu yardımlar hem mevzuat, hem de teknoloji konularını kapsamıştır. 1999 yılına kadar Azerbaycan'da enerji sektörüne ilişkin hukuki düzenlemeler tamamlanmıştır. Söz konusu düzenlemeler, petrol ve gaz boru hatlarının güvenliğine ilişkin hükümleri de içermektedir¹²⁸. Bu düzenlemelerin yapılmasında, Avrupa Enerji Şartı'na uygunluk açısından AB uzmanlarının önemli katkısı olmuştur.

8 Aralık 1998 tarihinde Brüksel'de INOGATE Programına katılan ülkelerin toplantısı yapılmış ve Azerbaycan'ın hem Bakü-Supsa, hem de Bakü-Ceyhan petrol boru hatları projelerini destekleyici kararlar alınmıştır¹²⁹. Diğer taraftan, Kazakistan petrolünün Hazar Denizi-Bakü-Batumi (Gürcistan) güzergâhıyla nakli öngörülmüştür.

Bakü-Supsa hattının 1998 yılından beri uygulanmasında ve Bakü-Ceyhan hattına ilişkin 1999 yılı sonunda anlaşma yapılmasında INOGATE çerçevesinde alınan

¹²⁵ Bu çerçevede Hazar Denizi üzerinden petrol ve gaz nakline ilişkin INO 96.01 sayılı proje hazırlanmıştır.

¹²⁶ Bu konuda Kafkasya için 9703-01; Merkezi Asya için 9703-02; Doğu Avrupa için 9703-03 sayılı projeler saptanmıştır.

¹²⁷ INOGATE Newsletter, No: 1, p.1.

¹²⁸ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 02.08.1997, s.4.

¹²⁹ INOGATE Newsletter, No: 3, p.3.

kararların AB desteğini yansıtmaları itibarıyla olumlu etkisi olmuştur¹³⁰.

d) Diğer Projeler

TACIS Programı içinde *TRACECA* ve *INOGATE* projeleri, AB-Azerbaycan ilişkileri açısından Azerbaycan'ın jeopolitik konumuna ve enerji kaynaklarına verilen önemin göstergesi olarak önem arz etmektedir. Bununla birlikte, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde Azerbaycan'ı desteklemek amacıyla diğer projeler de uygulanmıştır. *TACIS*'e ilişkin açıklamaların yer aldığı bölümde kısaca değinilen bu projelerin başlıcaları şunlardır¹³¹:

a) Enerji sektörü:

- Elektrik sektöründe kurumsal değişiklikler (1 mln. *ECU*);
- Gaz nakli şebekelerinin modernizasyonu (1 mln. *ECU*).

b) İşletmelerin yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi:

- Özelleştirme sonrası şirketlerin faaliyetlerinin düzenlenmesi (1,4 mln. *ECU*);
- KOBİ'lerin geliştirilmesi (1 mln. *ECU*)¹³²;
- Bankacılık sektörünün desteklenmesi (1,5 mln. *ECU*);
- Tarım sektörüne kredi veren kuruluşların oluşturulması (1 mln. *ECU*).

c) İnsan kaynaklarının geliştirilmesi:

- Danışmanlık merkezinin kurulması (1 mln. *ECU*);
- Sosyal güvenlik sisteminin geliştirilmesine yardım (1,2 mln. *ECU*).

Daha önce de vurgulandığı gibi, *TACIS* Programı Avrupa Birliği'nin BDT

¹³⁰ *Azerbaycan İktisadiyatı, Bakı Asiya Üniversitesi, Bakı, 1999, s.230.*

¹³¹ *TACIS Contract Information, Budget 1998, Azerbaijan 1998-1999, Brussels, May 1998, p.9.*

¹³² *Bu çerçevede Azerbaycan'da KOBİ'lerin desteklenmesi için KOSLA-SMEDA Ajansı kurulmuştur.*

lkeleriyle yapmış olduğu Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmalarının uygulanmasında temel araçlardan biridir. Bu nedenle, Azerbaycan'a yönelik projelerin niteliği, AB-Azerbaycan ilişkilerinin hukuki çerçevesini oluşturan Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması'nın incelenmesinden sonra daha net olarak anlaşılacaktır.

C. İLİŞKİLERİN GELİŞİMİ

1. Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması

Daha önce de anlatıldığı gibi, Azerbaycan'ın AB ile ilişkilerinin hukuki çerçevesini oluşturan Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması 22 Nisan 1996 tarihinde Lüksemburg'da imzalanmıştır. İleride ayrıntılı olarak incelenecek Anlaşmanın 1. maddesinde partnerlik ilişkisinin amaçları aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- a) Taraflar arasında politik ilişkilerin gelişmesine yardımcı olacak siyasi diyalog için gerekli çerçevenin oluşturulması;
- b) demokrasinin güçlendirilmesi, ekonominin geliştirilmesi ve piyasa ekonomisine geçişin tamamlanmasında Azerbaycan'ın çabalarının desteklenmesi;
- c) sürekli ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla taraflar arasında ticaretin, sermaye yatırımının ve uyumlu ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi;
- d) mevzuat, ekonomi, maliye, vatandaşlık, bilim, teknoloji ve kültür alanlarında işbirliğinin sağlanması.

Anlaşma, ilk olarak 10 yıllık bir süre için geçerli olması, tarafların birbirlerine *GATT*'ın "en çok kayırılan lke" (*MFN*) statüsünü uygulamalarını öngörmesi ve Azerbaycan lehine bazı asimetrik şartlar içermesi gibi nedenlerle 1988-1991 tarihleri arasında MDA lkeleriyle yapılan Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmalarına benzemektedir. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu Anlaşmanın Avrupa

Topluluklarının yaptığı anlaşma türleri içinde Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları¹³³ grubuna girdiği söylenebilir. Diğer taraftan, ticari ve ekonomik hükümlerin yanı sıra, Anlaşmanın siyasi diyalog ve kültürel işbirliği gibi bölümlere yer vermesi, kapsam itibarıyla Avrupa Anlaşmaları'nı anımsatmaktadır. Fakat ortaklık hedefine yer verilmediği için Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmasının yukarıda belirtilen iki anlaşma türü arasında ve partnerlik amaçları doğrultusunda değerlendirmek daha doğru olacaktır¹³⁴.

2. Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmasını İzleyen Dönem

Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi için gerekli prosedür tamamlanıncaya kadar, AB ve Azerbaycan arasında bu Anlaşmanın ticari ve ticarete ilişkin hükümlerinin uygulanması amacıyla 8 Ekim 1997 tarihinde Brüksel'de Ara Anlaşma imzalanmıştır¹³⁵. İmza tarihinden itibaren yürürlüğe giren Ara Anlaşma¹³⁶, Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmasının aşağıdaki bölümlere ait bulunan hükümlerinin derhal uygulanacağını öngörmüştür: Genel prensipler, mal ticareti, cari ödemeler, "fıkri, sınai, ticari mülkiyetin korunması" ve Gümrük Konularında İdari Organların Karşılıklı Yardıma Dair Protokol. Aşağıda inceleyeceğimiz söz konusu hükümler, Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması'nın yürürlüğe giriş tarihi olan 1 Temmuz 1999'a kadar Ara Anlaşma gereğince uygulanmıştır.

Belirtilen dönem içinde önemli gelişmelerden biri de 4 Mart 1998 tarihinde Bakü'de *TACIS* Programı çerçevesindeki yardımlara ilişkin Memorandumun

¹³³ H. PAZARCI, a.g.e., s.79-82.

¹³⁴ Б.Н. Топорнин, *Европейское Право* (B.N. TOPORNIN, *Avrupa Hukuku*), Moskova, 1998, s.253.

¹³⁵ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 18.10.1997, s.4.

¹³⁶ Ara Anlaşmayı AB tarafından Sürekli Temsilciler Komitesi Başkanı Jean-Jacques KASEL ve Azerbaycan tarafından AB nezdindeki Temsilciliğin Başkanı Mirhamza EFENDİYEV imzalamıştır.

imzalanmasıdır. Bu belge, 1998-1999 dönemi için Azerbaycan'a yönelik teknik yardımın 16 *MECU* olmasını ve Karabağ'da Ermeni işgalinden kurtarılan Ağdam bölgesinde yapılacak rehabilitasyon çalışmalarına 4 *MECU* ayrılmasını öngörmüştür¹³⁷. *TACIS* kapsamında sağlanan yardımlar, esas olarak *TRACECA* projesinin gerçekleştirilmesi yolundaki reformlara ve Eylül 1998'de Bakü'de yapılan İpek Yolu Konferansının düzenlenmesine harcanmıştır¹³⁸. (Azerbaycan'ın AB ile ilişkilerini karakterize eden istatistik veriler, çalışmanın sonuna eklenmiş 3, 4, 5, 6 ve 7 no'lu tablolarda yer almaktadır).

Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra, Azerbaycan-AB ilişkileri, Anlaşmada öngörülen ilkeler çerçevesinde oluşturulan organlar tarafından yürütülmektedir. Bu konuda esas organ, sonraki bölümde anlatılacak 80. maddede düzenlenmiş İşbirliği Konseyi'dir.

İşbirliği Konseyi'nin ilk toplantısı 12 Ekim 1999 tarihinde Lüksemburg'da yapılmıştır¹³⁹. Konsey başkanlığını AB'ni temsilen Finlandiya'nın Dış Ticaret Bakanı *Kimmo Sasi* yapmış, Azerbaycan Cumhuriyeti ise Dışişleri Bakanı *Tofiq Zülfigarov* tarafından temsil edilmiştir. Toplantı sırasında aşağıdaki konulara değinilmiştir¹⁴⁰:

Öncelikle, Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması'nın Azerbaycan-AB ilişkilerinde yeni bir dönem başlattığı ve geniş kapsamlı işbirliği olanakları için kurumsal çerçeve oluşturduğu belirtilmiştir. Taraflar, anlaşmanın tam olarak uygulanmasının büyük ölçüde İşbirliği Konseyi'nin çabalarına bağlı olduğu hususunda aynı görüşte olduklarını ifade etmişlerdir. İlk toplantının tarihi önemine, AB tarafından Güney

¹³⁷ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 05.03.1998, s. 2.

¹³⁸ Bu konu, *TRACECA* projesine ilişkin bölümde anlatılmıştır.

¹³⁹ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 13.10.1999, s. 1.

¹⁴⁰ European Commission, *Bulletin of the E.U., Belgium, 10-1999, p. 77.*

Kafkasya bölgesine ilginin arttığına ve partnerliğin daha da güçlendirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Taraflar, demokrasi, insan hakları ve piyasa ekonomisi ilkelerine, ayrıca Azerbaycan'ın geçiş sürecindeki reformlarına destek verilmesi ve politik, ekonomik, mali ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine dair yükümlülüklerine bağlı olduklarını vurgulamışlardır. Güney Kafkasya'da oluşacak barış ve istikrar ortamının Avrupa güvenliği açısından önemli olduğu belirtilmiş, bu çerçevede Karabağ sorununun tam olarak çözülebilmesi için AB çabalarının sürdürüleceği ifade edilmiştir.

İşbirliği Konseyi tarafından Anlaşmanın siyasi diyalog, demokrasi ve insan hakları, ticaret, ekonomik işbirliği, ulaştırma, TACIS Programı çerçevesindeki yardımlar ve bölgesel işbirliği bölümlerine ait hükümlerin uygulanması için ve taraflar arasındaki ticaretin ve yatırımların artırılması amacıyla bazı önlemlerin alınması gerektiği hususunda görüş birliğine varılmıştır.

1999-2000 dönemine ait faaliyet planında, Karabağ sorununun çözümüne yönelik çalışmalara; bunun yanında, Kafkasya'da bölgesel işbirliği, Anlaşmanın ticari hükümlerinin uygulanması, demokrasi sürecinin güçlendirilmesi ve ulaştırma projelerinin gerçekleştirilmesi hususlarına öncelik tanınacağı kararlaştırılmıştır.

Aynı konular, Parlamento İşbirliği Komitesi'nin 28 Nisan 2000 tarihinde Brüksel'de yapılan ilk toplantısında da ele alınmış ve tavsiye niteliğinde kararlar kabul edilmiştir¹⁴¹.

¹⁴¹ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 29.04.2000, s.2.

3. Geleceğe Dönük Değerlendirmeler (Azerbaycan-AB İlişkilerinin Perspektifi)

a) Azerbaycan Açısından

Daha önce de belirtildiği gibi, bağımsızlığının hemen ardından dünya birliğine entegre olma yolunda Azerbaycan'ın izlediği stratejinin temelini Avrupa'ya yakınlaşma süreci oluşturmaktadır¹⁴². Avrupa entegrasyonuna katılma çabaları, Azerbaycan için, siyasi , ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda geniş olanaklar sunmakta ve Karabağ sorunu başta olmak üzere güvenlik probleminin çözümüne yardımcı olmaktadır¹⁴³. Bu bakımdan, ülke, AB ile ilişkilerine büyük önem vermekte ve bu ilişkilerin daha da geliştirilmesini hedeflemektedir.

Azerbaycan'ın Avrupa ve Asya arasında önemli jeopolitik konumu, özellikle TRACECA projesi kapsamında AB ile işbirliğinin güçlendirilmesini sağlayabilir. Diğer taraftan, Avrasya Ulaştırma Koridorunun faaliyeti sonucunda ülkenin ekonomik sorunlarının çözümünde aşağıdaki gelişmelerin sağlanabileceği tahmin edilmektedir¹⁴⁴:

- Yük taşımalarından çok büyük ekonomik gelir elde edilecektir;
- Azerbaycan'ın deniz ve demiryolu ulaştırması için uzun vadede güvenli bir pazar oluşacak ve kesintisiz çalışma düzeni sağlanacaktır;
- ulaştırma alanında altyapı sistemleri yeniden yapılandırılacak ve modernize edilecektir;
- yeni iş olanaklarının artması istihdamın ve gelir düzeyinin artmasına da neden olacaktır;

¹⁴² Ali HASANOV, a.g.e., s.35-39.

¹⁴³ "Vahid Avrupa" İdeyası ve Azerbaycan, "Respublika" Gazetesi, Bakı, 06.05.1999, s.3.

¹⁴⁴ Azerbaycan İqtisadiyyatı, Bakı Asiya Universiteti, Bakı, 1999, s.231.

- Azerbaycan, Rusya'nın ekonomik abluka tehdidinden kurtulacaktır;
- Koridorun merkezinde bulunması, Bakü'nün kalkınmasında güçlü teşvik aracı olacak ve mali kaynakların sağlanmasını kolaylaştıracaktır.

TRACECA projesi çerçevesinde geliştirilecek işbirliği, AB'nin Kafkasya'da istikrarın sağlanmasına yönelik çabalarını artırmasına neden olacaktır. Azerbaycan'ın projedeki ağırlığı ve *TRACECA* konusunda Eylül 1998'de Bakü'de imzalanan Esas Anlaşma'nın, Karabağ'da işgal edilen topraklardan çıkmadığı sürece Ermenistan'ın proje dışında tutulacağını öngörmesi, ülkenin güvenlik sorununun çözümünü olumlu etkileyecektir¹⁴⁵. Nitekim, İşbirliği Konseyi'nin ilk toplantısında Karabağ probleminin halli için AB desteği konusu özel olarak görüşülmüştür.

Azerbaycan'ın AB ile ilişkilerini güçlendireceği bir diğer alan, enerji sektöründeki işbirliğinin *INOGATE* projesi çerçevesinde geliştirilmesidir. AB'nin Hazar petrollerine ulaşma konusundaki kararlı tutumu¹⁴⁶ ve Bakü-Ceyhan petrol boru hattı Anlaşması bu işbirliğinin yoğunlaştırılması için önemli adımların atılmasını teşvik edecektir. Zengin enerji kaynaklarının Avrupa'ya transferi, Azerbaycan'ın ekonomik açıdan kalkınması bakımından da önem taşımaktadır.

Ulaşım ve enerji sektörleri ile birlikte, *TACIS* Programı aracılığıyla Azerbaycan'ın diğer sektörlerine de yatırımların artırılacağı ve ekonomik reformların desteklenmesi yolunda gerekli mali kaynakların sağlanacağı tahmin edilmektedir. Diğer taraftan, sosyal politikaların geliştirilmesi ve demokrasi geleneklerinin yerleşmesi sürecinde *TACIS* projelerinin etkili olacağı ve toplumsal düzeyde AB ile

¹⁴⁵ "Azadlıq" Gazetesi, Bakı, 21.10.1999, s.1.

¹⁴⁶ *INOGATE Newsletter*, No:1, Brussels, Summer 1998, p.2.

daha ileri işbirliğine olanak tanıyacağı söylenmektedir¹⁴⁷.

Politik ve ekonomik konularda yapılacak işbirliği dışında, Ekler bölümünde sunulan istatistik verilerinden de anlaşıldığı gibi, ticari ilişkiler hızla gelişme sinyalleri vermektedir. Taraflar arasında mal ticareti, Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması'nın ilgili hükümleri uyarınca yapılmaktadır. 1998 yılında Azerbaycan'ın toplam ihracatı içinde AB ülkelerinin payı %22 olduğu halde, bu rakam 1999 yılında %45'e yükselmiştir¹⁴⁸. İthalatta ise fazla artış kaydedilmemiş ve toplam ithalat içindeki %20'lik oran değişmemiştir. Gerçi, şu an itibariyle bu rakamlara dayanarak herhangi bir eğilimin kesin tespitini yapmak zor olsa da, söz konusu Anlaşmanın, gelecekte ticaretin geliştirilmesi için hukuki bir çerçeve çizdiğini unutmamak gerekir.

Aslında Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması, Azerbaycan-AB ilişkilerinin temel hukuki belgesi olarak ve bundan sonraki gelişmelerin esasını oluşturmak bakımından önem taşımaktadır. 1 Temmuz 1999 tarihinde yürürlüğe giren bu Anlaşma hükümlerinin tam olarak uygulanması, taraflar arasında kapsamlı bir işbirliğinin yapılmasına ve ilişkilerin yoğunlaştırılmasına yardımcı olacaktır¹⁴⁹.

Azerbaycan'da, AB ile ilişkilerin kısa bir zaman dilimine yayılmasına rağmen, bu sürecin perspektifi konusunda iyimser görüşlerin gittikçe ağırlık kazandığı görülmektedir¹⁵⁰. Söz konusu görüşlerde, gelişmiş bir partnerliğin gelecekte üyelik hedefleyen güçlü ortaklığa dönüşebileceği ve daha uzun dönemde tam üyeliğe kadar ulaşabileceği vurgulanmaktadır. Aynı bağlamda, AB'nin Hazar Denizi'ne kadar

¹⁴⁷ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), 03.06.1998, s. 1.

¹⁴⁸ Azerbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 1999 İli Bülleteni, Bakı, 2000, s. 9-10.

¹⁴⁹ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 13.10.1999, s. 1.

¹⁵⁰ Avrupa Birliyi ve Azerbaycan, "Qanun" Dergisi, №8, Bakı, 1997, s. 49.

genişleme planının varlığı konusunda tahminler yapılmaktadır¹⁵¹. Azerbaycan, AB için stratejik önem taşıyan bir partner olarak görülse de, ilişkilerin şu andaki boyutuna dayanarak, yukarıda söylenenlerin yakın bir gelecekte gerçekleşeceğine inanmak güçtür. En azından, günümüzde buna engel olan jeopolitik ve ekonomik sorunlar bulunmaktadır¹⁵². Jeopolitik sorunların esasını, Avrupa'ya yaklaşma sürecinin bölgedeki Rusya ve İran gibi güçler tarafından olumlu karşılanmaması oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın iki büyük "komşusunun" duyduğu rahatsızlık, bu sürecin frenlenmesine yönelmiştir. Bu nedenle, Avrupa bütünleşmesinde yer almanın, alan ve zaman olarak daha uzun bir süreci gerektirdiği söylenmektedir. Diğer taraftan, yeni Avrupa düzeninin, BDT mekanında, AB ve MDAÜ'den sonra üçüncü dereceli bir entegrasyonu tercih edeceği ve Orta Asya'ya kadar genişlemeye hazır olmadığı belirtilmektedir. AB'ye yaklaşma yolunda esas engellerden biri de ekonomik sorunlardır. Bu bağlamda, Azerbaycan ekonomisinin gelecek on yıl içinde bile Avrupa ekonomisine ayak uyduramayacağı ve ham madde ihracatı dışında Avrupa pazarında yer edinemeyeceği vurgulanmaktadır. Kültürel sorunlar da engel olarak görülmektedir. Fakat bu sorunların ağırlık kazanmayacağı ve Azerbaycan nüfusunun eğitim altyapısı ve Batı-Doğu kültürünü birlikte yansıtmaması gibi nedenlerle Avrupalılaşma probleminin önem arz etmeyeceği hususlarına da yer verilmektedir.

Yukarıda belirtilen engellerle birlikte, Azerbaycan'ın AB'ye entegre olma çabalarının perspektifini olumlu değerlendiren fikirler de öne sürülmektedir. Bu çerçevede, Birleşik Krallığın Bakü Büyükelçisi *R.Thomas*'ın şu ifadeleri daha

¹⁵¹ Г. КУЛИЕВ, *Азербайджан и Европа : Перспективы Интеграции* (Hasan KULİYEV, *Azerbaycan ve Avrupa: Entegrasyonun Perspektifleri*), "Elm" Gazetesi, Bakı, 05.10.1999, s.5.

¹⁵² Burada Prof. Dr. Hasan KULİYEV'in önceki dipnotta belirtilen makalesinde yer alan görüşü esas alınmıştır.

ümitlendiricidir¹⁵³: "Biz Avrupa'nın geleceğinin, güvenli ve istikrarlı olmakla birlikte, şimdiki coğrafi sınırlar içinde kalmasını istemiyoruz. Bu mekana eski Sovyet Cumhuriyetlerinin ve Çin'e kadar geniş bir alanın entegre olmasından yanayız."

Sonuç olarak, Azerbaycan-AB ilişkilerinin XXI. yüzyılda daha da geliştirilmesinin tarafların çıkarlarına uygun olduğu ve olumlu bir perspektif sergilediği söylenebilir. Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması temelinde geliştirilecek partnerliğin ileri bir düzeye getirilmesi ise bölgedeki bütün gelişmelerin sonucuna, tarafların kararlı tutumuna ve nihai olarak Avrupa kıtasında kurulacak yeni düzene¹⁵⁴ bağlı olacaktır.

(2) Avrupa Birliği Açısından

1989 yılında başlayan gelişmeler sonucunda, Doğu blokunun çözülüp, soğuk savaşın sona ermesi, Avrupa Topluluğunu hazırlıksız yakalamış, hatta telaşlandırmıştır¹⁵⁵. S.S.B.C.'nin beklenmedik çöküşüyle birlikte ortaya çıkan yeni Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri üzerinde Avrupalı devletler etkin bir politika belirleme yoluna gitmemiştir. AB daha ziyade Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ve Rusya üzerinde politikalar oluşturmuş, belirtilen Cumhuriyetleri ise üçüncü plâna itmiştir¹⁵⁶. Bu sebeple, AB'nin bölge ülkeleri ile ilişkilerini her açıdan geliştirecek yeni bir AB stratejisi formüle edilmesi konusunda artan bir ihtiyaç söz konusudur ve enerji işbirliği bu alanda mükemmel bir fırsat sunmaktadır¹⁵⁷.

Hazar Denizi havzasında, önümüzdeki yüzyılda dünyanın ihtiyacının bir

¹⁵³ "Azadlıq" Gazetesi, Bakı, 18.11.1999, s.1.

¹⁵⁴ BOLAT Ömer, *Geleceğin Avrupası*, İKV yayını, İstanbul, 1992, s.12.

¹⁵⁵ BOLAT Ö, a.g.e., s.46.

¹⁵⁶ N. TÖRE, a.g.e., s.6-7.

¹⁵⁷ Mehmet ÖĞÜTÜCCÜ, *Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış: Uzun Vadeli Bir Batı Stratejisi İhtiyacı*, "Avrasya Etütleri", Ankara, Sonbahar 1994, s.63.

kısmına cevap verebilecek olan geniş petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmaktadır. Bu rezervler Batının Ortadoğu petrolüne bağımlılığını azaltabilir ve onlara daha ucuz enerji girdisi sağlayabilir. AB'nin günümüzdeki kaynak arzının geleneksel alanları olan Rusya, Norveç ve Cezayir'in, yüksek maliyetleri de göz önünde bulundurulursa, gelecekteki enerji sıkıntısına cevap veremeyeceği tahmin edilmektedir. Yine gelecek yüzyılın başında *OECD* Avrupa'sının Ortadoğu petrolüne bağımlılığı, özellikle yerli üretimdeki azalışın sonucu olarak %75 civarında olacaktır¹⁵⁸. İngiltere ve İrlanda dışında önemli hidrokarbon kaynaklarının bulunmadığı AB'de 2020 yılı itibariyle enerji ithalatının %60 olarak gerçekleşeceği (%60 -70 gaz, %90 petrol ve %80 kömür) konusunda tahminler yapılmaktadır¹⁵⁹. Bu söylenenler, AB'nin bölge ülkeleriyle daha güçlü ilişkiler kurmasını gerektirmektedir.

Avrupa Birliği'nin uluslararası arenada bir siyasi aktör olması gittikçe daha fazla talep edilmektedir¹⁶⁰. Birliğin on beş üye devleti için ortak bir dış politika ihtiyacının tek sebebi, şimdi var olan sıkı uluslararası ticaret ilişkileri değildir. Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Avrupa'da ve komşu bölgelerde çatışmaların ortaya çıkması, Avrupa Birliği'nin bir dış ve güvenlik politikası kimliği geliştirmesini hayati bir konu haline getirmiştir. Aralık 1995'de yapılan Madrid Zirvesinde kabul edilen Avrupa siyasi gündemi, AB'nin ileriki yıllarda karşılaşacağı dış politika görevlerini belirlemektedir. Bu çerçevede, eski S.S.C.B. ülkeleriyle işbirliği politikasının sürdürülmesi ve Avrupa çapında bir güvenlik sisteminin kurulması da yer almaktadır.

Giriş bölümünde değindiğimiz gibi, Aralık 1995 tarihinde yapılan Madrid

¹⁵⁸ M. ÖĞÜTÜCÜ, a.g.m., s.66.

¹⁵⁹ INOGATE Newsletter, No:3, Brussels, February 1999, p.2.

¹⁶⁰ AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliğinin yayını, Ankara, 1996, s.1.

Zirvesinde AB, Kafkasya ve Orta Asya üzerinde önemli jeopolitik ve ekonomik çıkarları bulunduğunu ortaya koyan kararı çerçevesinde aşağıdaki hususlara yer vermiştir¹⁶¹:

- Söz konusu bölgenin önemli hammadde potansiyelinin, özellikle fosil enerjisi, uranyum ve nadir madenlerinin bulunduğu;
- Avrupa ile Asya ve Uzakdoğu arasında önemli bir bağlantı oluşturduğu;
- 60 milyon tüketiciden oluşan bir pazar olduğu ve çok büyük bir kalkınma potansiyeline sahip bulunduğu;
- İstikrarsız durumu dolayısıyla uluslararası organize suçlar için önemli bir kapı oluşturduğu;
- Rusya, ABD, Çin, İran ve Türkiye gibi güçlerin ilgi odağı haline geldiği ve etki altında bırakılmak istendiği;
- AB ile daha yoğun ilişkide bulunmak istediği.

AB uzun dönemde bu bölgedeki enerji kaynaklarını kullanmak isteyecektir.

Ancak, bölgenin Avrupa pazarına coğrafi olarak uzak bulunması ulaşım sorununu da gündeme getirmektedir. Bu nedenle, enerji ve ulaştırma sektörleri bundan sonraki ilişkilerin önemli bir bölümünü oluşturacaktır.

Azerbaycan'ın jeopolitik konumuna ve enerji potansiyeline AB tarafından büyük önem verilerek, Birliğin *TACIS* Programı çerçevesinde, bölgeye yönelik stratejisini yansıtan *TRACECA* ve *INOGATE* Projelerinde önemli bir yer tanınmıştır. 1998 yılının Eylül ayında Bakü'de düzenlenen İpek Yolu Konferansından sonra, Azerbaycan'ın, Avrupa-Kafkasya-Asya ulaştırma koridorunun merkezi konumuna

¹⁶¹ N.TÖRE, a.g.e., s.14-15.

gelmesi ve *TRACECA* Sürekli Sekreterliğinin Bakü'de faaliyete geçmesi Avrupa Birliği'nin ülkeye karşı ilgisini artırmıştır. Diğer taraftan, Avrupa'ya enerji transferini öngören *INOGATE* çerçevesinde Azerbaycan'ın konumu, Hazar Denizi ve Orta Asya hidrokarbon rezervinin Avrupa pazarına Rusya'dan daha güvenli Kafkasya-Karadeniz-Merkezi ve Doğu Avrupa güzergâhıyla nakli konusundaki AB stratejisine uygun gelmektedir¹⁶². Gerçi güzergâh konusunda AB ülkeleri arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıkması da muhtemeldir. Örneğin, Almanya için güzergahın Ukrayna üzerinden geçmesi daha avantajlı iken, Akdenize kıyısı olan AB ülkelerinin Türkiye'den geçecek bir güzergâha daha sıcak bakmaları olasıdır. Daha önce de açıklandığı gibi, *INOGATE* projesinde, alternatif hatlar hepsi gözden geçirilecektir. Bu bağlamda Bakü-Ceyhan boru hattının desteklenmesi, bölgenin geleceği açısından bazı tespitlerin yapılmasına olanak vermektedir. Öncelikle, enerji transferi konusunun, Aralık 1999'da yapılan Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin aday ülke olarak kabul edilmesinde de etkili olduğu söylenebilir¹⁶³. Türkiye'nin genişleme kapsamına alınması ise Kafkasya bölgesine dikkati artıracaktır. Bu bakımdan, 1996 yılının Ocak ayında Gürcistan'a yaptığı resmi ziyaret sırasında Almanya Dışişleri Bakanı *K.Kinkel*'in şu mesajı önem arz etmektedir¹⁶⁴: "Almanya'nın gelecek kalkınmasının anahtarı Kafkasya'da ve Orta Asya'dadır. Bölgeye yaklaşmanın lokomotifi Türkiye, giriş kapısı Azerbaycan, köprüsü Gürcistan, son durağı ise Kırgızistan'dır." Aslında söz konusu mesajın, Avrupa kıtasının geleceğine ilişkin bir senaryoya işaret ettiğini de kabullenmek gerekir.

AB'nin gelecek yüzyılda izleyeceği politikaların ve genişleme konusunun ele

¹⁶² *INOGATE Newsletter*, No:3, p.2.

¹⁶³ *Azerbaycan-AB ilişkilerinin Türkiye üzerindeki etkileri bölümün sonunda tartışılacaktır.*

¹⁶⁴ *Avropa Birliyi ve Azerbaycan, "Qanun" Dergisi*, No:7, Bakı, 1997, s.51.

alındığı Gündem 2000 raporuna göre¹⁶⁵, genişleme süreci, bir bütün olarak Avrupa kıtasında politik istikrarı, demokrasiyi ve insan haklarına saygıyı güvence altına almak için hayati önem taşımaktadır; bu süreci, sadece şimdiki ve gelecekteki AB üyesi ülkelere değil, aynı zamanda daha geniş uluslararası topluma yararlı olacak büyüme, yatırım ve refah fırsatları yaratmaktadır. Raporda, Genişleyen Birliğin Komşuları başlığı altında Doğu yönündeki gelişmelere ilişkin şu ifadeler yer verilmiştir¹⁶⁶: "AB'nin, Ukrayna ile olduğu gibi, Rusya ile olan ilişkisi temel önemdedir ve Avrupa kıtasının kaderini şekillendirecektir. AB, Kafkasya ülkeleriyle de daha bütüncül ilişkiler geliştirmelidir. Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmaları, gelişme için mükemmel bir temeldir."

Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmasının AB-Azerbaycan ilişkilerinin geliştirilmesinde hukuki bir çerçeve olarak önemi artmaktadır. Anlaşmanın çeşitli maddelerinde, aşağıda da görüleceği gibi, ilişkilerin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Örneğin, 5. maddeye göre, Anlaşma aracılığıyla elde edilen ekonomik yakınlık, tarafları, aralarında daha aktif siyasi ilişkilerin kurulmasına götürecektir. Bu çerçevede, Anlaşma hedeflerinin gerçekleştirilmesi yolunda esas araç olarak yürütülen TACIS Programının önemli bir katkısı olacaktır¹⁶⁷.

Bütün bu söylenenlere rağmen, Avrupa Birliği, Avrupa örgütleri içinde eski S.S.C.B. ülkeleri için en "kapalı" bir model olarak görülmektedir¹⁶⁸. AB ile entegrasyonu tercih etmiş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin genişleme kapsamına alınması

¹⁶⁵ Gündem 2000: Genişleme-1999 yılı Aday Ülkeler İlerleme Raporları, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliğinin yayını, Ankara, 1999, s.31.

¹⁶⁶ Gündem 2000: Genişleme-1999 yılı Aday Ülkeler İlerleme Raporları, s.32.

¹⁶⁷ Европейская комиссия: Программа Тасис. Годовой отчет за 1997 год (Avrupa Komisyonu, TACIS Programı, 1997 yılı raporu), Brüksel, 03.07.1998, s.36.

¹⁶⁸ Итоги Амстердамского Саммита (Amsterdam Zirvesinin Sonuçları), "Европейский Обзор" (Avrupa Yorumu) Dergisi, No:42, Moskova, 1997, s.12.

ise çok uzakta olan bir gelecekte gerçekleşebilir. Bu konudaki bazı ekonomik ve jeopolitik engellere bundan önceki başlık altında değinilmiştir. Gerçi, 1998 yılının Haziran ayında Bakü ziyareti sırasında AB komiseri *Van Den Broek*'un şu mesajında belirli bir perspektife yer verildiği söylenebilir¹⁶⁹: "AB'nin Azerbaycan ile ilişkileri, enerji çıkarlarından daha üstün önemdedir ve Orta Asya'ya kadar uzanan stratejimizde anahtar rolünü oynamakta, ayrıca Avrupa kıtasının Kafkasya bölgesinde istikrarın sağlanmasında etkili olmaktadır." Fakat bu perspektifin gerçekleşmesi için büyük bir hazırlığın yapılması ve AB açısından elverişli bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Burada önemli bir konu da Avrupa kıtasının sınırlarının saptanmasıdır. Bu konu, Avrupa entegrasyonuna katılma çabalarını sürdüren eski Sovyet Cumhuriyetleri için daha günceldir. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin ve Türkiye'nin genişleme kapsamına alınması, uzun vadede söz konusu ülkelerin de AB'ye katılma yolunda başvuru hakkının olup olmayacağı tartışmasını gündeme getirmektedir. Aslında katılım sürecinin aday ülkeler için bile çok zaman dilimini alacağını söyleyenler olsa da, öncelikle, AB'ye üyelik için Roma Antlaşmasından beri varlığını koruyan "Avrupa devleti olma" şartının eski Sovyet Cumhuriyetleri için ne anlama geldiğinin saptanması gerekir. "Avrupa devleti" kavramının ise resmi bir tanımı bulunmamaktadır¹⁷⁰. Bugün için söz konusu kavramın, coğrafi, tarihsel, ulusal ve kültürel unsurların bileşimi olduğu ve tarihsel olarak karşılıklı etkileşimin doğurduğu değerleri kapsadığı kabul edilmektedir¹⁷¹. Coğrafi kriter bakımından, eski Sovyetler Birliği'nde, Ural Dağlarına kadar olan alanın Avrupa'nın doğu sınırını oluşturduğu, aynı zamanda Kafkasya'nın da

¹⁶⁹ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 05.06.1998, s.1.

¹⁷⁰ Ю. А. БОРКО (Y. A. BORKO), a.g.e., s.79.

¹⁷¹ Б. Н. ТОПОРНИН (B. N. TOPORNIN), a.g.e., s.191.

bu alana dahil olduğu savunulmaktadır¹⁷² (Azerbaycan coğrafi bakımdan Güney Kafkasya bölgesinde, dolayısıyla Avrupa ile Asya'nın kavşağında yer almaktadır). Fakat bu konuda Avrupa'da tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Burada Rusya Bilimler Akademisinin profesörü *B. N. Topornin*'in eski S.S.C.B. alanına ilişkin ilginç bir yorumunu hatırlatmak yerinde olacaktır¹⁷³: "Asya'da bulunan eski Sovyet Cumhuriyetlerinden herhangi biri AB'ye tam üyelik için başvurduğu takdirde, Avrupa devleti olmadığı için geri çevrilebilir mi? Bu Cumhuriyetlerden her biri Topluluklarla gelişmiş ilişkilere sahip olan bir devletin halefidir ve bu halefiyet gereği ilişkilerini sürdürmektedir. Diğer taraftan, bu Cumhuriyetlerin, hem kendi aralarında, hem de Avrupa devletleriyle tarihsel bağlarını hiçe saymak olmaz."

AB tarafından ise, bu konunun Kopenhag kriterlerinden bağımsız olarak değerlendirilmediği görülmektedir. Coğrafi kriterin yanı sıra politik, ekonomik, kültürel koşullar ve ilgili devletin jeopolitik önemi de dikkate alınmaktadır. Bu bakımdan, enerji ve ulaştırma alanlarında AB için Azerbaycan'ın arz ettiği önem hususundaki açıklamalarımıza dayanarak, ilişkilerin perspektifine iyimser olarak bakabiliriz. Diğer taraftan, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin 28 Haziran 2000 tarihli toplantısında Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne tam üye olarak alınması, ülkenin siyasi bakımdan Avrupa'nın bir parçası olduğunu tescillemiştir¹⁷⁴.

Azerbaycan'da, Avrupa entegrasyonuna katılmak için izlenen strateji kapsamında, bölgesel işbirliğinin geliştirilmesine büyük önem verilmektedir. Bu bakımdan, Azerbaycan'ın Moldova, Ukrayna ve Gürcistan ile başlattığı entegrasyon

¹⁷² N. ALLAHVERDİYEV, *Azerbaycan'ın İqtisadi ve Siyasi Coğrafiyası*, Bakı, 1993, s. 39.

¹⁷³ Б. Н. ТОПОРНИН (B. N. TOPORNIN), a.g.e., s. 191.

¹⁷⁴ Fuad HÜSEYNOV, *Azerbaycan Vetendaşları AŞ'den Ne Gözleyir*, "Azadlıq" Gazetesi, Bakı, 29.06.2000, s.5.

girişimi *TRACECA* ve *INOGATE* projeleri çerçevesinde AB'ye yaklaşma yolunda önemli bir fırsat sunmaktadır. Söz konusu ülkelerin 10 Ekim 1997'de imzaladığı Ortak Bildiri'de, XXI. yüzyılda Avrupa bütünleşmesi için ortak çaba göstereceklerini taahhüt etmesi, bölgenin geleceği açısından önemli bir adımın atıldığını haber vermektedir¹⁷⁵. Diğer taraftan, 4 Haziran 1998 tarihinde Karadeniz Ekonomi İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde yapılan Anlaşmanın gerçekleştirilmesi için AB'nin yardımda bulunmayı kabul etmesi¹⁷⁶ ve Türkiye'nin aday ülke olarak tanınması, bu bölgeye yeni bir yakınlığa işaret eder.

Bölgesel işbirliği modelleri çerçevesinde Azerbaycan'ın çabalarının AB tarafından desteklenmesi, XXI. yüzyılda Avrupa entegrasyonunun yeni bir ivme kazanarak daha büyük alana yayılacağı görüşünü¹⁷⁷ desteklemektedir.

D. AZERBAIJAN-AB İLİŞKİLERİNİN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Avrasya'nın ortasında yer alması dolayısıyla Türkiye, Asya ve Orta Doğu ile Avrupa arasında bir bağlantı merkezi olma konumundadır. Türkiye devlet politikası olarak ise Batı Avrupa ile bütünleşmeyi amaçlamış ve bu bağlamda özellikle II. Dünya Savaşından sonra Avrupa'da kurulan siyasi alanda Avrupa Konseyi, savunma alanında *NATO* ve ekonomik alanda *OECD* gibi örgütlerin üyesi olmuş, Avrupa Topluluğu ile de nihai hedefi tam üyelik olan bir ortaklık ilişkisi başlatmıştır¹⁷⁸. S.S.C.B.'nin

¹⁷⁵ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 14.10.1997, s.2.

¹⁷⁶ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 18.06.1998, s.4.

¹⁷⁷ Расширение ЕС: сценарии, проблемы, последствия (AB'nin Genişlemesi: senaryolar, sorunlar, sonuçlar), "МЭ и МО" Dergisi, No:9, Moskova, 1998, s.22-33.

¹⁷⁸ Tuğrul ARAT, Gümrük Birliği Çerçevesinde Mevzuat Uyumu Çalışmaları, Gümrük Birliği Sürecinde Politikalar ve Uygulamalar, TCMB yayını, Ankara, 1998, s.73.

dağılmasından sonra Türkiye'nin, Kafkasya ve Orta Asya devletlerinin dünya devletleri topluluğuna entegrasyonu açısından jeopolitik önemi artmıştır. Türkiye bölge ülkeleri ile dil, kültür ve tarihsel bakımdan yakın bağlara sahiptir. Bu bölgeye yönelik bir Batı stratejisinin çizilmesi ve uygulanmasında Türkiye gibi batılılaşmış, laik, demokratik, serbest piyasa ekonomisini benimsemiş, hem bölge, hem de Avrupa ile özel bağları olan bir ülkeye ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, eğer Türkiye Avrupa'dan dışlanırsa, söz konusu ülkelerin dünya ile entegrasyonunda Batı ile işbirliği hususunda daha isteksiz davranacaktır¹⁷⁹.

Avrupa Birliği'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik politikasında, Türkiye'den İspanya tecrübesinde olduğu gibi yararlanmak istediği de düşünülebilir. Geçmişte AB-Latin Amerika ilişkileri açısından bu tür bir köprü rolü İspanya için düşünülmüştü. AB ile Latin Amerika arasındaki ilişkilerde İspanya'nın varlığı iletişimin kolaylıkla sağlanabilmesi açısından bazı avantajları da beraberinde getirmişti. Avrupa ve Latin Amerika firmaları özellikle ticari ve ekonomik amaçlarla bu stratejiyi kullanmışlardı. Hatta İspanya, Brüksel'de hukuk savaşı vererek, Latin Amerika'nın çıkarlarının koruyuculuğunu yapmıştı¹⁸⁰.

Diğer taraftan, Türkiye'nin jeopolitik konumu, Hazar Denizi havzasından Avrupa'ya enerji transferini öngören *INOGATE* ve Avrupa-Kafkasya-Asya ulaştırma koridorunu tasarlayan *TRACECA* projelerinin gerçekleştirilmesinde AB için büyük önem kazanmaktadır. Nitekim, 18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da yapılan AGİT Zirvesi sırasında Bakü-Ceyhan petrol boru hattı Anlaşmasının imzalanmasında¹⁸¹, daha

¹⁷⁹ Alejandro V.Lorca, "Türkiye: Orta Asya'ya Açılan Kapı", *Avrasya Etütleri*, Sonbahar 1995, s.62.

¹⁸⁰ Alejandro V.Lorca, a.g.m., s.63.

¹⁸¹ "Зеркало" (Zerkalo) Gazetesi, Bakü, 19.11.1999, s.2.

önce *INOGATE* çerçevesindeki AB desteğinin de katkısı olmuştur. Bu bağlamda, Doğu-Batı petrol ve doğal gaz şebekelerinin bütünleşmesini hedefleyen *INOGATE*e Türkiye'nin tam katılımını sağlayan Şemsiye Anlaşma, Avrupa Komisyonunun Genişlemeden Sorumlu üyesi *Günter Verheugen*'in 8-10 Mart 2000 tarihlerinde Türkiye'yi ziyareti sırasında imzalanmıştır¹⁸². Türkiye'nin katılacağı *INOGATE* projeleri, bir yandan Türk pazarına petrol ve doğal gaz sunumunun güvenliğini sağlamaya, öte yandan mevcut şebekeler ile Kafkaslar, Orta Asya, İran ve Rusya üzerinden kurulacak yeni şebekeler aracılığıyla, doğal gaz ithalini artırmaya yönelik olacaktır. Ayrıca, Türk Devletlerinin Zirve toplantılarında *TRACECA* projesi konusunda yapılacak işbirliği ayrıntılı olarak ele alınmıştır¹⁸³. Bu bağlamda, 8-9 Nisan 2000'de Bakü'de yapılan VI. Zirve toplantısında kabul edilen Ortak Bildiri'de bölgenin geleceği bakımından *TRACECA*'nın önemi özel olarak vurgulanmıştır¹⁸⁴.

Bu gelişmeleri esas olarak, 9-10 Aralık 1999 tarihinde Helsinki'de yapılan AB Zirvesinde Türkiye'ye adaylık perspektifinin yeni gelişme çerçevesinde de teyit edilmesi için siyasi niyetin oluşmasında, Türkiye'nin Avrupa güvenliği açısından önemi¹⁸⁵ v.b. nedenlerle birlikte yukarıda belirtilen hususların da etkili olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin AB ile 1996 yılından itibaren yürürlüğe koyduğu Gümrük Birliği'nin, Azerbaycan ve diğer bölge ülkeleriyle olan ekonomik ilişkilerinde ne gibi durumlar yaratacağı da tartışılması gereken önemli konulardan biridir. AB-Türkiye Gümrük Birliği, bu ilişkileri henüz büyük çapta etkilememiştir. Zaten Türk

¹⁸² *Güncel Haber, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği'nin yayını, sayı:8, Nisan 2000, s.1.*

¹⁸³ *Azerbaycan (Resmi Gazete) Bakı, 24.10.1996, s.1.*

¹⁸⁴ *Azerbaycan (Resmi Gazete), Bakı, 10.04.2000, s.1*

¹⁸⁵ *Güncel Haber, AB Komisyonu Türkiye Temsilciliği'nin yayını, sayı:5, 2000, s.1-2.*

Cumhuriyetlerinin 1992-1995 ve 1996-1999 dönemlerinde Türkiye'nin dış ticareti içindeki payı %4'ün altında olmuştur¹⁸⁶. Bununla birlikte, durumu Azerbaycan açısından değerlendirirsek, bir az farklı tespitlerin de ortaya çıktığını görebiliriz. Türkiye, Azerbaycan için en büyük ekonomik ortaklardan biridir ve ülkenin dış ticaret hacminde ortalama olarak %20 civarında paya sahiptir. Fakat, 1996-1998 döneminde Azerbaycan'ın ithalatında Türkiye'nin %19-21 oranında olan payı, 1999 yılında %15'e gerilemiştir. Yine Azerbaycan'ın ihracatı içinde aynı dönem için söz konusu oran %22'den %13'e düşmüştür¹⁸⁷. Diğer taraftan, Azerbaycan, Türkiye'nin ihracatının son yıllarda en çok azaldığı ülkeler listesinde yer almaktadır¹⁸⁸. Türkiye-Azerbaycan ticaretinin azalmasında, aşağıdaki nedenlerin söz konusu olabileceği düşünülebilir:

- a) 1999 yılında Azerbaycan ekonomisinin önceki yıllara nispeten az bir gelişme göstermesi¹⁸⁹;
- b) Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte Azerbaycan'ın AB ülkelerine ihracatını artırması (AB'ye ihracatın toplam içindeki oranı %45'e ulaşmıştır)¹⁹⁰;
- c) AB-Türkiye Gümrük Birliği'nin ticaret saptırıcı¹⁹¹ (birlik içi gümrük vergilerinin ve ticari engellerin kalkması sonucu, ithalatın düşük maliyetli üçüncü ülkeler üreticilerinden, yüksek maliyetli üye ülkeler üreticilerine kayması) etkisi.

Bu nedenlerden dolayı, Türkiye'nin Azerbaycan ile yapmış olduğu tercihli ticaret anlaşmalarının, Gümrük Birliği Anlaşması'na uyumlu hale getirilmeleri

¹⁸⁶ T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret Bülteni, 1999, s.46-48.

¹⁸⁷ Years of Establishment and Creation, Statistical Yearbook, Baku, 1998, p.93-97.

¹⁸⁸ T.C.Başbakanlık, DTM, 1999 Ocak-Aralık Dönemi İhracatımız, Ankara, 6 Ocak 2000, s.37.

¹⁸⁹ "Azadlıq" Gazetesi, Bakı, 10.01.2000, s.1.

¹⁹⁰ Azerbaycan Respublikası, Dövlət Statistika Komitəsi, 1999 il Bülleteni, s.9-11.

¹⁹¹ BÜYÜKTAŞKIN Şener, Dünya Ticaret Sistemi, Ankara, 1997, s.146.

gerekmektedir. Türkiye'nin bu hususa önümüzdeki bir kaç yıl içinde açıklık getirmesi beklenmektedir. Aynı şekilde AB ile Azerbaycan arasındaki Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması ne denli iyi işlerse, Türkiye'nin bu ülkeyle yapmış olduğu anlaşmaların Gümrük Birliği'nin gereksinimlerine uyum sağlamaları da o ölçüde kolaylaşacaktır¹⁹². Bu bölgenin hem geleneksel pazarı olması dolayısıyla, hem de Avrupa Birliği'nin diğer ülkelerle kurmuş olduğu ticari ilişkilere aday ülkelerin uyum yükümlülüğü nedeniyle, söz konusu ilişkilerin Türkiye tarafından sürekli ve yakından takip edilmesi zorunluluğu doğmaktadır. Bilindiği üzere, 1/95 sayılı Türkiye-AT Ortaklık Konseyi Kararı'nın 16. maddesi, Türkiye'nin, 1 Ocak 2001 tarihine kadar ticaret politikasını aşamalı olarak Topluluğun ticaret politikasına uyumlu hale getirecek biçimde Topluluğun tercihli gümrük rejimine uyum sağlayacağını, bu uyumun hem otonom rejimi, hem de üçüncü ülkelerle yapılan tercihli anlaşmaları kapsayacağını öngörmekte ve bu anlaşmaların benimsenmesi sırasında ilgili ülkelerle karşılıklı çıkar temeline dayanan görüşmeler gerçekleştirilmesi gereğini vurgulamaktadır¹⁹³ (bu konuda Türkiye'nin yaptığı serbest ticaret anlaşmalarına ileride değinilecektir). Ayrıca, 16. maddeye ilişkin 10 sayılı Ek'de BDT ülkelerinin de yararlandığı GSP rejimi otonom rejimler arasında sayılmıştır. Ortak ticaret politikasına uyum kapsamında, bu ülkelere yönelik bazı düzenlemeler artık yapılmıştır (örneğin, tekstil ticareti alanında, aralarında Azerbaycan'ın da bulunduğu bir grup ülkeye, AB'nin bu ülkeler kaynaklı ithalatta uygulamakta olduğu sistem esas alınarak, kota değil, yalnızca gözetim (ikili kontrol) uygulanması öngörülmüştür)¹⁹⁴. Aslında, Türkiye ve Azerbaycan arasında 1 Kasım

¹⁹² TÖRE N., *a.g.e.*, s.23.

¹⁹³ *Avrupa Birliği ve Türkiye, Dış Ticaret Müsteşarlığı yayını, 4. Baskı, Ankara, 1999, s.373.*

¹⁹⁴ *Avrupa Birliği ve Türkiye, Dış Ticaret Müsteşarlığı yayını, 4. Baskı, Ankara, 1999, s. 396.*

1992 tarihinde imzalanan Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması¹⁹⁵, AB ile Azerbaycan arasındaki ticaret rejimine kolayca uyarlanabilir. Bununla birlikte, bölgedeki diğer ülkelerin de AB ile ilişkilerini dikkate alarak, daha kapsamlı düzenlemelere gidilmesi ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde bir serbest ticaret anlaşması yapılması bölgenin geleceği açısından daha yararlı olacaktır (bu konudaki değerlendirme bölgesel bütünleşmelerin incelendiği ilerideki sayfalarda yer almaktadır).

Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile AB arasındaki rolünde Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın potansiyelini kullanmak istemektedir. Ancak, bu çerçevede, Türkiye'nin ve AB'nin bakış açıları arasında, 1998 yılında yapılan KEİT Zirvesine kadar farklılıklar bulunmaktaydı. AB gerek siyasi ve gerekse güvenlik politikaları açısından Rusya'nın Batısında kalan bölge ile Kafkasya-Orta Asya bölgesi arasında kesin bir ayırım yapmaktaydı. Bu yüzden AB, KEİT'i, Rusya'nın batısında kalan bölgelere yönelik bir işbirliği anlaşması olarak kabul etmekteydi. Türkiye ise, farklı bir yaklaşımla Türk Cumhuriyetlerinin doğal olarak KEİT kapsamına dahil olmasını istemekteydi¹⁹⁶. 4 Haziran 1998 tarihinde KEİT çerçevesinde yapılan Anlaşmanın gerçekleştirilmesi için AB'nin yardımda bulunmayı kabul etmesinin ardından bu fikir ayrılığının ortadan kalktığı görülmektedir¹⁹⁷.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki politik, ekonomik ve kültürel yakınlığın ve önemli bölgesel bütünleşmeler içinde bunların birlikte yer almalarının doğal sonucu olarak, Azerbaycan-AB ilişkilerinin kısa vadede ekonomik ve ticari açıdan, uzun vadede ise siyasi açıdan Türkiye üzerinde etkileri olacağı düşüncesine bağlı olarak,

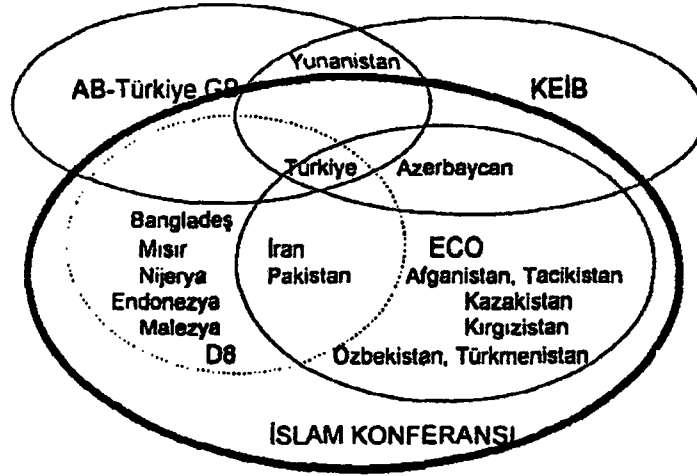
¹⁹⁵ *Azerbaycan Ülke Raporu, TİKA yayını, No:32, Ankara, 1996, s.113.*

¹⁹⁶ *TÖRE N., a.g.e., s.26.*

¹⁹⁷ *"Azerbaycan" (Resmî Gazete), Bakı, 18.06.1998, s.4.*

bölgedeki gelişmelerin Türkiye'nin dış ticaretine gelecekteki muhtemel etkilerinin bir bütün halinde incelenmesi yerinde olacaktır (bkz. Şekil 1¹⁹⁸).

ŞEKİL 1.

Türkiye'nin coğrafi konumuna ve dış ticaretine bakıldığı zaman, gelecek yaklaşık 5-10 yıllık bir dönemde, ithalat ve ihracat üzerinde etkili olabilecek üç bölge göze çarpmaktadır. Birincisi Avrupa Birliği ve EFTA ülkelerinin oluşturduğu bölge, ikincisi Orta Avrupa ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği teşkilatına dahil olan ülkelerin oluşturduğu bölge ve üçüncüsü ECO (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) bölgesidir.

1996 yılında AT menşeli ithalattan gümrük vergilerinin kaldırılması ve üçüncü ülkeler çıkışlı ithalatta Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) hadlerinin uygulanması, Türkiye'nin ithalatında önemli bir artışa neden olmuştur¹⁹⁹. Aslında Türkiye'nin AT ve EFTA ile yapmış olduğu anlaşmaların haricinde ithalat ve ihracatının gelişmesini etkileyecek DTÖ Anlaşmasından başka önemli bir angajmanı yoktur. Bunun dışındaki bölgesel bütünleşmelerin, Türkiye'nin dış ticareti üzerinde doğal gelişmeye ilaveten,

¹⁹⁸ NEBİOĞLU Hüsamettin, *Bölgeselleşme Hareketleri Bağlamında 21. Yüzyılda Türkiye*, DPT, Ankara, Eylül 1997, s.207.

¹⁹⁹ NEBİOĞLU Hüsamettin, a.g.e., s.208.

genel dünya konjonktürünün yaratacağı etkinin ötesinde pek fazla etkili olabileceği söylenemez. Çünkü, AT ile oluşturulan gümrük birliği nedeniyle, AB'nin ticaret politikalarından büyük çapta bağımsız bir liberalleşmeye gidilmeyeceği düşünülürse, 1996-1997 yıllarındaki gibi büyük bir ithalat artışının yeniden yaşanabileceği beklenemez²⁰⁰. Ayrıca, Türkiye'nin Avrupa Birliği pazarında giderek yükselen bir ihracat trendinin olacağı söylenebilir. Coğrafi yakınlığı ve serbest pazar ekonomisi koşulları göz önüne alındığında, Batı Avrupa, Türkiye açısından gerek nüfus büyüklüğü, gerek gelir seviyesi itibarıyla en büyük bir pazardır. Diğer taraftan, bu pazarın kurallarına uyum, hem gümrük birliği, hem de adaylıktan dolayı Türkiye için bir zorunluluktur. Türkiye, 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın 16. maddesi doğrultusunda, AB'nin otonom rejimler ya da anlaşmalar kapsamındaki tercihli gümrük rejimini 1.1.2001 tarihine kadar üstlenecektir²⁰¹. Türkiye'nin AB'nin tercihli rejimini üstlenme yönündeki girişimlerinin ilk adımını, Türkiye ile EFTA ülkeleri arasında 10 Aralık 1991 tarihinde imzalanan ve 1 Nisan 1992 tarihinde yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması oluşturmuştur. Taraflar arasındaki ticarete mevcut olan tarifeleri ve tarife dışı engelleri kaldırarak, malların serbest dolaşımını sağlamayı hedefleyen bu Anlaşma, temelde tüm sanayi mallarını kapsamaktadır. Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte, AB'nin tercihli ticaret anlaşmalarının üstlenilmesi yönündeki çalışmalar hız kazanmış ve bu doğrultuda, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Çek ve Slovak Cumhuriyetleri, Litvanya, Estonya, Letonya, Slovenya, Makedonya ve Polonya ile serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştır²⁰². Türkiye'nin söz konusu serbest ticaret anlaşmalarını yapması;

²⁰⁰ T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, *Dış Ticaret Bülteni*, 1999, s.48.

²⁰¹ Avrupa Birliği ve Türkiye, *Dış Ticaret Müsteşarlığı yayını, 4. Baskı, Ankara, 1999, s.399.*

²⁰² Avrupa Birliği ve Türkiye, *Dış Ticaret Müsteşarlığı yayını, 4. Baskı s.401.*

- Bu ülkelerle ticaret hacminin kısa vadede artırılması;
- AB'nin tercihli rejimler kapsamında uygulamakta olduğu tavizli hadler ile Türkiye'nin uyguladığı Ortak Gümrük Tarifesi hadleri arasındaki farkın neden olabileceği trafik sapmasının önlenmesi;
- Anlaşma imzalanan ülkenin, AB ve diğer üçüncü ülkelerle mevcut anlaşması kapsamında tanıdığı tavizli rejimi Türkiye'ye yansıtmasının temini sayesinde, Türk sanayicisinin bu ülke pazarında eşit rekabet koşullarına sahip olması bakımından önem taşımaktadır.

Bu anlaşmalar çerçevesinde, bir yandan taraflar arasında AB'ye tanınan tavizler karşılıklı olarak yansıtılırken, diğer taraftan tarafların yükümlülükleri arasında ekonomik bir denge sağlanması dikkate alınmaktadır. Anlaşmaların yürürlüğe girişi ertesinde yaratılan eşit rekabet koşulları sayesinde Türkiye'nin söz konusu ülkelere pazar kaybı engellenmiş ve mevcut pazar payının çeşitlenerek genişletilmesi sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan hızlı liberalleşmenin sonucunda bu bölge ile olan ticaret hacminin hızla artması beklenmelidir.

Konumuz açısından önem arz eden bir husus da Türkiye ve Azerbaycan'ın birlikte yer aldığı oluşumların etkilerinin incelenmesidir. Şekil 1'den de görüleceği gibi, bunların başında KEİT ve ECO gelmektedir. Aslında AB dışında, Türkiye'nin dış ticaretini olumlu yönde etkileyebilecek birleşmeler olarak bunlar kabul edilmektedir (D8 hareketinin KEİT ve ECO kadar potansiyelinin olduğu söylenemez ve coğrafi

uzaklık ticarette bir maliyet unsuru olarak kabul edilebilir)²⁰³.

ECO için biraz daha uzun vadede ve nispeten daha düşük seviyeli bir ticaret hacmi olasılığı mevcuttur. Bölgenin coğrafi merkezi konumunda bulunan İran, gerçekten dünya ekonomisi ile bütünleşmek fikri ile hareket ederse, *ECO*'nun doğulu üyeleri kolayca batı dünyası ile ve onun büyük pazarı ile geniş çaplı ilişkilere girebilecektir. Bu da üyeler arasında potansiyel olarak varlığı çokça ifade edilen önemli bir ticaret hacminin dolaylı olarak ortaya çıkmasını sağlayacaktır²⁰⁴.

KEİT ise, bölgesel düzeyde uluslararası bütünleşme yönünde, siyasal ve ekonomik alanda yeniden yapılanma sürecinin ürünü olarak Türkiye'nin öncülüğünde yapılan bir ekonomik işbirliği girişimidir²⁰⁵. KEİT'in kuruluş aşamasındaki hazırlık çalışmalarında, temel amaç olarak, Katılan Devletlerin coğrafi yakınlıklarından ve ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı özelliklerinden yararlanılarak ticari, ekonomik, bilimsel ve teknolojik işbirliğini geliştirmeleri ve Karadeniz bölgesinin bir barış, işbirliği ve refah bölgesi haline gelmesi öngörülmüştür. Bu temel amaç doğrultusunda, kısa dönemde bölge ülkeleriyle işbirliği için uygun ortam oluşturulması ve taraflar arasında mal ve hizmet ticaretinin artırılması hedeflenmiştir. Uzun dönemde ise amaç; bölge ülkeleri arasında ekonomik ilişkileri daha fazla geliştirebilmek için kişilerin, malların, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlamaktır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için, uzun dönemde aşamalı olarak, Katılan Devletler arasında bir serbest ticaret bölgesinin kurulması amaçlanmıştır. Bilindiği gibi, Yunanistan AB üyesi olmasına rağmen, KEİT'e de katılmış bulunmaktadır. Bu da, AB üyesi olan bir

²⁰³ NEBİOĞLU H., a.g.e., s.212-213. Burada D8 hareketine yaklaşım, olumsuz bir görüş olmaktan ziyade, AB, KEİT ve ECO ile ilişkilerin yaratacağı marjinal faydaya göre, bu hareketin marjinal faydasının daha az olacağı şeklinde bir yaklaşım olarak kabul edilmelidir.

²⁰⁴ NEBİOĞLU H., a.g.e., s.212.

²⁰⁵ BÜYÜKTAŞKIN Ş., a.g.e., s.195.

ülkenin, 10 yıl içinde bir serbest ticaret bölgesine dönüştürülmesi düşünülen işbirliği içinde olmasına engel teşkil etmemiştir. Bu nedenle, Türkiye için durum daha kolaydır. Bunun yanı sıra, AB, Karadeniz Ekonomik İşbirliğine katılan Romanya ve Bulgaristan ile Serbest Ticaret Anlaşması, Rusya, Ukrayna, Moldova ile on yıl içinde serbest ticaret anlaşmasına dönüştürülebilecek Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması yapmış durumdadır (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile yapılan Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmalarında serbest ticaret alanına dönüşme hedefine yer verilmesine de, gelecekte ilişkilerin gelişmesi sonucu, ayrıca ortaklık anlaşmalarının yapılması ihtimali her zaman mevcuttur; Hırvatistan örneğinde olduğu gibi). Bütün bu düzenlemelerin amacının, gerek bölge içindeki, gerekse bölge ülkeleri ile AB arasındaki ticaret hacminin, adil bir ticari düzen temelinde artırılmasına yönelik olduğunu belirtmek gerekir. Diğer taraftan, Türkiye de Romanya ve Bulgaristan ile serbest ticaret anlaşmalarını yapmıştır. Bu bakımdan, Karadeniz yöresinde bir serbest ticaret bölgesinin kurulması hem zor değildir, hem de bölgede yer alan bütün ülkelerin yararına olacaktır. Ayrıca, Katma Protokol'ün 55. maddesinde, "Kalkınma için Bölgesel İşbirliği'nin" uygulanması konusunda Ortaklık Konseyi'nde danışmalar yapılacağı belirtilmekte, bu konu 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın, Türkiye'nin 16. madde ile ilgili bildiriminde de teyit edilmektedir²⁰⁶. Bu nedenle, KEİT çerçevesinde bir serbest ticaret anlaşması gerçekleştirilmesi için yeterli hukuki altyapı hazırdır.

Diğer taraftan, KEİT, kuruluşundan sonraki zaman içerisinde yapılanmasını büyük ölçüde tamamlamış ve çeşitli işbirliği alanlarında çalışma araçlarını oluşturmuştur. Kurumsal yapıda yapılan düzenlemeler sonucunda, Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası ile Parlamenterler Asamblesinin kurulmuş olması, KEİT'in

²⁰⁶T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, *Türkiye-AB ilişkileri*, Ankara, 1995, s.31.

kendine has gruplaşmaya yönelik çalışmalarını sürdürdüğünü göstermektedir. KEİT ülkelerinin dünyanın toplam ihracatındaki payının %1,6, ithalatındaki payının %2,2 olması, dünya ekonomisinde düşük bir potansiyel olarak görülse bile, bu ülkelerin sahip oldukları iç pazar potansiyeli, bölge içindeki her ülke ve özellikle Türkiye için yararlı özellikler taşımaktadır²⁰⁷. 20 milyon km² lik KEİT havzasında yaklaşık 325 milyon insan yaşamaktadır. Bu büyüklük, hem Türkiye'nin hem de diğer üye ülkelerin önüne yeni ufuklar açmaktadır.

Daha önce de açıklandığı gibi²⁰⁸, Karadeniz bölgesinin, AB'nin ulaştırmaya ilişkin *TRACECA* ve Avrupa'ya enerji transferini öngören *INOGATE* projeleri çerçevesindeki önemi gittikçe artmaktadır. AB'nin, söz konusu alanlarda işbirliğine 1999 yılından itibaren mali yardımda bulunmayı kabul etmesi²⁰⁹, bölgenin geleceği açısından olumlu sonuçlar doğurabilir. Bunun yanı sıra, bu yöre ile Avrupa Birliği, yapılan çeşitli işbirliği ve ortaklık anlaşmalarıyla, ticari açıdan giderek daha yüksek oranda birbirlerine açılmaktadır²¹⁰. Diğer taraftan, Avusturya, İtalya, Polonya ve Slovak Cumhuriyeti'nin KEİT'e gözlemci olarak katılması, küreselleşme olgusunun yaşandığı bir dönemde, AB'ye üye ve aday ülkeler ile KEİT ülkeleri arasında yakınlaşmayı pekiştirecektir.

Sonuç olarak, Türkiye ile Azerbaycan'ın içinde yer aldığı ve dünyanın en büyük pazarının hemen yanı başında bulunan söz konusu bölgenin, bu yakınlığın doğuracağı güvenli ticari ortam sayesinde hızla büyüyeceğini ve giderek de AB pazarı ile bütünleşeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

²⁰⁷ GENÇLER Ayhan, "Küreselleşmenin bir alt sistemi olarak bölgeselleşme sürecinde KEİT", "Dünya" Gazetesi, 26.01.1996, s.6.

²⁰⁸ Söz konusu açıklamalar, *TRACECA* ve *INOGATE* projelerinin anlatıldığı bölümde yer almaktadır.

²⁰⁹ "Azerbaycan" (Resmi Gazete), Bakı, 18.06.1998, s.4.

²¹⁰ NEBİOĞLU H., a.g.e., s.207.

II. BÖLÜM

PARTNERLİK VE İŞBİRLİĞİ ANLAŞMASININ MADDELER

AÇISINDAN İNCELENMESİ²¹¹

Anlaşma, dibace ve 1. maddeyi kapsayan giriş bölümü dışında on bir bölümden oluşmakta olup, bir protokol ve beş adet Eki içermektedir. Konu başlıkları ise şöyledir:

GİRİŞ

- I. GENEL PRENSİPLER
- II. SİYASİ DİYALOG
- III. MAL TİCARETİ
- IV. EKONOMİK BİRİMLERİN FAALİYETİ VE SERMAYE YATIRIMI
- V. MEVZUAT ALANINDA İŞBİRLİĞİ
- VI. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ
- VII. DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARINA DAİR KONULARDA İŞBİRLİĞİ
- VIII. YASADIŞI FAALİYET VE YASADIŞI GÖÇÜN ÖNLENMESİ ALANINDA İŞBİRLİĞİ
- IX. KÜLTÜREL İŞBİRLİĞİ
- X. TEKNİK YARDIM ALANINDA MALİ İŞBİRLİĞİ
- XI. KURUMSAL, GENEL VE SON HÜKÜMLER

²¹¹ Anlaşmanın incelenmesinde, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi tarafından 8 Ekim 1996 tarihinde onaylanan Azerice metin (bkz. Bir taraftan Avrupa Birliği ve onun üzü olan döüetler, diğet taraftan Azerbaycan Respublikası arasında Terefdaşlıq ve Emekdaşlıq Sazişi, Azerbaycan Respublikası Milli Meclisinin stenogramları, 5-ci cild, Bakı, 1996) ve Avrupa Topluluklarının Resmi Gazetesinde yayınlanan İngilizce metin (bkz. Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, Official Journal L 246, 17 09 1999, p.0031-0038) esas alınmıştır.

Aşağıda her bölüm madde bazında ve ilgili alt başlıklar altında incelenmiş ve söz konusu Eklere ilişkin açıklamalara da yer verilmiştir.

A. DİBACE

Dibacede öncelikle Anlaşma taraflarından birinin Azerbaycan Cumhuriyeti, diğerinin Birlik ve Üye Devletler olduğu vurgulanmış ve Birlik kavramının Avrupa Topluluğunu, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunu ifade ettiği belirtilmiştir. Daha sonra taraflar arasında ortak değerlerin olduğuna ve mevcut ilişkilerin güçlendirilmesi gerektiğine; AET ve AAET'nin 18 Aralık 1989 tarihinde S.S.C.B. ile imzalamış olduğu Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması şartlarının S.S.C.B.'nin dağılmasından sonra her bağımsız devletle iki taraflı ilişkilere "*mutatis mutandis*" ilkesine uygun olarak uygulandığına, bu şartlardan doğan ilişkileri derinleştirecek ve genişletecek bir partnerliğin ve işbirliğinin kurulması konusunda tarafların isteklerinin varlığına değinilmiştir. Partnerliğin esasını oluşturan politik ve ekonomik özgürlükler hususunda, ayrıca uluslararası barış ve güvenliğe uyma, sorunların çözümünde BM ve AGİT çerçevesinde işbirliği yapma, AGİT Nihai Senedinde, sonraki Madrid ve Viyana Nihai Senetlerinde, ekonomik ilişkilere dair AGİT'in Bonn Senedinde, Yeni Bir Avrupa için Paris Beyannamesinde ve yine AGİT'in 1992 tarihli "Değişime davet" Helsinki Senedinde yer alan hükümleri gerçekleştirme konularında tarafların yükümlülüklerinden bahsedilmiştir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü savunmanın Avrupa'da barış ve istikrarın sağlanmasına yardımcı olacağı vurgulanmış, karşılıklı ilgi doğuran iki taraflı, bölgesel ve uluslararası konularda devamlı siyasi diyalogun kurulmasının ve

geliştirilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir.

İnsan haklarına, özellikle azınlıkta kalan insanların haklarına saygının birinci dereceli önem arz ettiğine, serbest ve demokratik seçimin benimsendiği çok partili sistemin ve piyasa ekonomisine dayanan liberal ekonomi sisteminin kurulmasının hedeflendiğine özel yer verilmiş, Anlaşmanın tam olarak uygulanmasının Azerbaycan'da yapılan siyasi, ekonomik ve hukuk reformlarının devam ettirilmesine bağlı olduğu vurgulanmıştır.

Azerbaycan'ın Avrupa örgütleri ile yakın işbirliği kurma isteğinin savunulduğu, Birliğin ise ekonomik işbirliği ve gerekli teknik yardımın sağlanması konusundaki arzusunun dikkate alındığı belirtilmiştir.

Azerbaycan'a enerji sektörü de dahil sermaye yatırımını genişletmek zaruretinden; bununla ilgili enerji ürünlerinden yararlanmanın ve bunların transit ihracatının adil şartlarda yapılmasına Birlik ve Üye Devletler tarafından önem verilmesinden; Avrupa Enerji Beyannamesinin amaç ve prensiplerine tarafların bağlı olmasından ve Enerji Beyannamesine ait Anlaşma ile enerji etkisine ve çevrenin bununla ilgili alanlarına dair Enerji Beyannamesi Protokolü'nün tam olarak gerçekleştirilmesinden bahsedilmiştir.

Dibacenin diğer fıkralarında ise, Azerbaycan ile Avrupa'da ve komşu bölgelerde daha geniş işbirliği alanını aşamalı olarak kurma ve serbest ticaret sistemine dayanan uluslararası entegrasyona girme hususunda Anlaşmanın faydasına; Dünya Ticaret Örgütünün kurallarına uygun olarak ticareti liberalleştirme hakkında tarafların yükümlülüğüne; iş ve sermaye yatırımı faaliyetini etkileyen koşulların ve şirketlerin kurulması, emek faaliyeti, hizmetlerin sunulması ve sermaye hareketi gibi alanlarda durumun iyileştirilmesi zaruretine; ekonomik değişim süreci ve teknolojik modernizasyon sırasında esas rol oynayan ticaretin ve sermaye yatırımının

geliştirilmesi de dahil taraflar arasındaki ekonomik ilişkilerde Anlaşmanın yeni bir ortam yaratacağına; çevrenin korunması alanında taraflar arasında mevcut olan karşılıklı bağımlılığı dikkate almakla bu alanda sıkı işbirliği yapılması gerektiğine; yasa dışı göçün önlenmesinin ve bunun izlenmesinin Anlaşmanın esas amaçlarından biri olduğuna; bilgi değişiminin iyileştirilmesi ve kültürel işbirliği ilişkilerinin kurulması isteğine yer verilmiştir.

Anlaşma ile kurulan partnerlik ("*partnership*") ilişkisinin amaçları ise 1. maddede aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Taraflar arasında siyasi ilişkilerin gelişmesine yardımcı olan siyasi diyalog için gerekli çerçevenin sağlanması;
- demokrasinin güçlendirilmesinde, ekonominin geliştirilmesinde ve piyasa ekonomisine geçişin tamamlanmasında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çabalarının desteklenmesi;
- sürekli ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla, taraflar arasında ticaretin, sermaye yatırımının ve uyumlu ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi;
- mevzuat alanında, ekonomik, sosyal, malî, vatandaşlık, bilim, teknoloji ve kültür alanlarında işbirliğinin sağlanması.

B. GENEL PRENSİPLER

Bu başlık altında Anlaşmanın 2, 3 ve 4. maddeleri yer almaktadır.

İkinci maddeye göre; BM Tüzüğünde, Helsinki Nihai Senedinde, Yeni Bir Avrupa için Paris Şartında özel olarak belirtilen insan haklarına ve demokrasiye saygı konularındaki uluslararası hukuk prensipleri, ayrıca AGİT'in Bonn Konferansının Senetlerinde yer alan ilkeler de dahil olmak üzere piyasa ekonomisi prensipleri,

tarafların iç ve dış politikasının, partnerliğin ve Anlaşma içeriğinin esasını oluşturmaktadır.

Üçüncü maddede ise, S.S.C.B. dağıldıktan sonra yeni kurulan bağımsız devletlerin Helsinki Nihai Senedine, uluslararası hukuk ve iyi komşuluk ilişkileri prensiplerine uygun olarak kendi aralarında işbirliğini savunmaları, geliştirmeleri ve bu sürece yardımcı olmaları gerektiği konusunda tarafların aynı görüşte olduğu belirtilmiştir.

Dördüncü madde uyarınca, taraflar Azerbaycan Cumhuriyeti'nde değişen durumu, özellikle piyasa ekonomisine doğru yönelmiş ekonomik ortamı ve reformları gereken şekilde gözden geçireceklerdir. Bu durum bakımından İşbirliği Konseyi²¹², Anlaşmanın herhangi bir kısmının geliştirilmesine dair taraflara tavsiyelerde bulunabilecektir.

C. SİYASİ DİYALOG

Bu konu Anlaşmanın 5-8. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Diyalogun amacı 5. maddede belirtilmiştir. Buna göre kurulan diyalog, Birlik ile Azerbaycan arasında yakınlaşmayı güçlendirir, ülkede meydana gelen siyasi ve ekonomik değişiklikleri savunur ve işbirliğinin yeni biçimlerinin düzenlenmesine yardımcı olur. Ayrıca söz konusu siyasi diyalog;

- Azerbaycan ile Birlik ve Üye Devletler arasında ilişkileri geliştirecek ve bununla da genel olarak demokratik milletler topluluğunun ilişkilerini güçlendirecek; Anlaşmaya dayalı olarak elde edilen ekonomik yakınlık,

²¹² Bkz. *İleride 81. madde v.d.*

tarafları daha aktif siyasi ilişkilerin kurulmasına götürecektir;

- karşılıklı ilgi doğuran uluslararası konularda tutumların daha da yakınlaşmasına yardımcı olacak, böylece bölgedeki güvenliği ve istikrarı güçlendirecek ve Bağımsız Güney Kafkasya Devletlerinin kalkınmasına katkıda bulunacaktır;
- tarafların, Avrupa’da istikrarın ve güvenliğin güçlendirilmesi, demokrasi ilkelerine uyulması, insan haklarına, özellikle azınlıkta kalan insanların haklarına saygı ve bunların geliştirilmesi konularında işbirliği yapmalarını ve gerekli hallerde bu konular hakkında danışmalarda bulunmalarını öngörmektedir.

Maddenin son fıkrasında, bu tür diyalogun bölgesel sorunların ve çatışmaların ortadan kaldırılması sürecine yardımcı olması amacıyla yapıldığı vurgulanmıştır.

Bakanlar düzeyinde siyasi diyalog, 81. maddeye uygun olarak kurulan İşbirliği Konseyi’nin bünyesinde ve diğer durumlarda karşılıklı müzakere temelinde yapılacaktır (6. madde).

Taraflar, siyasi diyalogun diğer mekanizmalarını ve kurallarını özellikle aşağıdaki şekillerde belirleyeceklerdir (7. madde):

- Birliğin ve Üye devletlerin yetkili kişileri ile Azerbaycan Cumhuriyeti temsilcileri arasında düzenli görüşmelerin yapılması;
- BM’nin, AGİT’in toplantıları ve taraflar arasında diplomatik kanalların olanaklarından tam olarak yararlanılması;
- eksperlerin, bu diyalogun güçlenmesine ve gelişmesine yardımcı olabilecek görüşmelerinin yapılması olanakları da dahil diğer araçlar.

Parlamento düzeyindeki siyasi diyalog ise 86. maddeye uygun olarak kurulan

Parlamento İşbirliği Komitesi çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

D. MAL TİCARETİ

Bu kısımda yer alan maddeler dört başlık altında incelenebilir:

1. Genel Hükümler

Mal ticaretine ilişkin genel ilkeler Anlaşmanın 9, 10, 11, 13 ve 15. maddelerinde düzenlenmiştir. Bunlardan 9. madde uyarınca, taraflar, kendi aralarında aşağıdaki alanları kapsayacak şekilde en çok kayırlan ülke kuralını uygulayacaklardır:

- Vergilerin ve resimlerin toplanması yöntemleri de dahil ithalat ve ihracat işlemlerine uygulanan gümrük vergi ve resimleri;
- gümrükleme, transit, depolama ve taşımacılık işlemleri;
- ithal edilen mallara doğrudan ve dolaylı olarak uygulanan vergiler ve her çeşit iç resimler;
- ödeme yöntemleri ve bu tür ödemelerin hesaba yatırılması;
- iç piyasada malların satışını, elde edilmesini, taşınmasını, paylaşılmasını ve kullanılmasını düzenleyen kurallar.

Maddenin 2. fıkrasında ana kurala aşağıdaki istisnalar getirilmiştir:

- a) Gümrük birliği veya serbest ticaret bölgesi oluşturmak amacıyla veya bunlarla ilgili olarak verilen tavizler;
- b) DTÖ Anlaşması'na ve gelişme yolundaki ülkelerin lehine olan diğer uluslararası anlaşmalara uygun olarak ayrı ayrı ülkelere tanınan tavizler;
- c) sınırlarda giriş-çıkışa yardım amacıyla komşu ülkelere sağlanan avantajlar.

Aynı maddenin 3. fıkrasında Azerbaycan'ın, DTÖ'ne üyeliği için öngörülen ve 31

Aralık 1998 tarihinde sona eren geçiş döneminde BDT ülkelerine Anlaşma'nın I no'lu Ek'inde verdiği tavizlerin de istisna kapsamında olduğu belirtilmiştir²¹³.

Taraflar arasında serbest transit prensibinin uygulanacağı, birinin gümrük alanından diğerinin gümrük alanına transit taşımalara sınırlama konmayacağı 10. maddede düzenlenmiştir. Taraflardan birinin, diğerini geçici ithal edilen malların ithalat vergisi ve resimlerinden, Malların Geçici İthalatına Dair Uluslararası Sözleşme'yi ihlal etmemek kaydıyla muaf tutacağı 11. maddede hükme bağlanmıştır. Ayrıca taraflar arasında, nakliyat veya gıda malları gibi spesifik bölümlere ait olan özel kurallara hâle getirilmeksizin *GATT'm* V. maddesinin 2, 3, 4 ve 5. paragraflarının uygulanacağı belirtilmiştir (madde 10/2). Aslında 10. maddenin dışında bu bölümle ilgili diğer bazı maddelerde de *GATT'm* özellikle ikinci kısmında yer alan çeşitli maddelerine atıfta bulunulmuştur. Bilindiği üzere, *GATT'm* ikinci kısmı III. ilâ XXIII. maddeleri kapsamakta olup, tarafların ticareti serbestleştirme yönünde uyacakları kuralları belirlemektedir²¹⁴. Bu çerçevede, Anlaşmanın Azerbaycan tarafından DTÖ'ne adaylık sürecinde imzalandığı da dikkate alınarak *GATT* düzenlemesine uyumun amaçlandığı görülmektedir.

Taraflar arasında malların piyasa fiyatlarıyla satılacağı 13. maddede hükme bağlanmıştır.

Mal ticareti açısından ilişkilerin perspektifine 15. maddede yer verilmiştir. Buna göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin DTÖ'nün üyeliğine alındıktan sonraki durumunu dikkate alarak, taraflar, kendi aralarında mal ticaretine ilişkin Anlaşma hükümlerini

²¹³ I no'lu Ek'de yer alan ve BDT ülkelerine tanınan tavizler, ithalat resimlerinin ve iki taraflı anlaşmalar çerçevesinde taşınan mallardan ihracat resimlerinin alınmayacağını, ithal olunan malların KDI' ve dolaylı vergilerden muaf olduğunu kapsamaktadır.

²¹⁴ Şener BÜYÜKTAŞKIN, *Dünya Ticaret Sistemi*, Ankara, 1997, s.28.

geliştirme yükümlülüğünü üstlenmişlerdir. İşbirliği Konseyi bu tür değişiklikler hakkında tavsiyelerde bulunabilecektir.

2. Miktar Kısıtlamalarının Kaldırılması

Bu konu 12. maddede düzenlenmiştir. Buna göre, Azerbaycan'dan çıkan mallar miktar kısıtlamasına tâbi olmadan Birliğe, Birlik malları ise miktar kısıtlamasına ve eş etkili önlemlere tâbi olmaksızın Azerbaycan'a ithal edilebilecektir. Fakat 14. maddede yer alan koruma hükmünün ve tekstil, kömür ve çelik sektörlerine ilişkin 17. ve 18. maddelerin saklı olduğu da belirtilmiştir.

3. Koruma Önlemleri

Anlaşmanın 14. maddesinde yer alan koruma hükmüne göre, herhangi bir ürünün ithalatının aşırı oranlarda artması ve bu artışın benzer veya doğrudan rakip ürünlerin yerli üreticilerine zarar vermesi veya zarar tehdidi oluşturması halinde, etkilenen taraf aşağıdaki şartlara uygun olarak gereken tedbirleri alabilir:

- Herhangi tedbire başvurmadan önce veya danışmalarda bulunmaksızın başvuru önlemlerden derhal sonra İşbirliği Konseyi'ne gereken bilgi verilir;
- durumun düzeltilmesi için konunun İşbirliği Konseyi'ne sunulduğu tarihten itibaren 30 gün içinde taraflar anlaşmaya varamaz ise, danışma talebinde bulunan taraf ilgili ürünlerin ithalini, zararın ortadan kaldırılması veya giderilmesi için gerekli süre ve miktar kadar serbest şekilde sınırlayabilir veya diğer uygun önlemleri alabilir;
- zor durumlarda, gecikmenin telâfisi zor zarara neden olabileceği hallerde taraflar danışmalarda bulunmaksızın önlemler alabilirler, fakat bu önlem

alındıktan derhal sonra danışma teklifinde bulunulmalıdır;

- bu tür önlemlere başvururken, taraflar Anlaşma'nın amacına ulaşmasına en az zarar verebilecek önlemleri tercih etmelidirler;
- bu maddenin hükümleri, taraflardan birinin *GATT*'ın antidampingle ilgili VI. maddesine, VI. maddenin uygulanmasına ilişkin Anlaşma'ya, *GATT*'ın VI., XVI. ve XXIII. maddelerinin Yorumu ve Uygulanmasına Dair Anlaşma'ya ve iç mevzuata uygun olarak antidamping uygulamasına ve telafi edici tedbirlere başvurmasına hiçbir şekilde engel olamaz.

Bunların dışında 16. maddede genel bir korunma hükmüne yer verilmiştir. Buna göre; kamu düzenine veya kamu güvenliğine, genel ahlaka; insan, hayvan ve bitki sağlığının korunmasına, doğal kaynakların, milli sanat hazinesinin, tarihi ve arkeolojik değerlerin veya fikri, sınai, ticari mülkiyetin korunmasına veya altın ve gümüşe ilişkin kuralların uygulanmasının haklı görüldüğü hallerde, Anlaşma, malların ithalatına, ihracatına ve transit taşımalarına yasaklar ve kısıtlamalar getirilmesini istisna etmemektedir. Fakat bu tür yasak ve kısıtlamalar, taraflar arasındaki ticarete hakların esassız olarak ihlaline veya gizli kısıtlamalara neden olmamalıdır.

4. Spesifik Sektörler

Anlaşmanın 17, 18 ve 19. maddelerinde bazı mallar için özel düzenlemeler getirilmiştir. 17. madde uyarınca, bu bölümde yer alan hükümler, Ortak Nomenklatürün 50-63. bölümlerinde yazılı tekstil malları ticaretine uygulanmayacaktır. Bu malların ticareti 18 Aralık 1995 tarihinde paraflanan ve 10 Ocak 1996 tarihinden itibaren geçici olarak uygulamaya konan ayrı bir Anlaşma ile

gerçekleştirilmektedir²¹⁵.

Anlaşmanın 18. maddesinde AKÇT kapsamında bulunan malların ticaretine, miktar kısıtlamalarına ilişkin 12. madde hariç, bölümün diğer hükümlerinin uygulanacağı belirtilmiştir. Kömür ve çelik konularında tarafların temsilcilerinden oluşan İrtibat Grubu kurulacak ve bu çerçevede düzenli olarak bilgi değişimi yapılacaktır.

Nükleer malzemelerin ticareti AAET Antlaşmasının hükümlerine uygun olarak gerçekleştirilecektir. Gerekliği takdirde, bu konu AAET ve Azerbaycan arasında yapılacak ayrı bir Anlaşmayla düzenlenebilecektir.

E. EKONOMİK BİRİMLERİN FAALİYETİ VE SERMAYE YATIRIMI

1. Temel Prensipler

Her Üye Devlette uygulanan yasalara, şart ve kurallara uymak kaydıyla Birlik ve Üye Devletler, Birlik alanı içinde yasal olarak işe alınan Azerbaycan vatandaşları ile kendi vatandaşları arasında çalışma koşulları, ödüllendirme ve işten çıkarma bakımından milli zeminde bir ayrım yapılmamasını sağlayacaklardır. Azerbaycan Cumhuriyeti de aynı konuda teminat vermektedir (20. madde). İşbirliği Konseyi, AGİT'in Bonn Konferansının belgelerinde yazılı hükümler de dahil tarafların uluslararası yükümlülüklerine uygun olarak iş adamlarının çalışma koşullarını iyileştirme yolunda çalışmalarda bulunacak ve tavsiye kararlarını kabul edecektir (21 ve 22. maddeler).

²¹⁵ "Azerbaycan" (Resmî Gazete), Bakı, 19.12.1995, s.1.

2. Şirketlerin Kuruluşu ve Faaliyette Bulunma Koşulları

Bu konu Anlaşmanın 23 – 29. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Bunlardan 23. maddede, Birlik ve Üye Devletlerin, Azerbaycan Cumhuriyeti şirketlerini kuruluş sırasında üçüncü bir ülke için öngörülen rejimden daha elverişsiz rejime tâbi tutmayacakları belirtilmiştir. Ayrıca, Azerbaycan şirketlerinin “Türev şirketlerine”²¹⁶, Birlik alanı içerisinde faaliyette bulunmaları için Birlik şirketlerinin tâbi olduğu rejimden daha elverişsiz olmayan bir rejim sağlanacaktır, fakat bu durumda IV no’lu Ek’de yer alan kısıtlamalar²¹⁷ saklı tutulmaktadır. Azerbaycan şirketlerinin şubeleri için de üçüncü bir ülke şirketi şubesinin tâbi olduğundan daha elverişsiz olmayan bir rejime uygun olarak faaliyette bulunabilme güvencesi verilmiştir.

Aynı maddenin son fıkrasında Birlik şirketleri için Azerbaycan tarafından verilen güvenceler yer almaktadır. Bunlara göre, Birlik şirketlerinin kuruluş ve faaliyetinin, ayrıca türev şirketlerin ve şubelerin tâbi olduğu rejim, Azerbaycan veya üçüncü bir ülke şirketi için öngörülenden daha elverişsiz olmayacaktır. Yine bu durumda V no’lu Ek’de²¹⁸ yer alan kısıtlamaların saklı tutulduğu vurgulanmıştır.

Hava, iç sular ve deniz taşımacılığında 23. madde hükümlerinin uygulanmayacağı, bununla birlikte uluslararası deniz taşımacılığı hizmetleri alanında gemicilik ajanslarının aşağıda yazılı ticari faaliyet türlerine tarafların mevzuatına uygun olarak izin verileceği belirtilmiştir (24. madde):

²¹⁶ Türev Şirket – 25. maddedeki tanıma uygun olarak esas şirketin kontrolünde bulunan şirkettir.

²¹⁷ IV no’lu Ek’de yer alan kısıtlamalar, maden sanayii, balıkçılık, taşınmaz alımı, görsel ve işitsel yayın hizmetleri de dahil telekomünikasyon hizmetleri, mesleki hizmetler, tarım ve enformasyon alanları için öngörülmüştür.

²¹⁸ Azerbaycan’ın, Anlaşmanın 23 4.1 maddesine uygun olarak, I’ no’lu Ek’de öngörüldüğü kısıtlamalar, maden sanayii de dahil doğal kaynakların kullanımı, balıkçılık, avcılık, taşınmaz malların edinilmesi, banka hizmetleri, telekomünikasyon, basın ve yayın araçları, mesleki hizmetler, tarihi bina ve eserler için getirilmiştir.

- a) Tüketicilerle doğrudan ilişki aracılığıyla deniz taşımacılığı hizmetleri ve bununla ilgili hizmetlerin pazarlanması ve satışı;
- b) karma hizmetlerin sağlanması için zorunlu olan, iç su yolları, otomobil ve demiryolu hizmetleri de dahil, iç taşımacılık hizmetlerinin kendi hesaplarına veya alıcıları adına edinilmesi ve kullanılması;
- c) nakliye belgelerinin, gümrük belgelerinin veya taşınan malların menşe ve özelliklerine ait diğer belgelerin hazırlanması;
- d) telekomünikasyonun hukuki eşitliği bozmayan kısıtlama koşullarına uymak kaydıyla bilgi işlem sistemleri de dahil her türlü araçla iş bilgilerinin verilmesi;
- e) yerli gemicilik ajansları ile, şirket hisse senetlerinin edinilmesi ve yerli veya yabancı işçilerin işe alınmasına katılma gibi konuları da kapsayacak şekilde iş anlaşmalarının yapılması;
- f) yük gemilerinin limana girmesinin veya gerekli süre içinde yüklerin kabul edilmesinin organizasyonunda şirket adına faaliyette bulunulması.

Belirtilen faaliyetlerin bunlarla sınırlı olmadığı yine aynı maddede belirtilmiştir.

Anlaşmanın 25. maddesinde bazı temel kavramların tanımına yer verilmiştir. “Birlik şirketi” ve “Azerbaycan şirketi” kavramlarının Üye Devletlerden birinin veya Azerbaycan Cumhuriyetinin mevzuatı gereğince kurulan şirketi ifade ettiği öncelikle belirlenmiş, daha sonra yukarıda değindiğimiz “türev şirket” ve “şube” kavramları tanımlanmıştır. “Tesis etme” kavramının Birlik veya Azerbaycan şirketinin Azerbaycan’da veya Birlik alanında türev şirket veya şube kurmak yoluyla ekonomik faaliyete girişme yetkisini, “işlem” kavramının ekonomik faaliyetin gerçekleştirilmesini, “ekonomik faaliyet” kavramının ise sınai, ticari veya mesleki nitelikteki faaliyeti ifade

ettiği açıklanmıştır.

Mali hizmetler alanında bir taraf makul nedenlerden doğan veya mali sistemdeki istikrarı sağlamak amacıyla zorunlu önlemleri alabilecektir. Mali hizmetlerin kapsamı ise III no'lu Ek'de²¹⁹ belirlenmiştir (26. madde). Aynı maddeye göre, Anlaşmanın herhangi bir hükmü, devlete ait özel veya gizli bir bilginin açıklanmasını ilgili taraftan talep etmek şeklinde yorumlanamaz.

Her bir tarafın kendi pazarına üçüncü ülke şirketlerinin girmesini önlemek amacıyla aldığı önlemlere Anlaşma hükümlerinin engel olmayacağı 27. maddede vurgulanmıştır.

Birlik şirketi veya Azerbaycan şirketi, kurulduğu ülkenin mevzuatına uymak kaydıyla, Üye Devletlerin ve Azerbaycan Cumhuriyetinin vatandaşlarını Azerbaycan'da veya Birlik alanında "firma içinde nakil kuralıyla çalışan şahıs"²²⁰ konumunda olmak koşuluyla işe alabilir. Bu durumda işveren tüzel kişi olmalı ve işe alınan işçilerin oturma süresi çalışma süresini geçmemelidir (28. madde).

Taraflar, şirketlerin kuruluşu ve faaliyeti alanında Anlaşmanın imza tarihinden önceki güne kadar mevcut olan duruma oranla daha sınırlayıcı şartlar koymama konusunda gerekli çabayı göstereceklerdir (29. madde). Bu yükümlülük kapsamında aşağıdaki hususlara da yer verilmiştir:

- Partnerlik ve işbirliği ruhuyla hareket ederek ve 43. maddenin²²¹ hükümlerine

²¹⁹ III no'lu Ek'de mali hizmetlerin kapsamına her türlü sigorta hizmetleri, mevduat, kredi, kıymetli evrak, kambiyo işlemleri de dahil banka hizmetleri ve diğer mali hizmetler alınmıştır. Merkez bankaları veya diğer devlet kuruluşları tarafından yürütülen para ve kredi politikası ile döviz kuru politikası kapsamında yapılan işlemler bunların dışında tutulmuştur.

²²⁰ Bu statüye, 28 4-c maddesi uyarınca, herhangi bir tarafın ülkesinde bulunan şirkette çalışan ve ekonomik faaliyeti gerçekleştirme çerçevesinde geçici olarak bu şirketin diğer tarafın alanında bulunan şubesine veya türev şirketine gönderilen gerçek kişiler sokulmaktadır.

²²¹ 43. madde mevzuat alanında işbirliğine ilişkindir ve ileride ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

uygun surette, Azerbaycan, Birlik şirketlerinin kuruluş ve faaliyetini Anlaşmanın imza tarihinden önceki güne kadar mevcut olan duruma oranla daha kısıtlayıcı şartlara bağlayan bir hukuki düzenlemeyi kabul etmeden önce Birliğe bilgi verecektir.

- Eğer Azerbaycan’da bu sonucu doğuran bir hukuki tasarruf kabul edilirse, tasarrufun kabulünden önce kurulmuş bulunan Birlik şirketleri, söz konusu tasarruf yürürlüğe girdikten sonra üç yıl içinde bu durumdan etkilenmeyecektir.

3. Birlik ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Sınır Aşıcı Hizmetlerin

Yapılması

Bu konu, Anlaşmanın 30-33. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Öncelikle hizmet sektörünü geliştirmek amacıyla taraflar arasında işbirliğinin yapılacağı ve bu konuda İşbirliği Konseyi’nin tavsiyelerde bulunacağı belirtilmiştir (30. madde). Azerbaycan’da piyasa ekonomisi yönünde hizmet sektörünün geliştirilmesi de işbirliği kapsamına alınmıştır (31. madde).

Taraflar ticari zeminde engelsiz olarak uluslararası deniz pazarına girme ve taşımacılık yapma prensiplerini etkili bir biçimde uygulama yükümlülüğünü üstlenmiştir (32. madde). Bu çerçevede daha önce Üye Devletlerle S.S.C.B. arasında yapılan iki taraflı anlaşmaların, yük taşımacılığına ilişkin hükümleri ve taraflar arasında uluslararası deniz taşımacılığı alanında hizmetlerin serbest edimini sınırlayabilecek her türlü idari, teknik ve diğer engeller Anlaşmanın yürürlüğe girdiği andan itibaren kaldırılmıştır.

Aynı maddede taraflardan birinin, diğerinin, hem yük, hem de yolcu taşıyan

gemilerini, limanlarda sağlanan hizmetler bakımından kendi gemilerine uygulanan rejimden daha elverişsiz bir rejime tâbi tutmayacağı, aynı zamanda taraflardan birinin vatandaşları veya şirketlerinin diğer tarafın iç sularında serbest şekilde uluslararası deniz ve nehir taşımacılığı hizmetlerini yapabileceği belirtilmiştir.

Bu bölümün sonundaki 33. maddede ise, taraflar arasında taşımacılığın geliştirilmesi amacıyla, Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra oto yolları, demiryolu, iç su yolları ve mümkünse hava yolları aracılığı ile taşımacılık hizmetlerinin yapılmasının şartları hakkında özel anlaşmaların yapılabileceği vurgulanmıştır.

4. Genel Hükümler

Burada düzenlenen genel hükümler, incelemekte olduğumuz Ekonomik Birimlerin Faaliyeti ve Sermaye Yatırımı başlıklı kısma aittir ve 34-40. maddeleri kapsamaktadır.

Söz konusu 34. maddeye göre, bu kısımda yer alan hükümler, kamu düzeni, kamu güvenliği ve genel sağlık nedenleriyle haklı görülen kısıtlamalar dikkate alınarak uygulanacaktır. Ayrıca, söz konusu hükümler, herhangi bir tarafın resmi yetkilerinin kullanılmasıyla ilgili faaliyetlere uygulanmayacaktır.

Anlaşma hükümleri gereğince elde edilen ayrıcalıkları ortadan kaldırmamak koşuluyla, taraflar; giriş yapma, oturma, çalışma koşulları; tüzel kişilerin kurulması ve hizmetlerin sağlanması bakımından kendi kurallarını uygulayabilirler (35. madde).

Birlik veya Azerbaycan şirketleri, bu kısmın II., III. ve IV. bölümlerinde düzenlenen ayrıcalıklardan yararlanacaklardır (36. madde).

Hizmetler alanında taraflardan birinin diğerine sağlayacağı rejim, Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (*GATS*) kapsamında öngörülen rejimden daha elverişsiz olmayacaktır. Ayrıca Birliğin ve Azerbaycan'ın ekonomik entegrasyon anlaşmaları

çerçevesinde uyguladıkları rejim, *GATS*'ın ekonomik birleşmelerle ilgili V. maddesi uyarınca dikkate alınmayacaktır (37-38. maddeler).

Bu kısımdaki hükümler uyarınca, en çok kayırlan ülke kuralı, tarafların çifte vergilendirme veya diğer vergi sorunlarını önlemek amacıyla yapacakları anlaşmalar çerçevesinde sağlanacak ayrıcalıklara uygulanamaz. Aynı şekilde, bu hükümler, tarafların uluslararası anlaşmalara veya mali mevzuata uymak kaydıyla vergilerin ödenilmesi veya vergilerden kaçınmanın önlenmesi konularında uygulayacakları tedbirlere engel olamaz. Ayrıca, söz konusu hükümler, tarafların mali mevzuatı gereğince benzer durumda olmayan vergi yükümlüleri arasında bunların oturdukları yeri de dikkate alarak farklı muamele yapmalarına engel olacak şekilde yorumlanamaz (39. madde).

Bu bölümün sonunda yer alan 40. madde ise, 28. maddede belirtilen işe alınma kavramının kapsamını belirlemektedir. Buna göre II. III. ve IV. bölümlerin hiçbir hükmü aşağıdaki yetkilerin verildiği anlamına gelmez:

- Üye Devletlerin veya Azerbaycan vatandaşlarının Azerbaycan'a veya Birlik alanına hukuken geçerli giriş yapması veya orada herhangi bir sıfatla, özellikle şirkette pay sahibi veya ortak sıfatıyla veya işler müdürü veya hizmet alıcısı sıfatıyla kalması;
- Azerbaycan'ın Birlik alanındaki türev şirketlerinin veya şirket şubelerinin Azerbaycan vatandaşlarını işe alması;
- Üye Devletlerin Azerbaycan'daki türev şirketlerinin veya şirket şubelerinin Birlik vatandaşlarını işe alması;
- Birlik alanındaki Azerbaycan şirketlerine Azerbaycan vatandaşlarının, Azerbaycan'daki Birlik şirketlerine Birlik vatandaşlarının geçici iş akitleri ile

çalışmaya gönderilmesi.

5. Cari Ödemeler ve Sermaye Hareketleri

Bu konu Anlaşmanın 41. maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu maddenin birinci fıkrasına göre; taraflar, Anlaşma hükümlerine uygun olarak, Birlik ve Azerbaycan Cumhuriyeti kişileri arasında malların, hizmetlerin veya gerçek kişilerin dolaşımı ile ilgili cari ödemeleri serbest dönüşlü para birimiyle yapma yükümlülüğünü üstlenmiştir.

Aynı maddenin 2, 3, 4 ve 5. fıkralarında aşağıdaki hususlara yer verilmiştir; doğrudan yönlendirilen ve kabul eden ülkenin yasaları uyarınca şirketlerde oluşan sermayeler ve II. bölümün hükümlerine uygun olarak yatırılan sermayeler, bu sermayelerin iptali, iadesi ve bunlardan elde olunan gelir, sermayenin serbest dolaşımını sağlayacaktır (md. 41/2). Bu hüküm, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kendi kişilerine yurt dışında doğrudan sermaye yatırımı konusunda kısıtlamalar uygulamasına engel değildir. Söz konusu kısıtlamalar Birlik şirketlerinin türev şirketlerine veya şubelerine uygulanmazlar. Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden beş yıl sonra taraflar, ilgili para, vergi ve maliye faktörlerini dikkate alarak söz konusu kısıtlamaları yeniden gözden geçireceklerdir (md. 41/3). İkinci fıkra hükümleri saklı kalmak kaydıyla, Anlaşma yürürlüğe girdiği andan itibaren taraflar, döviz değişimi, sermaye hareketi ve bununla bağlı cari ödemeler konularında Birlik ve Azerbaycan Cumhuriyeti kişileri arasında yeni kısıtlamalar getirmeyecekler ve mevcut durumu ağırlaştırmayacaklardır (md. 41/4). Taraflar, ikinci fıkranın dışında kalan sermaye hareketi biçimlerini kolaylaştırmak ve Anlaşmanın hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla kendi aralarında görüşmelerde bulunacaklardır (md. 41/5).

Bu maddenin hükümleri konusunda, Azerbaycan Cumhuriyeti para biriminin (*manat*) tam konvertibilitesi *IMF* nizamnamesinin VIII. maddesi uyarınca sağlanana kadar, Azerbaycan Cumhuriyeti kısa veya orta vadeli maliye kredilerine ilişkin istisnai hallerde değişim kısıtlamaları uygulayabilir; Bu kısıtlamalar ayrımcılığa neden olmamalı ve Anlaşmaya mümkün olduğu kadar az zarar vermelidir. Azerbaycan Cumhuriyeti bu tür tedbirler veya diğer değişiklikler hakkında İşbirliği Konseyi'ne derhal bilgi vermelidir (md. 41/6).

Söz konusu 41. maddenin son fıkrasında korunma hükmüne yer verilmiştir. Buna göre, birinci ve ikinci fıkra hükümleri saklı kalmak kaydıyla istisnai durumlarda, Birlik ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında sermaye hareketi, bir tarafın döviz kuru veya para-kredi politikasını gerçekleştirmesi açısından ciddi zorluklara neden olursa veya zorluk çıkarma tehdidi oluşturursa, taraflar altı ayı geçmeyen bir süre için zorunlu koruma önlemlerini alabilirler (md. 41/7).

6. Fikri, Sınai ve Ticari Mülkiyetin Korunması

Bu konu 42. maddede düzenlenmiştir. Maddenin ilk fıkrasında, Birlik alanında mevcut olan koruma düzeyini sağlamak amacıyla, Azerbaycan'ın, Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra beş yıl içinde, II no'lu Ek'e uygun olarak fikri, sınai ve ticari hakların korunmasını iyileştireceği belirtilmiştir. Maddenin atıfta bulunduğu II no'lu Ek'de öncelikle aşağıdaki uluslararası anlaşmalara yer verilmiştir:

- Edebiyat ve Sanat Eserlerinin Korunmasına Dair Bern Sözleşmesi (Paris Senedi, 1971);
- İcracı Sanatçıların ve Radyo Kurumlarının Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (Roma, 1961);

- Markaların Uluslararası Tesciline İlişkin Madrid Anlaşmasının Protokolü (Madrid, 1989);
- Marka Tescilinde Mal ve Hizmetlerin Uluslararası Sınıflandırılmasına İlişkin Nice Anlaşması (Cenevre, 1977);
- Mikroorganizmaların Uluslararası Saklanması İlişkin Budapeşte Anlaşması (1977);
- Yeni Tür Bitkilerin Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (Cenevre Senedi, 1991).

Söz konusu 42. maddenin 2. fıkrasına göre, Anlaşma yürürlüğe girdikten beş yıl sonra Azerbaycan, özellikle yukarıda belirtilen anlaşmalar da dahil, fikri, sınai, ticari mülkiyetin korunması alanında Üye Devletlerin veya de facto üyeliğe kabul edilen devletlerin taraf olduğu çok taraflı anlaşmalara katılacaktır. II no'lu Ek uyarınca bu konuda İşbirliği Konseyi tavsiyelerde bulunabilecektir. Ayrıca aşağıdaki anlaşmaların önemi özel olarak vurgulanmıştır:

- Sınai Mülkiyetin Korunmasına Dair Paris Sözleşmesi (1967);
- Markaların Uluslararası Tesciline İlişkin Madrid Anlaşması (1967);
- Patent İşbirliği Antlaşması (Washington, 1970).

Görüldüğü üzere, bu alanda özellikle uluslararası tescile ilişkin anlaşmalara²²² ağırlık verilmektedir.

Yine II no'lu Ek'de, Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra, Azerbaycan'ın Birlik şirketlerine veya vatandaşlarına fikri, sınai, ticari mülkiyetin tanınması ve korunması alanında üçüncü ülkelere uygulanan rejimden daha elverişsiz olmayan bir rejimi

²²² YALÇINER Uğur, *Sınai Mülkiyetin Korunması Ders Notları*, TPE, Ankara, 1999, s.1.

uygulayacağı, fakat eski S.S.C.B. ülkelerine tanınan ayrıcalıkların saklı tutulduğu belirtilmiştir.

F. MEVZUAT ALANINDA İŞBİRLİĞİ

Bu konuyla ilgili hükümler 43. maddede toplanmıştır. Getirilen düzenleme aşağıda özetlenmektedir.

Azerbaycan'da yürürlükte bulunan ve gelecekte yürürlüğe girecek olan mevzuatın Birlik mevzuatına uyumu, taraflar arasında ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesinin önemli bir şartıdır. Azerbaycan kendi mevzuatını Birlik mevzuatına tedricen uyumlaştırma konusunda çaba gösterecektir.

Mevzuat uyumu süreci özellikle şu alanları kapsayacaktır: Gümrük kanunu; şirketler hakkında kanun; bankalar kanunu; şirket muhasebesi ve vergilendirme; fikri mülkiyet; işçilerin korunması; mali hizmetler; rekabet kuralları; devlet ticareti; insan, hayvan ve bitki sağlığının korunması; çevrenin korunması ve doğal kaynakların kullanılması; tüketici haklarının korunması; dolaylı vergiler; teknik norm ve standartlar; nükleer enerji; taşımacılık.

Bu tedbirlerin gerçekleştirilmesi için Birlik Azerbaycan'a teknik yardımda bulunacaktır. Yapılacak yardımın kapsamına uzmanların değişimi, ilgili mevzuata ait bilginin sağlanması, seminer ve eğitim faaliyetleri, mevzuatın tercümesine yardım gibi hususlar dahil edilmiştir.

Taraflar arasındaki ticaretin olumsuz olarak etkilendiği durumlarda, onlar rekabete ilişkin kuralların uygulanması alanında birlikte çözüm bulmaya çalışacaktır.

G. EKONOMİK İŞBİRLİĞİ

Bu kısım çeşitli alanlarda işbirliğini düzenleyen 26 bölümden oluşmaktadır. Aşağıda da görüleceği gibi, bazı konularda işbirliğini öngören bölümlerin ekonomik işbirliği başlıklı kısımda değil de, ayrı olarak ele alınması daha isabetli olurdu. Fakat Anlaşmanın sistematüğini bozmadan, madde bazında incelememizi mevcut sıralamaya göre devam ettiriyoruz. Ekonomik işbirliği konusunda temel ilkeler 44. maddede yer almıştır. Buna göre, Birlik ve Azerbaycan arasında, ekonomik reform ve kalkınma sürecine ve Azerbaycan'ın uzun vadeli gelişmesine yardımcı olmaya yönelik bir ekonomik işbirliği kurulmaktadır. Bu işbirliği mevcut ekonomik ilişkileri her iki tarafın çıkarına uygun şekilde güçlendirecektir (md. 44/1).

Azerbaycan'da ekonomik ve ticari sistemlerin yeniden kurulması ve sosyo-ekonomik reformların gerçekleştirilmesi için uzun vadeli ve dengeli sosyal kalkınmanın gerekleri esas alınarak siyasi program ve diğer tedbirler hazırlanacak ve çevre konuları da buraya dahil edilecektir (md. 44/2).

Bu amaçla işbirliği; özellikle ekonomik ve sosyal gelişme, insan kaynaklarının gelişimi, işletmelere destek (özelleştirme, sermaye yatırımı ve mali hizmetlerin gelişimi de dahil), tarım ve gıda sanayii, enerji, taşımacılık, turizm, çevrenin korunması, bölgesel işbirliği ve para politikası üzerinde yoğunlaşacaktır (md. 44/3).

Bölgenin dengeli olarak kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla, Kafkasya'nın güneyindeki yeni bağımsız devletler ve diğer komşu ülkeler arasında işbirliğini geliştirmeğe yarayan önlemlere ve Azerbaycan'ın mevzuatına uygun olan tedbirlere özel önem verilecektir (md. 44/4).

Birliğin Azerbaycan'a yönelik teknik yardım programı kapsamındaki mekanizmalar ve yeni bağımsız devletlere ilişkin Konsey düzenlemeleri dikkate

alınarak, Anlaşmada öngörülen ekonomik işbirliğine ve işbirliğinin diğer biçimlerine Birlik tarafından teknik yardım sağlanacaktır (md. 44/5-son).

1. Mal ve Hizmet Ticareti Alanında İşbirliği

Bu başlık altında yer alan 45. maddeye göre, taraflar Azerbaycan'ın uluslararası ticaretinin DTÖ kurallarına uygun olarak gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla işbirliği yapacaktır.

Bu işbirliğine özellikle aşağıdaki yardım konuları dahil edilmiştir:

- Ödeme ve malın kontrolü mekanizmaları da dahil olmak üzere ticarete ilişkin politikanın oluşturulması;
- ilgili mevzuatın hazırlanması;
- Azerbaycan'ın DTÖ uyeliğine hazırlanması için yardım yapılması.

2. Ortak Üretim

Bu alandaki işbirliği özellikle aşağıda belirtilen konuların geliştirilmesi amacına yöneliktir (md. 46/1):

- Her iki tarafın ekonomik birimleri arasında iş ilişkilerinin geliştirilmesi;
- Azerbaycan'ın kendi sanayi sektörünü yeniden kurması için yaptığı işlere Birliğin katılımı;
- işletme yönetiminin iyileştirilmesi;
- piyasaya *know-how* da dahil ilgili ticari kural ve normların verilmesinin geliştirilmesi;
- çevrenin korunması.

Ancak bu hükümler, Birliğin işletmelere dair rekabet kurallarının uygulanmasını

etkilemeyecektir (md. 46/2).

3. İnşaat

İnşaat alanında işbirliği konusu Anlaşmanın 47. maddesinde düzenlenmiştir. Maddeye göre, inşaat alanında işbirliği, her şeyden önce, Azerbaycan'da piyasa ekonomisinin prensiplerine uygun olarak ve sağlık, güvenlik, çevre faktörlerini dikkate alarak inşaat sektörünün modernizasyonunu ve yeniden yapılandırılmasını amaçlamaktadır.

4. Sermaye Yatırımının Teşvik Edilmesi ve Korunması

Bu alandaki işbirliği, öncelikle yatırımların korunması, sermaye yatırımları ve yatırım olanakları hakkında bilgi değişimi aracılığıyla hem iç ve hem de dış bireysel yatırımlar için elverişli ortamın hazırlanmasını hedeflemektedir (md. 48/1).

İşbirliğinin amaçları arasında ayrıca aşağıdaki hususlar da vurgulanmıştır (md. 48/2):

- Gerektiğinde Üye Devletler ve Azerbaycan arasında sermaye yatırımının teşvik edilmesi ve korunmasına dair anlaşmaların yapılması;
- gerektiğinde Üye Devletler ve Azerbaycan arasında çifte vergilendirmenin önlenmesi için anlaşmaların yapılması;
- Azerbaycan ekonomisine yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi amacıyla uygun ortamın sağlanması;
- istikrarlı ve uygun iş mevzuatı ve ortamın hazırlanması, ayrıca sermaye yatırımı alanında kanunlar, kurallar ve idari pratiğe dair bilgilerin değişimi;
- ticaret fuarları, sergiler, ticaret haftaları ve diğer benzer tedbirler şeklinde

yatırım olanakları hakkında bilgi değişimi.

5. Hükümet Alımları

Bu konuyu düzenleyen 49. maddeye göre, taraflar mal ve hizmetlerin siparişi ile ilgili sözleşmelerin, özellikle ihale aracılığıyla, saydamlık ve rekabet koşulları esasında yapılmasına ortam sağlamak için işbirliğinde bulunacaktır.

6. Standardizasyon Alanında İşbirliği

Standardizasyon konusunda taraflar arasındaki işbirliği, kalite alanında uluslararası düzeyde kabul gören kriterler, prensipler ve kurallar çerçevesinde geliştirilecektir. Bu konuda alınacak tedbirler Azerbaycan'da üretilen ürünlerin kalitesinin iyileştirilmesine yardımcı olacaktır (md. 50/1).

Bu amaçlar doğrultusunda taraflar:

- İlgili alanlarda uzman kurum ve kuruluşlarla gerekli işbirliğini geliştirme;
- Birliğin teknik alandaki normlarının kullanılması ve Avrupa standartları yöntemlerinin uygulanmasını yaygınlaştırma;
- kalitenin yükseltilmesi alanında tecrübe ve teknik bilginin değişimine imkân veren teknik yardım projelerinde işbirliği yapma konularında çaba göstereceklerdir (md. 50/2).

7. Maden ve Hammadde Sanayii

Taraflar maden ve hammadde sanayiinde sermaye yatırımını ve bu alanda ticaret hacmini artırmak için işbirliği yapacaktır (md. 51/1).

Söz konusu işbirliği özellikle aşağıdaki konularda yoğunlaştırılacaktır (md. 51/2):

- Maden sanayii ve kıymetli metaller sektöründe araştırma yapılmasına dair bilgi değişimi;
- işbirliğinin hukuki çerçevesinin belirlenmesi;
- ticari konular;
- çevreye ilişkin yasaların kabul edilmesi ve uygulanması;
- mesleki hazırlık;
- maden sanayiinde iş güvenliği.

8. Bilim ve Teknoloji Alanında İşbirliği

Taraflar kendi programlarını ve kaynaklarını dikkate alarak, ayrıca fikri, sınai ve ticari mülkiyet haklarının korunmasının sağlanması koşuluyla, karşılıklı yarar esasına dayalı olarak bilim ve teknoloji alanında işbirliğini geliştirecektir (md. 52/1).

Bilim ve teknoloji alanındaki işbirliği özellikle aşağıdaki alanları kapsayacaktır (md. 52/2):

- Bilgi değişimi;
- ortak tedbirler;
- her iki taraf için mesleki hazırlığa dair tedbirler ve bu alanda bilim adamlarının, araştırmacı uzmanların değişim programları.

Bu işbirliği eğitim ve mesleki hazırlık tedbirleri şeklinde ortaya çıkarsa, 52. madde hükümlerine göre gerçekleştirilecektir. Taraflar karşılıklı rıza çerçevesinde diğer şekillerde de işbirliği faaliyetinde bulunabilecektir.

Madde kapsamındaki işbirliği her iki tarafın kabul ettiği kurallar ve özel anlaşmalar çerçevesinde yapılacak ve fikri mülkiyete ilişkin hükümlere uyacaktır (md. 52/3).

9. Eğitim ve Mesleki Hazırlık

Taraflar, Azerbaycan'da hem devlet, hem de özel sektörde genel eğitim ve mesleki hazırlık düzeyini yükseltmek amacıyla işbirliği yapacaktır (md. 53/1).

Bu işbirliği özellikle aşağıdaki alanlara yöneltilecektir (md. 53/2):

- Yüksek öğrenim kurumlarına sertifika verilmesi ve yüksek öğrenim diplomalarının alınması sistemi de dahil olmak üzere Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yüksek öğrenim ve mesleki hazırlık sistemlerinin çağdaş düzeye getirilmesi;
- belirlenecek bazı alanlarda devlet ve özel sektör için yönetici ve üst düzey görevlilerin yetiştirilmesi;
- eğitim kurumları arasında ve eğitim kurumlarıyla şirketler arasında işbirliği;
- öğretim elemanları, mezunlar, idari personel, genç bilim adamları, araştırmacılar ve gençlerin bir yerden başka yere geçiş serbestisi;
- ilgili enstitüler çerçevesinde Avrupa araştırmaları konusunda öğretimin iyileştirilmesi;
- Birlik'de kullanılan dillerin öğretimi;
- simultane tercümanların lisansüstü öğrenim kurumlarında hazırlanması;
- gazetecilerin hazırlanması;
- öğretmenlerin hazırlanması;
- çağdaş öğretim programlarının ve eğitimde teknik araçların kullanımına yardımcı olan yöntemler konusunda değişim.

Taraflardan birinin diğer tarafın eğitim alanındaki programına katılması, ilgili kurallar gereğince gözden geçirilecek ve gerekli durumlarda işbirliği planları Birliğin *TEMPUS* Programına Azerbaycan'ın katılımı açısından belirlenecektir (md. 53/3).

10. Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayiler

Bu alandaki işbirliğinin amacı, gıda ürünleri teminini iyileştirme zarureti ve tarım ürünlerinin üretim ve paylaşımı dikkate alınarak çevre korumasını sağlamak koşuluyla Azerbaycan'da tarıma dayalı sanayi ve hizmetler sektöründe reformların yapılması, tarımın modernizasyonu, özelleştirilmesi ve yeniden kurulması, Azerbaycan'ın tarım ürünleri için iç ve dış pazarının genişletilmesidir. Taraflar, Azerbaycan standartlarını, sanayi ve tarım ürünlerine ait hıfzıssıhha normları da dahil olmak üzere, Birliğin teknik standartlarına tedricen yakınlaştırmayı hedeflemektedir (54. madde).

11. Enerji

Enerji alanında işbirliği, Avrupa'da enerji piyasalarının entegrasyonu ve çevre konuları dikkate alınarak piyasa ekonomisi ve Avrupa Enerji Şartı'nın prensipleri çerçevesinde gerçekleşecektir (md. 55/1).

Bu işbirliğine diğer konularla birlikte aşağıdaki alanlar da dahil edilmiştir (md. 55/2):

- Enerji politikasının oluşturulması;
- piyasa ekonomisine uygun şekilde enerji sektörünün yönetim ve düzenlenmesinin geliştirilmesi;
- enerji tasarrufu ve etkili kullanımı konularında çalışmaların geliştirilmesi;
- enerji yapı ve tesislerinin modernizasyonu;
- enerji çeşitlerinin üretim ve tüketiminin iyileştirilmesi;
- enerji sektöründe yönetim ve mesleki eğitim;
- enerji malzeme ve ürünlerinin taşınması;

- enerji alanında ticaret ve yatırım artışını hızlandırmak için gerekli olan bazı hukuki, mali ve diğer kurumların oluşturulması;
- su, elektrik ve diğer enerji kaynaklarının geliştirilmesi.

Taraflar, enerji sektöründe yatırım projelerine dair, özellikle petrol ve gaz boru hatlarının veya enerji taşımalarının diğer araçlarının yapımı ve tamirine ilişkin bilgi değişimi yapacaktır. Ayrıca, bu konuda Sermaye Yatırımının Teşviki ve Korunması başlıklı 48. maddenin ve Ekonomik Birimlerin Faaliyeti ve Sermaye Yatırımına ilişkin IV. kısmın hükümleri etkili bir şekilde uygulanacaktır (md. 55/3).

12. Çevre

Taraflar, Avrupa Enerji Şartı'nın ve çevre konularına ilişkin Protokol'ün hükümlerini dikkate alarak, çevre ve insanların sağlığı alanında işbirliğini geliştirecek ve güçlendirecektir (md. 56/1).

İşbirliği, ekolojik durumun kötüleşmesini önleme amacına yöneliktir ve özellikle aşağıdaki konuları içermektedir (md. 56/2):

- Çevre kirliliği düzeyinin etkili kontrolü ve çevre durumu hakkında bilgi sistemi;
- hava ve suların yerel, bölgesel ve sınır aşan kirliliğini önleme;
- ekolojik dengenin yeniden kurulması;
- düzenli, yararlı ve ekolojik açıdan etkili enerji üretimi ve tüketimi;
- sanayi tesislerinin ekolojik güvenliği;
- kimyasal maddelerin güvenli kullanımı ve sınıflandırılması;
- suyun kalitesi;
- atıkların azaltılması, yeniden dönüşümü ve güvenli bir şekilde kullanımı;

- Basel Sözleşmesinin uygulanması;
- tarımın, toprağın erozyonunun ve kimyasal kirliliğin çevreye etkisi;
- ormanların ve bitki örtüsünün korunması;
- biyolojik kaynakların dengeli bir şekilde kullanımı;
- inşaat ve şehir planlaması dahil arazi-kullanım planlaması;
- ekonomik ve mali araçların kullanılması;
- global iklim değişikliği;
- ekolojik eğitim ve ekolojik kültür;
- radyoaktif etki altında bulunan bölgelerin temizlenmesi ve bununla ilgili sağlık ve sosyal sorunların çözümüne yönelik teknik yardım;
- Ekolojik Etkinin Değerlendirilmesine Dair Espo Sözleşmesi normlarının sınır aşan bölgeler için uygulanması.

İşbirliği esasen aşağıdaki araçlarla gerçekleştirilecektir (md. 56/3):

- Doğal afet ve diğer olağanüstü durumların tahmini;
- temiz teknolojilerin transferi konusundaki bilgiler ve bu alanda araştırma yapan uzmanlar da dahil, bilgi ve uzmanların değişimi;
- ortak araştırma faaliyetleri;
- Birlik standartlarına ilişkin mevzuatın uyumlaştırılması;
- eğitim programları;
- Avrupa Çevre Ajansı çerçevesinde işbirliği de dahil bölgesel ve uluslararası düzeyde işbirliği;
- global ve iklimle ilgili konulara ilişkin stratejilerin geliştirilmesi;
- çevreye etkilerin öğrenilmesi;
- çevrenin gözetim ve denetimi.

13. Ulaşım

Ulaşım konusunda işbirliğinin amacı; her şeyden önce Azerbaycan'da ulaşım sistemlerinin ve şebekelerinin yeniden kurulması ve modernize edilmesi, global ulaşım sistemini elde etmek için ulaşım sistemleri arasında uyumun sağlanması ve geliştirilmesidir. Bu bağlamda, özellikle güney Kafkasya bölgesindeki bağımsız devletler ve diğer komşu ülkeler arasındaki geleneksel iletişim ilişkileri dikkate alınacaktır (md. 57/1).

İşbirliğinin kapsamına aşağıdaki hususlar da alınmıştır:

- Karayolu ağlarının, demiryollarının, deniz ve hava limanlarının yönetim ve faaliyetinin modernizasyonu;
- ortak çıkara hizmet eden esas güzergâhları ve yukarıda belirtilen ulaşım biçimlerini, özellikle *TRACECA* projesine ait olan trans-Avrupa yollarını kapsayan demiryolları, su yolları, karayolları, deniz ve hava limanları altyapısının modernize edilmesi; bu alanlarda mesleki eğitim programlarının düzenlenmesi;
- karma taşımaların iyileştirilmesi;
- ortak bilimsel araştırma çalışmalarının geliştirilmesi;
- ulaşım sektörünün özelleştirilmesi de dahil ulaşım politikasının oluşturulması ve uygulanması için hukuki ve kurumsal zeminin hazırlanması.

14. İletişim

Taraflar kendi yetkileri çerçevesinde aşağıdaki alanlarda işbirliğini genişletecek ve güçlendirecektir (md. 58/1):

- Telekomünikasyon ve posta hizmetlerinin gelişmesi için politikanın ve esas hedeflerin belirlenmesi;
- telekomünikasyon ve posta hizmetleri alanında tarife politikası ve pazarlama prensiplerinin oluşturulması;
- Avrupa teknik standartları ve sertifika sistemleri de dahil teknoloji ve *know-how* transferi;
- telekomünikasyon ve posta hizmetleri projelerinin hazırlanması ve bu alana yatırımların teşvik edilmesi;
- iletişim hizmetlerinin kalite ve etkililiğinin yükseltilmesi;
- özellikle banka havalelerinde telekomünikasyon araçlarının geniş kullanımı;
- telekomünikasyon ağlarının yönetimi ve bunların optimal hale getirilmesi;
- telekomünikasyon ve posta hizmetlerini sağlamak ve radyo frekanslarını kullanmak için ilgili düzenlemelerin yapılması;
- piyasa koşullarında faaliyette bulunmak için iletişim hizmetleri alanında kadronun hazırlanması.

15. Finansal Hizmetler

Bu işbirliği, esas olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çağdaş dünya hesaplar sistemine katılmasına yardım amacını taşımaktadır. Teknik yardım özellikle aşağıdaki konular üzerinde toplanacaktır (md. 59/1):

- Çağdaş özel ve özellikle ticari bankacılık ve finansal hizmetler sisteminin geliştirilmesi; kredi kaynakları açısından piyasanın gelişmesi; Azerbaycan'ın dünyada geçerli karşılıklı ödemeler sistemine dahil edilmesi;
- Azerbaycan'da maliye sisteminin ve kurumlarının geliştirilmesi; tecrübe ve

uzmanların değişimi;

- Azerbaycan'da sigorta hizmetleri alanında ortak şirketlerin kurulmasına Birlik şirketlerinin katılımı için elverişli ortam oluşturacak sigorta hizmetlerinin sağlanması.

Bu işbirliği, finansal hizmetler sektöründe Azerbaycan ile Üye Devletler arasında ilişkilerin gelişmesine de yardımcı olacaktır (md. 59/2).

16. İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Özelleştirilmesi

Özelleştirmenin kesintisiz ekonomik kalkınma için son derece önemli olduğunu kabul eden taraflar, gerekli kurumsal, hukuki ve metodolojik temellerin geliştirilmesi hususunda işbirliği yapacaklardır. Bu amaçla Azerbaycan Parlamentosunun kabul ettiği özelleştirme programının geręekleřtirilmesine teknik yardım yapılacaktır. Özelleştirme sürecinde ilgili kuralların ve saydamlığın gözetilmesine dikkat edilecektir (md. 60).

Teknik yardım özellikle aşağıdaki konulara yönelecektir:

- Azerbaycan hükümeti çerçevesinde özelleştirme sürecini belirleyecek ve yönetecek kurumsal temelin oluşturulması;
- işletmelere ait bilgi bankasının kurulması;
- işletmelerin birleşmesi;
- pay senedi sistemine uygun biçimde devlet mülkiyetinin halka sunulmasına yönelik kitlesel özelleştirme programının oluşturulması;
- hisse senetlerini tescil sisteminin oluşturulması;
- kitlesel özelleştirme programına alınması uygun görülmeyen bazı işletmelerin ihale usulü ile satışı sisteminin oluşturulması;

- özelleştirme için şimdilik hazır olmayan işletmelerin yeniden yapılandırılması;
- küçük ve orta ölçekli işletmeler sektörünün geliştirilmesi.

Bu alandaki işbirliğinin amacı; Azerbaycan ekonomisinin canlandırılması, yabancı sermaye yatırımlarının artırılması ve Azerbaycan ile Üye Devletler arasında ilişkilerin geliştirilmesidir.

17. Bölgesel Kalkınma

Taraflar, bölgesel kalkınma ve alan kullanımı planlaması konusunda işbirliğini güçlendirecektir (md. 61/1).

Bu amaçla; ulusal, bölgesel ve yerel otoritelerin aracılığıyla bölgesel kalkınma ve alan kullanımı planlaması politikasına ilişkin konulara ve elverişsiz durumda olan arazilerin gelişme sorunlarına özel dikkat ederek, bölgesel politikanın oluşturulması yöntemleri hususunda bilgi değişimine yardımcı olunacaktır. Ayrıca, yukarıda belirtilen organlar ve bölgesel kalkınma planlamasından sorumlu kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği yapılması amacıyla doğrudan ilişkilerin kurulmasına çalışılacaktır (md. 61/2).

18. Sosyal Alanda İşbirliği

Taraflar, sağlık ve sosyal güvenlik konularında işçi sağlığının korunması ve iş güvenliği seviyesinin yükseltilmesi amacıyla işbirliği yapacaktır. Bu işbirliğine özellikle aşağıdaki alanlar dahil edilmiştir (md. 62/1):

- Riskli iş alanlarına özel dikkat ederek işçi sağlığı ve iş güvenliğinin korunması için eğitim ve mesleki hazırlık yapılması;
- meslek hastalıkları tedavisinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi;
- ağır iş kazalarının önlenmesi ve zehirli kimyasal maddelere karşı tedbirli

davranılması;

- iş ortamı, işçi sağlığı ve iş güvenliğinin korunmasına ilişkin bilgi bankasının geliştirilmesi.

İstihdamla ilgili işbirliğinde aşağıdaki konulara teknik yardım yapılması öngörülmüştür (md. 62/2):

- Emek piyasasının optimal hale getirilmesi;
- iş arama ve danışmanlık hizmetlerinin modernizasyonu;
- yeniden kurma programlarının plânlanması ve yönetilmesi;
- yerel istihdam sistemlerinin geliştirilmesi;
- bireysel iş faaliyetine ve girişimciliğe yardım da dahil, istihdam programlarına ilişkin bilgi değişimi.

Taraflar, diğer konularla birlikte, Azerbaycan'da sosyal güvenlik reformlarının plânlanması ve gerçekleştirilmesi de dahil sosyal güvenlik alanındaki işbirliğine özel olarak özen gösterecektir (md. 62/3). Bu reformların amacı, Azerbaycan'da piyasa ekonomisine ait olan ve sosyal güvenliğin bütün biçimlerini kapsayan koruma yöntemlerini geliştirmektir.

19. Turizm

Taraflar arasında aşağıda belirtilen konularda işbirliği geliştirilecektir (md. 63):

- Turizm hizmetlerinin verilmesi için elverişli ortamın oluşturulması;
- bilgi değişiminin artırılması;
- *know-how* değişimi;
- ortak projeleri uygulama olanaklarının araştırılması;
- resmi turizm kurumlarının işbirliği;

- turizmi geliştirmek amacıyla kadro hazırlığı.

20. Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler

Taraflar, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOBİ) güçlendirilmesini, Birlik ve Azerbaycan KOBİ'leri arasındaki işbirliğinin geliştirilmesini amaçlamaktadır (md. 64/1).

İşbirliğine, özellikle aşağıdaki konularda teknik yardımın yapılması dahil edilmiştir (md. 64/2):

- KOBİ'ler için hukuki zeminin hazırlanması;
- ilgili altyapının geliştirilmesi (KOBİ'leri desteklemek amacıyla ajans, iletişim ağı, KOBİ'ler için fon oluşturulmasına yardım);
- teknoloji parkının geliştirilmesi;
- pazarlama, muhasebe ve kalite kontrolü gibi konularda kadro hazırlığı.

21. Bilgi Değişimi

Taraflar, iletişim araçları da dahil olmak üzere haberlerin seçimi ve hazırlanmasına ilişkin çağdaş yöntemlerin gelişimine yardımcı olacak ve karşılıklı bilgi değişimini teşvik edecektir (md. 65). Bu konuda fikri mülkiyet hakları tam gözetilerek, bilgi bankasından yararlanma da dahil, kamuoyunu Birlik ve Azerbaycan hakkında bilgilendiren programlara üstünlük tanınacaktır.

22. Tüketici Haklarının Korunması

Taraflar, tüketici haklarının korunmasına dair kendi sistemleri arasında uyumun sağlanması amacıyla işbirliği yapacaktır (md. 66). Bu işbirliği, aşağıdaki konuları

kapsayacaktır:

- Hukuki faaliyet ve kurumsal reformlar hakkında bilgi değişimi;
- tehlikeli ürünlere dair sürekli bilgi sistemlerinin oluşturulması;
- tüketicilere verilen bilgilerin, özellikle fiyatlar, arz edilen ürün ve hizmetlerin özellikleri hakkında bilgilerin geliştirilmesi;
- tüketici haklarını kōruyan temsilciler arasında bilgi değişimi;
- tüketici haklarını koruma politikalarının uyumlaştırılması;
- seminer ve eğitim kurslarının organize edilmesi.

23. Gümrük

Bu alandaki işbirliğinin amacı, ticaretle ilgili kabul edilmesi planlanan kararların uyumlu olması ve Azerbaycan'ın gümrük sisteminin Birliğin gümrük sistemine yakınlaştırılmasının sağlanmasıdır (md. 67/1).

İşbirliğine esasen aşağıdakiler dahil edilmiştir (md. 67/2):

- Bilgi değişimi;
- çalışma yöntemlerinin geliştirilmesi;
- Ortak Nomenklatür ve tek idari belgenin uygulanması;
- Birlik ve Azerbaycan'ın transit sistemleri arasında ilişkilerin kurulması;
- mal taşımacılığında karşılaşılan formalitelerin basitleştirilmesi;
- çağdaş gümrük bilgi sistemlerinin uygulanmasına yardım sağlanması;
- seminer ve eğitim programlarının başlatılması.

Gerekli durumlarda teknik yardımın yapılacağı da ayrıca vurgulanmıştır.

Anlaşmada öngörülen işbirliği alanlarına (özellikle yasadışı göçle ilgili

72. maddede ve uyuşturucu maddelerle ilgili 74. maddede belirtilen konulara) zarar

vermeksiniz tarafların idari organları arasında gümrük konularına ilişkin karşılıklı yardım hususu, Anlaşmaya eklenen Protokol hükümlerine göre gerçekleştirilecektir (md. 67/3)²²³.

24. İstatistik Alanında İşbirliği

İstatistik alanında işbirliğinin amacı, Azerbaycan'da ekonomik reform sürecinin desteklenmesi ve izlenmesi için güvenilir istatistik bilgileri sağlayacak etkin bir istatistik sistemin kurulması ve özel sektörün gelişmesine yardımda bulunulmasıdır. Bu işbirliği, ayrıca, gizliliğin korunmasına da yöneliktir (md. 68).

İşbirliği özellikle şu alanlarda olacaktır:

- Azerbaycan istatistik sisteminin uluslararası metod, standart ve sınıflandırmalarla uyumlaştırılması;
- istatistik bilgilerin değişimi;
- ekonomik reformların yapılması ve yönetilmesi için gerekli makro ve mikro ekonomik verilerin sağlanması.

Bu hedeflere ulaşmak için Birlik tarafından Azerbaycan'a teknik yardım yapılacaktır.

25. Ekonomi

Taraflar, ekonomik reform sürecine, piyasa ekonomisi koşullarında ekonomi politikasının oluşturulması ve uygulanmasına, ekonomi politikalarının

²²³ Anlaşmaya beş adet Ek dışında Gümrük Konularında İdari Organların Karşılıklı Yardımına Dair Protokol de ilave edilmiştir. 14 maddelik Protokolde öncelikle ilgili tanımlara yer verilmiş ve uygulama alanı belirlenmiştir. Ayrıca, talep durumunda yardım, talep olmadan yapılan yardım, bildirimler, talebin şekli ve gereğinin yapılması, bilgi verme biçimleri, istisnalar, bilgi değişimi ve gizlilik, bilirkişi ve tanıklar, yardımla ilgili masraflar gibi konular düzenlenmiştir.

koordinasyonuna işbirliği aracılığıyla yardım edecektir (md. 69).

Birlik aşağıdaki konularda teknik yardımda bulunacaktır:

- Ekonomik reform sürecinde Azerbaycan'a uzman tavsiyeleri ve teknik yardım aracılığıyla destek verilmesi;
- ekonomi politikalarının hazırlanması için *know-how*'ların verilmesini hızlandırmak amacıyla uzmanlar arasında işbirliğinin ve ekonomi politikasıyla ilgili incelemelerin yapılması.

26. Para Politikası

Azerbaycan hükümetinin isteği üzerine Birlik, Azerbaycan'ın kendi para sistemini güçlendirme ve para biriminin tam konvertibilitesini sağlama yolundaki çabalarını desteklemek için teknik yardım yapacaktır (md. 70).

Bu kapsama, uluslararası maliye kurumlarına uygun olarak Azerbaycan'ın para ve kredi politikasının oluşturulması ve uygulanması, kadronun eğitilmesi, menkul kıymetler borsaları da dahil olmak üzere, mali piyasaların geliştirilmesi için teknik yardımlar alınmıştır. Ayrıca Avrupa para-kredi sisteminin prensipleri ve faaliyetine, AB'nin mali piyasaları ve sermaye hareketine dair kurallarına ilişkin gayri-resmi görüş teatisi de buraya dahil edilmiştir.

H. DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARINA DAİR KONULARDA

İŞBİRLİĞİ

Dibacede Anlaşmanın hedefleri arasında yer verilen demokrasi ve insan haklarına saygı konularında işbirliği 71. maddede düzenlenmiştir. Buna göre;

Taraflar, uluslararası hukuk ve AGİT'in prensiplerine uygun olarak hukukun

üstünlüğünün sağlanması ve insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunması için gerekli konular da dahil olmak üzere, demokratik kurumların oluşturulması ve güçlendirilmesine dair bütün konularda işbirliği yapacaktır.

Bu işbirliği, öncelikle, ilgili mevzuatın ve kuralların hazırlanmasına; söz konusu mevzuatın uygulanmasına; yargı sisteminin faaliyetine; adli konularda devletin rolü ve seçim sisteminin çalışmasına yardımcı öngören teknik yardım programları şeklinde gerçekleştirilecektir. Gerekliği takdirde buraya kadro eğitimi de dahil edilebilecektir. Taraflar, kendi devlet, bölgesel otoriteler ve mahkeme organları, parlamento üyeleri ve hükümet dışı kuruluşları (*NGO*) arasında ilişkilerin kurulmasına ve değişimlerin yapılmasına yardımcı olacaktır.

İ.YASA DIŞI FAALİYET VE YASA DIŞI GÖÇÜN ÖNLENMESİ ALANINDA İŞBİRLİĞİ

Taraflar, aşağıda belirtilen yasa dışı faaliyetleri önlemek amacıyla işbirliğinde bulunacaktır (md. 72):

- Ekonomi alanında organize suçlar da dahil olmak üzere yasa dışı faaliyetler;
- sanayi atıkları da dahil olmak üzere çeşitli mallara ilişkin yasa dışı sözleşmeler;
- sahtecilik.

Bu konulardaki işbirliği karşılıklı danışmalar ve ortak faaliyetler şeklinde gerçekleştirilecektir. Teknik ve idari yardım kapsamına aşağıdaki alanlar da dahil edilmiştir:

- Yasa dışı faaliyetin önlenmesi alanında ulusal mevzuatın hazırlanması;
- bilgi merkezlerinin oluşturulması;
- yasa dışı faaliyetin önlenmesi ile uğraşan kurum çalışmalarının etkililiğinin

artırılması;

- kadronun eğitilmesi ve araştırma altyapısının geliştirilmesi;
- yasa dışı faaliyetin önlenmesi alanında karşılıklı olarak uygun görülen tedbirlerin alınması.

Temel ilkeleri 72. maddede düzenlenen VIII. kısım, aşağıda incelenecek olan üç ayrı bölümü de içermektedir.

1. Para Aklama

Taraflar, genel olarak suç oluşturan eylemler, özellikle de uyuşturucu maddelerle ilgili suçlar sonucunda elde edilen paraların aklanmasında kendi maliye sistemlerinin kullanılmasını önlemek için çaba gösterme ve işbirliğinde bulunmanın zorunlu olduğu konusunda mutabakata varmışlardır (md. 73/1).

Bu işbirliğine, kara paranın aklanmasına karşı Birlik ve uluslararası forumlar tarafından kabul edilen standartlara eş düzeyde standartların oluşturulması amacıyla idari ve teknik yardım da dahil edilmiştir (md. 73/2).

2. Uyuşturucu Maddeler

Taraflar kendi yetkileri çerçevesinde, uyuşturan ve psikolojik değişikliğe neden olan maddelerin yasa dışı üretimi, tedariki ve gönderilmesi ile mücadele etmek için yürütülen önlem ve politikaların geliştirilmesi ve etkililiğinin artırılması, ayrıca uyuşturucu madde gibi kullanılabilen kimyasal maddeler de dahil olmak üzere, uyuşturucu madde kullanımının önlenmesi ve azaltılması konularında işbirliği yapacaktır. Bu alanda işbirliği, taraflar arasında uyuşturucu maddelerin kullanımı ile ilgili çeşitli alanlarda gerekli önlemleri uygulamak için karşılıklı danışmalar ve sıkı

ilişkilerin kurulması zemininde gerçekleştirilecektir (md. 74).

3. Yasa Dışı Göç

Avrupa Birliği'ne Üye Devletler ve Azerbaycan Cumhuriyeti yasa dışı göçün önlenmesi ve izlenmesi için işbirliği konusunda mutabakata varmışlardır (md. 75/1).

Bu amaçla:

- Azerbaycan, herhangi bir Üye Devletin alanında yasa dışı durumda bulunan herhangi bir vatandaşını bu devletin talebi ile ve ilave resmiyet aramadan kabul edecektir.
- Her Üye Devlet, Azerbaycan'ın ülkesinde yasa dışı durumda bulunan herhangi bir vatandaşını ikincinin talebi üzerine ve ilave resmiyet aramadan kabul edecektir.

Bu amaç doğrultusunda, Üye Devletler ve Azerbaycan kendi vatandaşlarına bunların kimliğini belirten gerekli belgeleri sağlayacaktır.

Azerbaycan, talep üzerine, Üye Devletlerle tekrar geçiş hakkında özel yükümlülükleri, ayrıca Azerbaycan'dan herhangi bir Üye Devletin alanına giriş yapmış veya herhangi bir Üye Devletin ülkesinden Azerbaycan'a giriş yapmış diğer devlet vatandaşları veya vatandaşlığı bulunmayan şahısların tekrar geçiş konularını düzenleyen iki taraflı anlaşmalar yapacaktır (md. 75/2).

İşbirliği Konseyi, yasa dışı göçün önlenmesi ve izlenmesi için diğer ortak çabaların gösterilmesi konularını da gözden geçirecektir (md. 75/3).

J. KÜLTÜREL İŞBİRLİĞİ

Bu konu 76. maddede düzenlenmiştir. Söz konusu madde uyarınca, taraflar

kültürel işbirliğini geliştirme, teşvik etme ve buna yardımcı olma yükümlülüğünü üstlenmiştir. Birlik, çeşitli kültürel işbirliği programlarına Azerbaycan'ın dahil edilmesi için gerekli çabayı gösterecektir.

İşbirliği şu alanları kapsayacaktır:

- Anıt ve tarihi yerlerin (mimari ve tarihi değeri olan) korunması ve muhafazası alanında bilgi ve tecrübe değişimi;
- kültür alanında çalışanların değişimi ve eğitim faaliyetleri.

K. TEKNİK YARDIM ALANINDA MALİ İŞBİRLİĞİ

Bu kısımda yer alan hükümler 77, 78, 79 ve 80. maddelerde düzenlenmiştir. Bunlardan 77. maddeye göre, Anlaşmanın amaçlarına ulaşmak için ve 78-80. maddelere uygun olarak Azerbaycan Cumhuriyeti, teknik yardım çerçevesinde Birliğin geçici mali desteğinden maddi yardım şeklinde yararlanacaktır. Bu yardım, Azerbaycan'da ekonomik değişiklikleri hızlandırmak amacını taşımaktadır.

Söz konusu mali yardım, ilgili Konsey Tüzüğü'nün belirlemiş olduğu *TACIS Programı*²²⁴ çerçevesinde gerçekleştirilecektir (md. 78).

Birliğin mali yardım alanları ve amaçları, öncelik sırasını belirten programda saptanacak ve bu program, Azerbaycan'ın ihtiyacı, sektör bazında harcama hacmi ve reformların gelişmesi dikkate alınarak taraflar arasında onaylanacaktır. Taraflar bu konuda İşbirliği Konseyi'ne bilgi vermelidir (md. 79).

Elde edilen katkıları optimal şekilde kullanmak amacıyla taraflar, Birliğin teknik

²²⁴TACIS Programına ilişkin konular TACIS Programı ve Azerbaycan'a Yönelik Projeler başlığı altında incelenmiştir.

yardımlarının, diğer kaynaklardan; Üye Devletlerden, diğer ülkelerden, *IBRD* ve *EBRD* gibi uluslararası kuruluşlardan gelen yardımla sıkı bir irtibat içinde kullanılmasını sağlayacaktır (md. 80).

L. KURUMSAL, GENEL VE SON HÜKÜMLER

Anlaşmanın son kısmında yer alan hükümler 81-105. maddeler arasında düzenlenmiştir. Bu hükümler aşağıdaki başlıklar halinde incelenebilir.

1. Kurumsal Hükümler

Anlaşmanın 81-88. maddeleri arasında Anlaşmanın yürütülmesini üstlenen organlar düzenlenmiştir:

1. İşbirliği Konseyi;
2. İşbirliği Komitesi;
3. Parlamento İşbirliği Komitesi;
4. İşbirliği Konseyi tarafından kurulan özel komite ve organlar.

a) İşbirliği Konseyi

İşbirliği Konseyi'nin görevi, Anlaşmanın uygulanmasını izlemek ve Anlaşma çerçevesinde ortaya çıkan başlıca konuları ve diğer ikili veya Anlaşmanın amaçlarına ulaşmak bakımından karşılıklı menfaate dayanan uluslararası konuları incelemektir. Konsey, ayrıca tarafların mutabakatı ile tavsiyelerde bulunabilecektir (md. 81).

İşbirliği Konseyi, yılda bir kere bakanlar düzeyinde toplanır. Konsey, bir taraftan Avrupa Birliği Konseyi ve Komisyon üyelerinden, diğer taraftan Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti üyelerinden oluşmaktadır (md. 82/1).

İşbirliği Konseyi kendi usul kurallarını saptayacaktır (md. 82/2).

Konsey'e sırasıyla Birliğin temsilcisi ve Azerbaycan Hükümeti üyesi başkanlık yapacaktır (md. 82/3).

Anlaşmanın *GATT/DTÖ*'ne ilişkin maddeleriyle ilgili ortaya çıkabilecek sorunların incelenmesi sırasında İşbirliği Konseyi, *DTÖ* üyelerinin *GATT/DTÖ* Anlaşması Maddelerinin Yorumuna İlişkin Mutabakat Metnini geniş ölçüde dikkate alacaktır (md. 85).

Bunların haricinde, 92. maddeye göre, taraflardan herbiri Anlaşmanın uygulanması veya yorumlanmasına ilişkin uyuşmazlığı çözmek için İşbirliği Konseyi'ne başvurabilir (md. 92/1).

İşbirliği Konseyi uyuşmazlığı çözmek için tavsiyelerde bulunacaktır (md. 92/2). Bu yolla uyuşmazlığın giderilmesi mümkün olmadığı hallerde, her bir tarafın diğer tarafa bir arabulucunun tayin edildiği konusunda bilgi vermesi, diğer tarafın ise iki ay içinde ikinci arabulucuyu tayin etmesi gerekmektedir (Bu usulün amaçları için Birlik ve Üye Devletler uyuşmazlığın taraflarından biri kabul edilir). İşbirliği Konseyi ise üçüncü arabulucuyu tayin edecektir. Arabulucuların tavsiye kararları çoğunluk oyu ile alınmalıdır. Bu tavsiye kararları taraflar için bağlayıcı değildir (md. 92/3).

İşbirliği Konseyi uyuşmazlıkları çözmek için kurallar koyma yetkisine de sahiptir (md. 92/4).

b) İşbirliğı Komitesi

İşbirliğı Komitesi, bir taraftan Avrupa Birliğı Konseyi ve Komisyonu üyelerinden, diğerk taraftan Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti temsilcilerinden oluşacaktır (temsilciler kıdemli kamu görevlileri düzeyinde bulunacaktır). İşbirliğı Komitesine sırasıyla Birlik ve Azerbaycan Cumhuriyeti başkanlık yapacaktır (md. 83/1).

Komite, İşbirliğı Konseyi'ne görevlerini yerine getirme konusunda yardımcı olacaktır. İşbirliğı Konseyi, kendi usul kuralları içinde İşbirliğı Komitesi'nin görevlerini belirleyecektir; buraya, İşbirliğı Konseyi toplantıları için hazırlık çalışmalarının yürütölmesi ve Komitenin faaliyette bulunma kuralları da dahildir.

İşbirliğı Konseyi yetkilerinden bazılarını, Konsey toplantılarının sürekliliğini sağlayacak olan İşbirliğı Komitesine devredebilir (md. 83/2).

c) Parlamento İşbirliğı Komitesi

Parlamento İşbirliğı Komitesi, Azerbaycan Parlamentosu üyeleri ile Avrupa Parlamentosu üyelerinin toplanıp görüş alışverişinde bulunacakları bir forum olacaktır. Komite, kendisinin belirleyeceği sürelerde toplanacaktır (md. 86).

Parlamento İşbirliğı Komitesi, Avrupa Parlamentosu üyeleri ve Azerbaycan Parlamentosu üyelerinden oluşacaktır (md. 87/1).

Parlamento İşbirliğı Komitesi, kendi usul kurallarını belirleyecektir (md. 87/2).

Parlamento İşbirliğı Komitesi'ne, usul kuralları çerçevesinde ortaya konulan hükümlere uygun olarak dönüşümlü şekilde Avrupa Parlamentosu ve Azerbaycan

Parlamentosu tarafından başkanlık edilecektir (md. 87/3).

Parlamento İşbirliği Komitesi, İşbirliği Konseyi'nden Anlaşmanın uygulanmasına ilişkin bilgi almak ve Konsey tavsiyelerinden haberdar olmak hakkına sahiptir. Parlamento İşbirliği Komitesinin, İşbirliği Konseyi'ne tavsiyelerde bulunma yetkisi de vardır (md. 88).

d) İşbirliği Konseyi Tarafından Kurulan Özel Komite ve Organlar

İşbirliği Konseyi, görevlerinin yürütülmesinde kendisine yardımcı olmak amacıyla özel komite veya organların kurulmasına karar verebilir. İşbirliği Konseyi, bu tür komite veya organların nasıl teşekkül edeceklerini, yetkilerini ve çalışma usullerini belirleyecektir (md. 84).

2. Genel Hükümler

Buradaki genel hükümler aşağıdaki alt başlıklar halinde incelenebilir.

a) Hakların Korunması

Bu Anlaşma kapsamında, taraflardan her biri, diğerinin gerçek ve tüzel kişilerinin hiçbir ayrımcılığa tâbi olmaksızın, serbest şekilde tarafların yetkili mahkemelerinde ve idari organlarında, fikri, sınai ve ticari mülkiyet hakları da dahil olmak üzere, kendi haklarını savunmasını sağlama yükümlülüğünü üstlenmiştir (md. 89/1).

Kendi yetkileri çerçevesinde taraflar (md. 89/2);

- Birliğin ve Azerbaycan'ın ekonomik birimlerinin yaptığı ticaret ve işbirliği sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıkların çözümü için tahkime başvurulmasını kabul etmektedir;
- uyuşmazlık için tahkime başvurulduğunda, uyuşmazlık taraflarından her birinin kendi hakemini tayin edeceği ve başkanlık yapacak hakemin veya tek hakemin üçüncü ülke vatandaşı olacağı hususunda anlaşmıştır;
- karşılıklı anlaşma temelinde sözleşmelere uygulanacak hukukun seçiminde kendi ekonomik birimlerine tavsiyelerde bulunabilecektir;
- BM'nin Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu'nun (*UNCITRAL*) hazırlamış olduğu tahkim kurallarının uygulanmasını ve 10 Haziran 1958 tarihinde *New-York*'da kabul edilmiş Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizine Dair Sözleşmeye taraf olan devletlerin hakem mahkemesinde uyuşmazlığa bakılmasını kabul etmektedir.

Anlaşmanın 100. maddesi, gerçek kişilerin ve ekonomik birimlerin Anlaşma kapsamındaki haklarına kavuşanadek, söz konusu Anlaşma'nın bir taraftan bir veya bir kaç Üye Devleti ilgilendiren mevcut Antlaşmaların verdiği yetkilere ve diğer taraftan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin haklarına zarar vermeyeceğini belirtmiştir.

b) Ayrımcılığın Önlenmesi

Anlaşmanın 91. maddesi genel olarak ayrımcılığın önlenmesine ilişkindir. Buna göre, Anlaşma'nın kapsadığı alanlarda ve herhangi özel bir hükmü ihlal etmeksizin (md. 91/1);

- Azerbaycan'ın Birliğe ilişkin uyguladığı tedbirler, Üye Devletler arasında,

bunların vatandaşları, şirketleri veya firmaları arasında herhangi bir ayrımcılığa neden olmamalıdır,

- Birliğin Azerbaycan'a ilişkin uyguladığı tedbirler, Azerbaycan vatandaşları, şirketleri veya firmaları arasında herhangi bir ayrımcılığın yapılması sonucunu doğurmamalıdır.

Fakat bu hüküm, bulundukları yerde benzer durumda olmayan vergi yükümlülerine kendi mali mevzuatını uygulama konusunda tarafların haklarına engel olamaz (md. 91/2).

Anlaşmanın 94. maddesi uyarınca, Anlaşma kapsamında Azerbaycan'a tanınan rejim, Üye Devletlerin birbirine tanıdığı rejimden hiç bir şekilde daha elverişli olamaz.

c) Korunma Hükümü

Anlaşmanın 90. maddesine göre, bu Anlaşmada yer alan hiçbir hüküm, tarafların aşağıdaki önlemleri almasına engel değildir:

- 1) Bir tarafın güvenliğine ilişkin temel çıkarları ile bağdaşmayan bilginin yayılmasını önlemek için gerekli görülen önlemler;
- 2) üretime ait veya silah, askeri mühimmat veya askeri amaçlı ticarete, yahut araştırma, inceleme veya savunma amaçlı üretime dair önlemler; bu tür önlemlerin askeri amaçlar dışında kalan mallara ilişkin rekabet kurallarını ihlal etmemesi gerekir;
- 3) güvenlik için temel alınan kamu düzeninin bozulduğu, savaş veya uluslararası sorunların ciddi boyutlara ulaştığı ve savaş tehlikesinin olduğu durumlarda, yahut barış ve uluslararası güvenliği korumak için üstlenilmiş bulunan

yükümlülükleri yerine getirmek amacıyla alınan önlemler;

- 4) çifte amaca tahsis edilen sanayi ürünlerinin ve teknolojinin izlenmesi konusunda uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilmesi için gerekli görülen önlemler.

d) Terimlerin Anlamı

Anlaşmanın 95-96. maddeleri bazı konulara açıklık getirmektedir. Bunlara göre; Anlaşmanın amaçları için “ taraflar” terimi, bir taraftan Azerbaycan Cumhuriyeti’ni, diğer taraftan (Birliğin ve Üye Devletlerin yetkilerine uygun olarak) Birliği veya Üye Devletleri, yahut Birlik ve Üye Devletleri kastetmektedir (md. 95). Anlaşmanın kapsadığı konular, Avrupa Enerji Beyannamesine Dair Anlaşma ve buna ek Protokoller tarafından düzenlenecektir; söz konusu Anlaşma ve Protokoller yürürlüğe girdikten sonra, belirtilen konulara, bu Anlaşma ve Protokollerde öngörüldüğü derecede uygulanacaktır (md. 96).

e) Anlaşmanın Süresi

Anlaşmanın süresi 97. maddede düzenlenmiştir; Anlaşma 10 (on) yıllık süre için yapılmıştır. Bu süre sona erdikten sonra otomatikman birer yıl uzayacaktır. Anlaşma süresi sona ermeden 6 (altı) ay önce bir taraf, diğer tarafa yazılı bildirim göndererek Anlaşmayı feshedebilecektir.

f) Anlaşmanın Uygulanması

Anlaşmanın 93. maddesine göre, taraflar, ilgili kanallar aracılığıyla ve bir

tarafın talebi ile Anlaşma'nın yorum ve uygulanmasına ve taraflar arasında önem arz eden diğer alanlara dair konuları görüşmek için derhal danışmalarda bulunacaklardır. Bu hüküm, daha önce incelediğimiz 14. ve 92. maddeleri hiçbir şekilde etkilemeyecektir (md. 93/2).

Anlaşmanın 98. maddesi uyarınca, taraflar Anlaşma'dan doğan yükümlülüklerini yerine getirmek için gerekli olan her türlü genel ve özel tedbirleri alacak, ayrıca Anlaşma'da saptanan amaçlara ulaşılmasını izleyecektir (md. 98/1).

Taraflardan biri, diğer tarafın Anlaşma'dan doğan yükümlülüğünü yerine getirmediği kanaatine varırsa, uygun önlemler alabilir. Bu taraf, ertelenmesi mümkün olmayan özel durumlar dışında, önlemi almadan önce konunun tam olarak incelenmesi ve soruna tarafların kabul edeceği tarzda çözüm bulunması için gerekli bilgiyi İşbirliği Konseyi'ne sunacaktır (md. 98/2).

Bu tür önlemlere başvurulurken, Anlaşma'nın uygulanmasını en az etkileyen önlemlere öncelik tanınacaktır. Diğer tarafın talebi üzerine bu tür önlemler hakkında İşbirliği Konseyi'ne derhal haber verilmelidir (md. 98/2-son).

Anlaşma'nın uygulanma alanı ise 101. maddede düzenlenmiştir. Buna göre, Anlaşma bir taraftan Avrupa Topluluğunu, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu kuran Antlaşmaların, bu Antlaşmalarda öngörülen şartlarla birlikte uygulandığı alanlarda, diğer taraftan Azerbaycan Cumhuriyeti alanında uygulanacaktır.

3. Son Hükümler

Son hükümler bölümündeki konular 99, 102, 103, 104 ve 105. maddelerde

düzenlenmiştir.

Bunlardan 99. maddeye göre, I, II, III, IV ve V no'lu Ekler, Protokol ile birlikte Anlaşmanın ayrılmaz parçalarını oluşturmaktadır²²⁵.

Anlaşmanın 102. maddesi uyarınca Avrupa Birliği Konseyi'nin Genel Sekreteri bu Anlaşma'nın tevdi makamıdır (depoziteridir). Birliğin resmi dillerinde (Danimarkaca, Hollandaca, İngilizce, Fince, Fransızca, Almanca, Yunanca, İtalyanca, Portekizce, İspanyolca, İsveççe) ve Azerice düzenlenen ve aynı anlamı ifade eden Anlaşma metninin orijinali saklanılmak üzere Avrupa Birliği Genel Sekreteri'ne verilmiştir (md. 103).

Anlaşma, tarafların onay işlemlerini tamamladıkları hakkında AB Konseyi Genel Sekreteri'ne gönderecekleri son bildirimin alındığı tarihi izleyen ikinci ayın birinci günü yürürlüğe girecektir²²⁶ (md. 104/2). Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra, Birlik ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler açısından, AET, AAET ve S.S.C.B. arasında yapılan 18 Aralık 1989 tarihli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın yerine geçecektir (md. 104/3).

Anlaşma'nın sonuncu maddesi olan 105. madde Ara Anlaşma²²⁷ konusunu düzenlemiştir. Buna göre, Anlaşma'nın yürürlüğe girmesi için gerekli prosedür tamamlanmadan önce, Anlaşma'nın belirli bölümleri Birlik ve Azerbaycan arasında yapılacak olan Ara Anlaşma uyarınca yürürlüğe konulursa, "Anlaşma'nın yürürlüğe girme tarihi" ibaresi Ara Anlaşma'nın yürürlüğe girme tarihini ifade edecektir.

²²⁵ Bu Ekler ve Protokol hükümleri, Anlaşmanın ilgili maddeleri incelenirken anlatılmıştır.

²²⁶ Daha önce de anlatıldığı gibi Anlaşma 1 Temmuz 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

²²⁷ Ara Anlaşma konusu, I. Bölümdeki Anlaşma Sonrasındaki Gelişmeler başlığı altında incelenmiştir.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla meydana gelen değişiklikler doğrultusunda "Birleşik Avrupa" fikri de yeni sınırlarına ulaşmış, Avrupa Birliği ve Doğu bloku ülkeleri arasında uzun süreden sonra yeni bir yakınlaşma doğmuştur. Avrupa bütünleşmesinin temelinde duran AB, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini genişleme kapsamına alırken, eski S.S.C.B. devletlerindeki başlatılan köklü reform hareketlerine de destek vermiştir. Esasen demokrasi ilkelerinin benimsenmesini ve merkezi planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçişi hedefleyen bu reform hareketlerine, 1991 yılından itibaren uygulamaya konan *TACIS* Programı çerçevesinde büyük ölçüde teknik ve mali yardım sağlanmıştır. Başlangıçta, Kafkasya'da ve Orta Asya'da bulunan Cumhuriyetlerin AB dış politikasında özel bir konumu bulunmadığı görülse de, daha sonra bölgenin jeopolitik önemine ve enerji potansiyeline artan ilgiden dolayı ilişkilerin güçlendirilmesine özen gösterilmiştir. İlişkilerin odak noktasını ise Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmaları oluşturmuştur. Çalışmada incelendiği üzere, bölgenin geleceği açısından AB'nin Azerbaycan ile ilişkileri özel bir önem arz etmektedir.

Bağımsızlığının hemen ardından, Avrupa'ya yakınlaşma stratejisi izleyen Azerbaycan'ın, Avrupa entegrasyonuna katılma isteği, öncelikle Avrupa ile Asya'nın kavşağında bulunması dolayısıyla elverişli jeopolitik konumu, zengin enerji kaynaklarının Batı'ya transferinde Avrupa yatırımlarının kullanılması sonucu sağlanacak ekonomik kalkınma potansiyeli, geçiş sürecinde Karabağ başta olmak üzere karşılaştığı çeşitli sorunların çözümünde AB, AK, AGİT ve *NATO*'nun vereceği destek gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, Azerbaycan-AB ilişkilerinin önemli bir yeri bulunmaktadır.

1995 yılına kadar ilişkilerin büyük bir bölümünü *ECHO* (AT İnsani Yardım Ofisi) tarafından Azerbaycan'a yapılan insani yardımlar oluştursa da, 1994 yılında Karabağ'da ateşkesin sağlanması ilişkilerin canlanmasına elverişli ortam hazırlamıştır. *TACIS* çerçevesinde finanse edilen ve enerji, ulaştırma, tarım gibi alanları kapsayan teknik yardım projelerinin sayısı 170'e ulaşmıştır. 1996 yılına kadar AB tarafından Azerbaycan'a sağlanan mali yardımların toplam tutarı ise 300 MECU olmuştur. AB'nin 1993'den itibaren Azerbaycan'ı GSP kapsamına almış olması ve Azerbaycan'ın dış ticaret rejimini liberalleştirme yolunda gelişme kaydetmesi, taraflar arasında ticaretin hızla büyümesi sonucunu doğurmuştur. İlişkilerin daha kapsamlı olarak geliştirilmesi için hukuki zeminin oluşturulması amacıyla Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmasının yapılması kararlaştırılmıştır.

Azerbaycan-Avrupa Birliği ilişkilerinin hukuki çerçevesini çizen Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması 22 Nisan 1996 tarihinde Lüksemburg'da imzalanmış ve 1 Temmuz 1999'da yürürlüğe girmiştir. Anlaşma ile taraflar arasında; siyasi diyalog, mal ticareti, ekonomik birimlerin faaliyeti ve sermaye yatırımı, mevzuat alanında işbirliği, ekonomik işbirliği, demokrasi ve insan haklarına dair konularda işbirliği, yasa dışı faaliyetin ve yasa dışı göçün önlenmesi alanında işbirliği, kültürel işbirliği ve mali işbirliği konularına ilişkin düzenlemeler getirilmiştir. Anlaşmanın yürütülmesi için İşbirliği Konseyi ve diğer organlar oluşturulmuş, Anlaşma hükümlerinin uygulanması amacıyla *TACIS* Programı projelerinin mali araç olarak kullanılacağı öngörülmüştür.

Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ve enerji kaynakları dikkate alınarak, *TACIS*'in uluslararası nitelik taşıyan iki esas projesinde (*TRACECA* ve *INOGATE*) ülkeye özel bir yer verilmiştir. Merkezi Asya'dan başlayarak Kafkasya'dan geçen ve Karadenize ulaşan, buradan ise Trans-Avrupa Şebekeleriyle bağlanan *TRACECA*'ya

bir uluslararası ulaşım şebekesi olarak ilgi gittikçe artmaktadır. AB tarafından bu projeye büyük önem verilmekte ve Avrupa'ya enerji transferini öngören *INOGATE* projesiyle birlikte öncelik tanınmaktadır. Eylül 1998'de Bakü'de yapılan İpek Yolu Konferansından sonra Azerbaycan'ın *TRACECA* çerçevesindeki önemli konumu daha da güçlenmiş ve *TRACECA* Sürekli Sekreterliğinin Bakü'de kurulması kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan, Hazar Denizi'nin zengin karbonhidrat rezervinin Avrupa pazarına nakli amacıyla oluşturulan *INOGATE* projesi, Azerbaycan'ın yaptığı petrol anlaşmalarının desteklenmesi bakımından önemini artırmaktadır.

Azerbaycan'ın Avrupa'ya entegre olma çabalarını, AB'nin ise enerji ve ulaştırma alanındaki çıkarlarını dikkate alarak, ayrıca bölgede politik ve ekonomik istikrarın oluşması ve bölgesel bütünleşme hareketlerinin geliştirilmesi amacıyla işbirliğinin geliştirilmesinin taraflar için yararlı olacağını göz önünde bulundurarak, ilişkilerin perspektifi konusunda iyimser değerlendirmeler yapılabilir. Bununla birlikte, partnerlik ilişkisinin daha ileri aşamalara götürülmesi yolunda, çeşitli engellerin yanı sıra, AB'nin ihtiyatlı yaklaşımı da yer almaktadır. İlişkilerin bundan sonraki gelişimi, Anlaşma yükümlülüklerinin yerine getirilmesine ve en önemlisi tarafların gerekli isteği ve kararlılığı göstermesine bağlı olacaktır.

Azerbaycan-AB ilişkilerinin Türkiye-AB Gümrük Birliği üzerinde henüz önemli ölçüde etkili olmadığı söylenebilir. Buna karşılık, Türkiye, hem söz konusu bölge ülkeleriyle ilişkilerde, hem de Avrupa'ya enerji transferi konusunda köprü rolünü oynamaktadır. Bundan dolayı, Türkiye'nin pazarlık marjını artırma imkânını her zaman kullanabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu hususların, Aralık 1999'da yapılan Helsinki Zirvesinde AB'nin, yeni genişleme sürecinde Türkiye'yi de aday kabul etmesi için gerekli nedenler arasında yer aldığı düşünülebilir. Diğer taraftan, Türkiye'nin

öncülüğünde yürütölen Karadeniz Ekonomik İşbirliğı hareketinin serbest ticaret alanına dönüştürölmesi ise, ileride AB pazarı ile bütünleşme ihtimalini de içermektedir.

Azerbaycan'ın Avrupa Birliğı ile ilişkilerinin ayrıntılı bir incelemesinden ve Türkiye üzerindeki etkilerinin değeriendirilmesinden çıkacak sonuç, söz konusu ilişkilerin, bölgenin geleceğı açısından ve XXI. yüzyılda Avrupa entegrasyonuna yeni bir ivmenin kazandırılması bakımından önemli özellikler taşıdığıdır. Bu gelişmeler ışığında, hem Azerbaycan'ın, hem de Türkiye'nin kendi stratejisini belirlemesi gerekmektedir.

Yukarıdaki değeriendirmeler yapılırken, Azerbaycan-Avrupa Birliğı ilişkilerinin hukuksal çerçevesini oluşturan Partnerlik ve İşbirliğı Anlaşmasının düzenlediğı konuları da göz önünde bulundurmak gerekir. Anlaşmaya göre; BM Tüzüğünde, Helsinki Nihai Senedinde, Yeni Bir Avrupa için Paris Şartında özel olarak belirtilen insan haklarına ve demokrasiye sayğı konularındaki uluslararası hukuk prensipleri, ayrıca AGİT'in Bonn Konferansının Senetlerinde yer alan ilkeler de dahil olmak üzere piyasa ekonomisi prensipleri, tarafların iç ve dış politikasının, partnerliğinin ve Anlaşma içeriğinin esasını oluşturmaktadır; Birlik ve Azerbaycan arasındaki yakınlaşmayı güçlendirmek için siyasi diyalogun kurulması kararlaştırılmıştır. Anlaşmanın mal ticareti bakımından tercihsiz olmasına rağmen (burada sadece Anlaşmanın ilgili hükümleri kastedilmektedir; Azerbaycan'ın tek taraflı olarak *GSP* rejiminden yararlandığı konusu ise birinci bölümde anlatılmıştır), bu alandaki düzenlemelerin ileride daha da geliştirilmesi için gerekli zemin oluşturulmuştur. Ekonomik birimlerin faaliyeti alanında ayrımcılığın önlenmesi ilkesi benimsenmiştir. Fakat, burada işgücünün dolaşımı sadece çalışma koşulları ve ödüllendirme bakımından kabul edilmiştir. Hizmetler bakımından, taşımacılık alanında serbestlik ilkesinin

uygulanacağı, sermaye yatırımı konusunda ise elverişli ortamın hazırlanması için gerekli önlemlerin alınacağı öngörülmüştür. Fikri, sınai, ticari mülkiyetin korunması hususları özel olarak düzenlenmiş ve taraflar arasında ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesi amacıyla mevzuat uyumunun yapılacağı vurgulanmıştır. Azerbaycan'da sürdürülen sosyo-ekonomik reformları desteklemek amacıyla, çeşitli alanlarda (buraya yirmi altı konu dahil edilmiştir) işbirliğinin yapılması öngörülmüştür. Demokrasi ve insan haklarına dair konularda, ayrıca yasa dışı faaliyetlerin önlenmesi alanında işbirliğinin yapılması için özel düzenlemeler getirilmiştir. Kültürel işbirliği konusu da ayrıca ele alınmıştır. Azerbaycan'da yaşanan geçiş sürecine yardımcı olmak amacıyla, *TACIS* Programı çerçevesinde mali işbirliğinin yapılacağı belirtilmiştir. Kurumsal hükümlere de yer verilerek, Anlaşmanın yürütülmesinden sorumlu olan İşbirliği Konseyi, İşbirliği Komitesi ve Parlamento İşbirliği Komitesi gibi organlar oluşturulmuştur.

Anlaşma, ilk olarak 10 yıllık bir süre için geçerli olması, tarafların birbirlerine *GATT*'ın "en çok kayrılan ülke" (*MFN*) statüsünü uygulamalarını öngörmesi ve Azerbaycan lehine bazı asimetrik şartlar içermesi gibi nedenlerle 1988-1991 tarihleri arasında Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleriyle yapılan Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmalarına benzemektedir. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu Anlaşmanın Avrupa Topluluklarının yaptığı anlaşma türleri içinde Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları grubuna girdiği söylenebilir. Diğer taraftan, ticari ve ekonomik hükümlerin yanı sıra, Anlaşmanın siyasi diyalog ve kültürel işbirliği gibi bölümlere yer vermesi, kapsam itibarıyla Avrupa Anlaşmaları'nı anımsatmaktadır. Fakat ortaklık hedefine yer verilmediği için Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmasını yukarıda belirtilen iki anlaşma türü arasında ve partnerlik amaçları doğrultusunda değerlendirmek daha doğru olacaktır

EKLER:**TABLO 1. AZERBAIJAN'IN TEMEL SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELERİ***

GÖSTERGELER	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Nüfus, bin kişi	7549.6	7643.5	7726.2	7799.8	7876.7	7949.3
Resmi kayıtlı işsizlerin sayı, kişi	19474	23592	28314	31935	38306.0	42329.0
GSYİH:						
Toplam, mln.manat	157082.4	1873387.0	10668800.0	13663200.0	15791400.0	15929700.0
Kişi başına, manat	20961.8	246610.3	1388306.9	1760018.5	2014646.0	2013105.0
Döviz kuru, ortalama (manat/\$)	92.6	1149.3	4413.9	4319.6	4002.2	4000
Sanayi ürünleri, mln.manat	123013	1137755	8855950	11315428	12568618.0	11619738.0
Tarım ürünleri, mln. manat	52292.4	705368.6	3566914.1	4518260.0	4122370.0	4325974.0
Dış ticaret hacmi, mln. ABD doları	1353.4	1430.6	1304.8	1591.8	1575.6	1683.4
İhracat	724.6	652.7	637.2	631.2	781.3	606.2
İthalat	628.8	777.9	667.6	960.6	794.3	1077.2

Kaynak*: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesinin 1998 yılı Bülteni, Bakü, 1999, s.21-25.

TABLO 2. AZERBAIJAN'A YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI(mln.\$)**

Yıllar	1995	1996	1997	1998
Toplam	375.1	620.5	1307.3	1472.0
Mali krediler şeklindeki yatırımlar	220.4	101.5	196.3	120.0
Petrol sanayisine yatırımlar	139.8	416.2	780.1	891.8
Diğer sektörlerde çalışan yabancı firmalar tarafından yapılan yatırımlar (ülke itibariyle dağılım aşağıdadır)	14.9	102.8	330.9	460.2
Türkiye	6.8	45.3	129.6	160.3
ABD	2.1	41.5	97.5	56.7
İran	0.9	1	2.6	40.7
Almanya	1.2	4.2	16	2.1
Rusya	0.7	2.3	5.5	10.3
Birleşik Krallık	0.7	0.2	47.2	47.4
İsviçre	1.2	3.9	9.5	-
İtalya	0.1	0.4	1.5	-
İrlanda	-	0.5	2.3	-
Diğer ülkeler	1.2	2.5	19	142.7

** Aynı kaynak, s.247.

**TABLO 3. TACIS ÇERÇEVESİNDE AZERBAYCAN'A YAPILAN
YARDIMLAR**

Sektör bazında mali yardımlar (mln. ECU)	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	Toplam
Devlet kurumlarının yeniden yapılandırılması ve özel sektörün geliştirilmesi	0	2.6	0	1.9	1.8	1.7	0	8
Sosyal hizmetler ve eğitim	0	3	0	1.8	1.3	0	0	6.1
Tarım	0.4	2.5	0	0	0	0	0	2.9
Enerji	0	0	0	3.6	2.5	4.8	0	10.9
Ulaştırma	0	0	0	0	0	0	0	0
Danışmanlık hizmetleri	0	4.4	0	0	0	5.03	0	9.43
Telekomünikasyon	0	0	0	0	0	1	0	1
Diğer	0	0	8	0.7	0.4	3.47	0	12.57
Toplam	0.4	12.5	8	8	6	16	0	50.9

Kaynak: Программа ТАСИС, Годовой Отчет за 1997 год, Брюссель (TACIS Programı, 1997 yılı Raporu, Avrupa Komisyonu Rusça yayını, Brüksel), 03.07.1998, s.10.

**TABLO 4. ECHO VE FEOGA TARAFINDAN AZERBAYCAN'A
SAĞLANAN MALİ YARDIMLAR (mln. ECU)**

ECHO 1992	12.24
1993	18.85
1994	28.82
1995	7.70
1996	6.10
1997	-
FEOGA 1994-1995	43.00
1995-1996	22.65

Kaynak: İnternet belgesi, (<http://europa.eu.int/rapid/start>).

TABLO 5. AB-AZERBAYCAN TİCARETİ (mln. ECU)

YIL	AB İthalatı	AB İhracatı	Toplam Ticaret	DENGE
1993	38.9	53.3	92.2	+14.4
1994	22.2 (-43%)	80.8 (+52%)	103.0 (+12%)	+55.6
1995	47.4 (+114%)	117.3 (45%)	164.7 (+60%)	+69.9
1996	30.1 (-38%)	172.5 (+37%)	202.9 (+23%)	+142.8
1997	67.9 (+126%)	253.9 (+47%)	321.8 (+59%)	+186.1

Kaynak: İnternet belgesi, (<http://europa.eu.int/rapid/start>).

TABLO 6. 1998 YILINDA AZERBAIJAN'IN DIŞ TİCARETİ
(bin ABD doları)

DEVLETLER	İTHALAT		İHRACAT		DIŞ TİCARET DENGESİ
	bin ABD \$	toplam içindeki payı, %	bin ABD \$	toplam içindeki payı, %	
TOPLAM	1077169.1	100.0	606150.5	100.0	- 471018.6
MDB ölkeleri	404681.2	37.57	232173.7	38.3	- 172507.5
Beyaz Rusya	14810.3	1.37	4333.0	0.71	- 10477.3
Kazakistan	44439.7	4.13	10607.5	1.75	- 33832.2
Kırgızistan	1208.9	0.11	4437.3	0.73	3228.4
Gürcistan	25200.3	2.34	76915.2	12.69	51714.9
Moldova	2789.3	0.26	611.8	0.1	- 2177.5
Özbekistan	2786.8	0.26	1965.1	0.32	- 821.7
Rusya	193830.3	17.99	105786.8	17.45	- 88043.5
Tacikistan	240.4	0.02	1563.1	0.26	1322.7
Türkmenistan	26384.8	2.45	13936.0	2.3	- 12448.8
Ukrayna	92990.5	8.63	12018.1	1.98	- 80972.4
Avrupa Birliği Ülkeleri	223953.5	20.79	131476.7	21.69	- 92476.8
Avusturya	3488.0	0.32	107.0	0.02	- 3381.0
Almanya	46706.1	4.34	5572.1	0.92	- 41134.0
Belçika	11417.6	1.06	770.0	0.13	- 10647.6
Birleşik Krallık	68991.2	6.4	40357.1	6.66	- 28634.1
Danimarka	5284.4	0.49	25.0	0.00	- 5259.4
İrlanda	5154.2	0.48	187.9	0.03	- 4966.3
İsveç	10062.9	0.93	5314.2	0.88	- 4748.7
İspanya	2090.0	0.19	5712.5	0.94	3622.5
İtalya	9014.8	0.84	45072.1	7.44	36057.3
Yunanistan	3763.2	0.35	12397.9	2.05	8634.7
Lüksemburg	15701.2	1.46	-	-	- 15701.2
Hollanda	16667.6	1.55	4213.8	0.7	- 12453.8
Portekiz	5.5	0.00	-	-	- 5.5
Finlandiya	6459.9	0.6	18.2	0.00	- 6441.7
Fransa	19146.9	1.78	11728.9	1.93	- 7418.0
Karadeniz Ekonomik İşbirliği Ülkeleri	541546.0	50.27	354774.1	58.53	- 186771.9
Türkiye	220110.1	20.43	135837.8	22.41	- 84272.3
Bulgaristan	1852.7	0.17	10836.9	1.79	8984.2
Romanya	1009.6	0.09	369.6	0.06	- 640.0
ABD	39779.0	3.69	13856.5	2.29	- 25922.5

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Dev'let İstatistik Komitesi, 1998 yılı Bülteni, Bakü, 1999, s.395.

**TABLO 7. 1999 YILINDA AZERBAYCAN'IN DIŞ TİCARETİ İÇİNDE
AB'NİN PAYI**

	İTHALAT bin \$	İHRACAT bin \$	DENGİ (ihracat- ithalat) bin \$	Geçen yıla oranla (%)	
				ithalat	ihracat
TOPLAM	1033468,6	928620,1	-104848,5	96,0	153,2
Avrupa Birliği Ülkeleri	192128,3	423267,5	231139,2	86	321,9
Avusturya	1989,0	440,7	-1548,3	57,0	411,8
Almanya	46065,9	7623,2	-38442,7	98,6	136,8
Belçika	10332,9	929,7	-9403,2	90,5	120,7
Birleşik Krallık	67091,0	10845,9	8,8	130,4	-
Danimarka	4794,4	4,7	-4789,7	90,7	18,6
İrlanda	2193,0	4241,9	2048,9	42,5	2257,5
İsveç	5403,7	0,3	-5403,4	53,7	-
İspanya	3171,0	9171,7	6000,7	151,7	160,6
İtalya	8251,7	313005,9	304754,2	93,8	694,5
Yunanistan	458,6	13225,8	12767,2	12,2	106,7
Lüksemburg	65,3	0	-65,3	0,4	-
Hollanda	14161,3	4380,9	-9780,4	85,0	104,0
Portekiz	12,2	0	-12,2	221,8	-
Finlanda	1372,6	1303,1	-69,5	21,2	7159,6
Fransa	24864,7	58093,7	33229,0	129,9	495,3
Türkiye	142411,2	69081,4	-73329,8	64,8	50,9

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İstatistik Komitesi, 1999 Yılı Dış Ticaret Bülteni, Bakü, 2000, s.9-12.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

1. BOLAT, Ö. : **Geleceğin Avrupası, "İktisadi Kalkınma Vakfı", İstanbul 1992.**
2. БОРКО, Ю.А. : **Европа: Новое Начало (Avrupa: Yeni Başlangıç), Минск (BORKO, Y.A.) (Minsk) 1994.**
3. BÜYÜKTAŞKIN, Ş. : **Dünya Ticaret Sistemi, Ankara 1997.**
4. GASIMOV, M. : **Azerbaycan Beynelxalq Münasibetler Sistemində, Bakı 1996.**
5. HASANOV, A. : **Azerbaycanın Xarici Siyaseti: Avrupa Dövlətləri və ABŞ (1991-1996), "Dövlət Neşriyyatı", Bakı 1998.**
6. NEBİOĞLU, H. : **Bölgeselleşme Hareketleri Bağlamında 21. Yüzyılda Türkiye, "Devlet Planlama Teşkilatı", Ankara 1997.**
7. PAZARCI, H. : **Avrupa Topluluklarının Uluslararası İlişkileri (Hukuksal Çerçeve), "ATAUM", Ankara 1991.**
8. RECEBLİ, H. - İBAYEV, V. : **Avropa Şurası, "Elm", Bakı 1999.**
9. REHİMOV, M. : **Azerbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişafını Tenzimleyen Qanunlar, Bakı 1996.**
10. ТОПОРНИН, Б.Н. : **Европейское Право (Avrupa Hukuku), Москва (Moskova) (TOPORNİN, B.N.) 1998.**
11. TÖRE, N. : **Avrupa Birliğı ve Türk Cumhuriyetleri, "İstanbul Friedrich Ebert Vakfı", İstanbul 1996.**
12. VELİYEV, D. : **Beynelxalq İqtisadiyyatı, "Azerbaycan Universiteti Neşriyyatı", Bakı 1998.**
13. - : **Avrupa Birliğı El Kitabı, "TCMB", Ankara 1996.**
14. - : **Avrupa Birliğı ve Türkiye, 4. Baskı, "T.C. Başbakanlık DTM", Ankara 1999.**
15. - : **Azerbaycan İqtisadiyyatı, "Bakı Asiya Universiteti", Bakı 1999.**
16. - : **Azerbaycan Ülke Raporu, "TİKA Yayınları, No:32", Ankara 1996.**
17. - : **Azerbaycanın Xarici Ticaret Elaqələri, "Dövlət Statistika Komitəsi", Bakı 2000.**

18. - : **Europe from A to Z, Guide to European İntegration**, “Office for Official Publications of the European Communities”, Brussels 1997.
19. - : **Европейская Комиссия: Программа ТАСИС, Годовой отчет за 1997 год (Avrupa Komisyonu: TACIS Programı, 1997 yılı raporu)**, Brüksel 03.07.1998.
20. - : **Europe: World Partner, the External Relations of the European Community**, European Documentation, Brussels 1991.
21. - : **Gümrük Birliği Sürecinde Politikalar ve Uygulamalar**, “TCMB”, Ankara 1998.
22. - : **Gündem 2000: Genişleme-1999 yılı Aday Ülkeler İlerleme Raporları**, “Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği”, Ankara 1999.
23. - : **IMF, Country Report**, April 1993.
24. - : **Специализированные Подпрограммы ТАСИС (TACIS'in Özel Alt Programları)**, “Avrupa Komisyonu'nun Rusça Yayını”, Brüksel 1998.
25. - : **TACIS Contract Information, Budget 1998, Azerbaijan 1998-1999**, Brussels 1998.
26. - : **Years of Establishment and Creation, Statistical Yearbook**, Baku 1998.

MAKALELER

1. AKDİŞ, M. : “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Ekonomik Sosyal Kültürel İlişkiler-Bölgeye Yabancı İlgisi ve Beklentiler”, **DTM Dış Ticaret Dergisi**, 1999, Sayı:14, s.1-30.
2. ARAT, T. : “Gümrük Birliği Çerçevesinde Mevzuat Uyumu Çalışmaları”, **Gümrük Birliği Sürecinde Politikalar ve Uygulamalar**, TCMB, Ankara 1998, s. 73 – 92.

3. DÖRTBUDAK, A. : “Türk Cumhuriyetlerinin AB ile İlişkileri”, **Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Makaleler Toplusu**, İstanbul 1998, s.247-271.
4. HEQQ, M. : “Avropa Birliyi ve Azərbaycan”, **“Qanun” Dergisi**, Bakı 1997, Sayı:7, s.50-51.
5. ИВАНОВ, И.
(İVANOV, İ.) : “Расширение Евросоюза: Сценарии, Проблемы, Последствия” (AB'nin Genişlemesi: Senaryolar, Sorunlar ve Sonuçlar), **“МЭ и МО” Dergisi**, Moskova 1998, Sayı: 9, s.22-34.
6. КУЛИЕВ, Г.
(KULİYEV, H.) : “Азербайджан и Европа: Перспективы Интеграции” (Azerbaycan ve Avrupa: Entegrasyonun Perspektifleri), **“Elm” Gazetesi**, Bakı 05.10.1999, s.5.
7. LORCA, A.V. : “Türkiye: Orta Asya’ya Açılan Kapı”, **Avrasya Etüdləri**, 1995, Cilt II, Sayı: 3, s.62-68.
8. MAHMUDOV, Y. : “Azerbaycan-Qerble Şerq Arasında Qızıl Körpü”, **Azerbaycan Diplomatiyası Dergisi**, Bakı 1993, Sayı: 1, s.2-7.
9. NASSIBLI, N. : “Azerbaijan Geopolitics and Oil Pipeline Issue”, **Perceptions**, December 1999-February 2000, Volume IV, Number 4, pp. 97-120.
10. NECEFOV, M. : “Avropa Şurası ve Qarşılıqlı Elaqelerin Təşəkkül Mərhələləri”, **“Elm” Gazetesi**, Bakı 05.10.1999, s.3-4.
11. - : **Avrasya Dosyası**, Azərbaycan Özel Sayısı, TİKA Bülteni, 1998, Sayı: 103.
12. - : “Энергоресурсы Азербайджана: Политическая Стабильность и Региональные Отношения” (Azerbaycan’ın Enerji Rezervi: Politik İstikrar ve Bölgesel İlişkiler), **“Кавказские Региональные Исследования” (Kafkasya Bölgesel Araştırmaları) Dergisi**, 1996, Sayı:1, s.46-47.
13. - : “Европейская Безопасность: Теория и Практика” (Avrupa Güvenliği: Teori ve Pratik), **“МЭ и МО” Dergisi**, 1998, Sayı: 1, s.54-65.

14. - : “ЕС-СНГ: Развитие Отношений” (AB-BDT: İlişkilerin Gelişimi), “Европейский Обзор” (Avrupa Yorumu) Dergisi, Москва (Moskova) 1994, Sayı: 16, s.4-5.
15. - : “Каспийские Морские Месторождения” (Hazar Denizinin Yer Altı Kaynakları), “Euroil” Dergisinin Rusça İlavesi, Londra Mayıs 1999, s.1-3.
16. - : “TRACECA Programının Karakteristikası”, “İpek Yolu” Dergisi, Bakı 1998, Sayı: 4, s.86-87.

BELGELER

1. Avrasya Dosyası, TİKA Bülteni.
2. “Avrasya” Gazetesi, Bakı.
3. “Azadlıq” Gazetesi, Bakı.
4. “Azerbaycan” (Resmi Gazete), Azerbaycan Respublikası Milli Meclisinin Neşriyyatı, Bakı.
5. Bir terefdən Avropa Birliyi ve onun üzvü olan dövlətlər, digər terefdən Azerbaycan Respublikası arasında Tərəfdaşlıq və Eməkdaşlıq Sazişi, Azerbaycan Respublikası Milli Meclisinin stenogramları, 5-ci cild, Bakı 1996.
6. Council Decision 90/233/EEC establishing a “Trans-European Mobility Programme for University Studies (TEMPUS)” OJ L131, 23.05.1990.
7. Dış Ticaret Bülteni, “T.C.Başbakanlık DTM”, Ankara 1999.
8. European Commission, Bulletin of the EU, Brussels.
9. Güncel Haber, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara.
10. İktisadi Kalkınma Vakfı Bülteni, İstanbul.
11. 1999 İli Bülleteni, “Azerbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitesi”, Bakı 2000.
12. INOGATE Newsletter, Brussels.
13. 1999 Ocak-Aralık Dönemi İhracatımız, “T.C.Başbakanlık, DTM”, Ankara 2000.

14. Международное Право. Сборник Документов (Uluslararası Hukuk. Belgeler Toplusu), Cilt: II , Moskova 1996.
15. "Неделя" (Nedelya) Gazetesi, Bakı.
16. "Panorama" Gazetesi, Bakı.
17. Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part, Official Journal of the European Communities L 246, 17/09/1999.
18. "Respublika" Gazetesi, Bakı.
19. "S.MARKET" Gazetesi, Bakı.
20. Statistical Yearbook of Azerbaijan-1999, Baku 1999.
21. "Товары и Услуги" (Mallar ve Hizmetler) Gazetesi, Bakı.
22. "Xalq" Gazetesi, Bakı.
23. "Yeni Azərbaycan" Gazetesi, Bakı.
24. "Yeni Musavat" Gazetesi, Bakı.
25. "Зеркало" (Zerkalo) Gazetesi, Bakı.

INTERNET SAYFALARI

1. <http://www.dpt.gov.tr>
2. <http://www.europa.eu.int/comm/>
3. <http://www.europa.eu.int/comm/spp/rapid.html>
4. <http://www.europa.eu.int/eur-lex>
5. <http://www.europeanunion.tacis.inogate.com>
6. <http://www.europeanunion.tacis.traceca.com>
7. <http://www.eureptr.org.tr>
8. <http://www.foreigntrade.gov.tr>

ÖZET

Avrupa Birliği, Azerbaycan'ı bağımsız devlet olarak 31 Aralık 1991 tarihinde tanımış ve taraflar arasında diplomatik ilişkiler 10 Ağustos 1992'de kurulmuştur.

AB tarafından Azerbaycan'a yönelik teknik ve malî yardımların temel aracı Birliğin TACIS Programıdır. TACIS - yeni bağımsız devletlerle AB arasında uyumlu ekonomik ve politik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla oluşturulmuş bir yardım programıdır. Ayrıca Azerbaycan, TACIS'in önemli Devletler Arası Programları olan TRACECA (ulaştırma), INOGATE (boru hatları), ve RARP (Bölgesel Tarım Reformu Projesi)'dan da yararlanmaktadır.

Azerbaycan ile AB arasında 22 Nisan 1996 tarihinde Lüksemburg'da Partnerlik ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma, öncelikle, Helsinki Nihai Senedinde ve Yeni Avrupa için Paris Şartında belirtilen demokrasi ve insan haklarına saygı ilkelerine ve piyasa ekonomisi prensiplerine uyma yükümlülüğünü öngörmektedir.

Partnerlik ve İşbirliği Anlaşmasının düzenlediği esas konular aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- 1) Dibace ve Genel Prensipler;
- 2) Siyasi Diyalog;
- 3) Mal Ticareti (Tercihli olmayan bu Anlaşmada, tarafların birbirlerine “en çok kayrılan ülke” kuralını uygulamaları öngörölmüş ve miktar kısıtlamaları kaldırılmıştır; koruma önlemleri danışmalarda bulunarak alınabilir; zorunlu önlemler danışmada bulunmadan da söz konusu olabilir);
- 4) Çalışma Koşulları (Taraflardan birinin uyruğunda bulunan kişinin, diğerinin alanında yasal olarak çalıştığı sırada çalışma koşulları bakımından ayrım

yapılmayacaktır);

- 5) Şirketlerin Kuruluşu ve Faaliyette Bulunma Koşulları;
- 6) Hizmetler;
- 7) Cari Ödemeler ve Sermaye Yatırımı;
- 8) Fikri Mülkiyet Haklarının Korunması;
- 9) Ekonomik İşbirliği (Ekonomik işbirliği, Azerbaycan'daki ekonomik reform sürecinin desteklenmesi amacını gütmektedir);
- 10) Demokrasi ve İnsan Haklarına Dair Konularda İşbirliği (Bu işbirliği, teknik yardım programları da dahil olmak üzere, demokrasi kurumlarının oluşturulması ve geliştirilmesine yönelik bütün konuları kapsayacaktır);
- 11) Yasa Dışı Faaliyetin ve Yasa Dışı Göçün Önlenmesi Alanında İşbirliği;
- 12) Kültürel İşbirliği;
- 13) Malî İşbirliği (Bu çerçevede Azerbaycan TACIS Programından yararlanacaktır);
- 14) Kurumsal, Genel ve Son Hükümler (Anlaşma çerçevesinde İşbirliği Konseyi, İşbirliği Komitesi ve Parlamento İşbirliği Komitesi oluşturulmuştur).

SUMMARY

The European Union recognised Azerbaijan as an independent state on 31 December 1991, and established diplomatic relations on 10 August 1992.

The main instrument of the EU for technical and financial support for Azerbaijan is the EU's TACIS Programme. The TACIS Programme is a European Union initiative for the New Independent States which fosters the development of harmonious economic and political links between the European Union and these partner countries. Azerbaijan has also benefited from TACIS Interstate Programme which includes important initiatives such as TRACECA (transport), INOGATE (pipelines) and RARP (Regional Agricultural Reform Project).

A Partnership and Cooperation Agreement between the EU and Azerbaijan was signed on 22 April 1996 in Luxembourg. The Agreement refers to respect for democratic principles and human rights as defined in particular in the Helsinki Final Act and the Chapter of Paris for a New Europe, as well as to the principles of a market economy.

The main elements of the Partnership and Cooperation Agreement are summarized as follows:

- 1) Preamble and General Principles;
- 2) Political Dialogue;
- 3) Trade in Goods (This is a non-preferential agreement by which the parties grant each other most-favoured-nation status; quantitative restrictions are abolished between the Community and Azerbaijan; a safeguard clause includes the principle of consultation; urgent measures may be taken without prior consultation where they are justified);

- 4) Labour Conditions (The Agreement seeks to avoid discrimination by any of the parties against nationals of the other party legally employed in its territory);
- 5) Conditions Affecting the Establishment and Operation of Companies;
- 6) Services;
- 7) Current Payments and Capital;
- 8) Protection of Intellectual Property Rights;;
- 9) Economic Cooperation (Economic cooperation is aimed at contributing to the process of economic reform in Azerbaijan);
- 10) Cooperation on Matters relating to Democracy and Human Rights (Cooperation will cover all questions relevant to the establishment or reinforcement of democratic institutions, including technical assistance programmes);
- 11) Cooperation on Prevention of Illegal Activities and the Prevention and Control of Illegal Immigration;
- 12) Cultural Cooperation;
- 13) Financial Cooperation (Azerbaijan will benefit from the TACIS Programme as an instrument of support for their reform processes);
- 14) Institutional, General and Final Provisions (A Cooperation Council, a Cooperation Committee and a Parliamentary Cooperation Committee have been established under the Agreement).